

Bygdetingets funksjon på 1700-tallet

*En nærstudie fra Øvre Romerike med fokus på tinget
som arena for samhandling mellom allmue og
embetsmenn*

Karl Henrik Engelhart Laache

Masteroppgave i historie
Institutt for arkeologi, konservering og historie
Humanistisk fakultet

UNIVERSITETET I OSLO

2016

© Karl Henrik Engelhart Laache 2016

Bygdetingets funksjon på 1700-tallet. En nærstudie fra Øvre Romerike med fokus på tinget som arena for samhandling mellom allmue og embetsmenn

Karl Henrik Engelhart Laache

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Forord

Omsider er masteroppgaven ferdig, og det har vært en lang prosess. Det skyldes at oppgaven har blitt til mellom andre gjøremål og fordi jeg valgte et tema som gjorde det nødvendig å lære gotisk håndskrift. Det medførte at jeg kunne bruke timer i spekulasjon over et enkelt ord, men har også gitt rikelig tilbake i form av nærhet til oppgavens tema.

Til hjelp har jeg hatt oppmuntring fra mine nærmeste omgivelser, fra familien som har pushet meg og støttet meg, og fra venner og kolleger som også har gitt uttrykk for støtte.

En spesiell takk til min kone Hilde og familien som tålmodig har lyttet til nytt fra tinget på Øvre Romerike i flere år. Takk til Hilde og Johanne som har lest korrektur og kommet med konstruktive forslag til forbedringer.

Spesielt glad har jeg vært for å ha en veileder som professor Hilde Sandvik som har støttet og kommet med råd og veiledning gjennom hele prosessen. Uten Hilde og kollokviegruppa som har lest igjennom utkast til kapitler og bidratt med et faglig og kritisk blikk, hadde ikke dette vært mulig. En stor takk til både Hilde og alle i kollokviegruppa, ingen nevnt, ingen glemt.

Nannestad/Oslo november 2016

Karl Henrik Engelhart Laache

Sammendrag

Bygdetinget var den viktigste arenaen for samhandling mellom myndighetene og allmuen på 1700-tallet. Der møttes fogd, sorenskriver, lensmann, prokuratorer, lagrettemenn og allmuen til konfliktløsning, bekjentgjøring av kongelige reskripter og forordninger, innkreving av skattene og det ble idømt straff for lovbrudd.

På syttenhundretallet økte omfanget av bygdetinget både i omfang og kompleksitet som følge av eneveldets ønske om regulering på nye områder, prokuratorenes inntog og et stadig økende behov for rettslige løsninger på lokale tvistemål. I oppgaven diskuteres konklusjonene flere historikere har trukket om følgene av denne utviklingen; at allmuens rolle på tinget i denne perioden ble redusert til å være statister i egne prosesser.

Hovedtemaer i oppgaven er beskrivelse av praksis for oppnevning av lagrettemennene, omfanget av og veksten i tingets virksomhet og beskrivelse av de ulike aktørenes roller på tinget. Dessuten beskrives politiretten, en ny rettsprosess som oppsto som følge av brennevinsforordningene i 1757.

Oppgaven bygger på studier og sammenligninger av tingene gjennom tingbøkene for periodene 1738-1740 og 1769-1770 hva angår tingets funksjoner i sorenskriveriet Øvre Romerike og Odalen. Studiene og beskrivelsene av politiretten er fra perioden 1759-1772.

Summary

The *bygdeting* was the most important arena for liaison between the local government and the commoners in the 18th century. It was where the bailiff, circuit judge, solicitors, jurors and commoners met to resolve conflicts, to announce royal rescripts and regulations, levy taxes and dispense punishment for criminal offenses.

The scope of the *bygdeting* increased both in volume and range during the 18th century. This was as a consequence of the Kings desire for regulation in new areas, the advent of the attorneys, and a growing need for legal solutions to local disputes. I will discuss the conclusion drawn by several historians as a result of this development; that the role of the commoners in the *bygdeting* in this period was reduced to being supernumeraries in their own (legal) processes.

The main topics in this thesis include a portrayal of the process of appointing jurors, the functions of the *bygdeting* as well as its scope and growth, and a rendition of the distinct roles and their functions. I will also look into *politirett*, a new judicial process that originated in the liquor regulations of 1757.

The thesis is based on studies and comparisons of the bygdeting through the protocols. They span the period 1738-1740 and 1769-1770 and are concerned with the activities of the bygdeting in the circuit judge district Øvre Romerike and Odalen. The account of the *politiretten* is from the period 1759-1772.

Innholdsfortegnelse

Forord	III
Innholdsfortegnelse	VI
Bilder og tabeller	VII
1 Innledning	1
1.1 Problemstillinger	2
1.2 Avgrensninger av oppgaven	3
1.3 Kilder og kildeproblemer	4
1.4 Om transkripsjonene.....	6
1.5 Teori og historiografi.....	7
1.6 Oppbygging av oppgaven.....	12
2 Bygdene på Øvre Romerike (og Odalen)	13
2.1 De 43 spørsmål	15
2.2 Folketellingen i 1769.....	16
3 Tingets personer	19
3.1 Sorenskriveren.....	19
3.2 Fogden	22
3.3 Prokuratorene	24
3.4 Lensmannen.....	31
3.5 Lagrettemennene	37
3.6 Allmuen selv.....	38
3.7 Sammendrag og drøfting	46
4 Tingbøkene og tinget	49
4.1 Tingbøkene	49
4.2 Alminnelig skatte- og saking	52
4.3 Utviklingen av tinget på Øvre Romerike og Odalen	53
4.4 Ekstrarett i mange varianter.....	57
4.5 Sammendrag og drøfting	63
5 Lagrettemennene	65
5.1 Ulike oppfatninger om lagrettemennene	65
5.2 Praksis ved oppnevning av lagrettemenn på Øvre Romerike og Odalen	67
5.3 Sammendrag og drøfting	83
6 Brennevinsaker og politirett	85
6.1 Brennevinsreguleringene 1756 og 1757.....	86

6.2	«..skal behandles som Politi Sager...»	87
6.3	Politirett på Øvre Romerike og Odalen	89
6.4	Ekstraretsprotokollen 1759-66	90
6.5	Ekstraretsprotokollen 1766-1771 og tingbok A61 1769-1772	96
6.6	Annen forskning på feltet	101
6.7	Sammendrag og drøfting	102
7	Drøfting og konklusjon.....	107
8	Vedlegg.....	i
8.1	Ting og lagrettemenn Øvre Romerike og Odalen 1738 – 1740.....	i
8.2	Oversikt over oppnevning av lagrettemenn på tingene 1769-70.....	vi
8.3	«Tingreisen» i 1739 på Øvre Romerike og Odalen.....	xxii
8.4	«Tingreisen» i 1769 på Øvre Romerike og Odalen.....	xxiii
8.5	Oversikt over saker i politiretten	xxvi
	Kilder og litteratur.....	xxix
Bilder og tabeller		
Bilde 1	Øvre Romerike og Odalen med dagens kommunegrenser	13
Bilde 2	Hovedbygningen på fogdegården Mork i Eidsvoll, bygget omkring 1730. Foto: Holmsen, Johannes Markus / Akershusbasen (Opphavsrett) fra Digitalt Museum	23
Bilde 3	Lensmannsgården Søndre Låke i Nannestad. Hovedbygningen fra 1710 til venstre og Gammelstubygningen fra 1650 til høyre. Foto: Norsk Folkemuseum.....	34
Bilde 4	Store Hvam, idag Gamle Hvam museum. Foto: Digitalt Museum	36
Bilde 5	Svensk brennevinskjel fra 1825 brukt på Funni i Nes. Digitalt Museum.	86
Tabell 1	Folkemengden 15. august 1769 fordelt etter livsstilling	17
Tabell 2	Prokuratorer på Øvre Romerike og Odalen i de undersøkte periodene.....	25
Tabell 3	Lensmenn og tingsteder	32
Tabell 4	Omfanget av tingbøkene	51
Tabell 5	Tingtavla i Christian den femtes norske lov 1687.....	52
Tabell 6	Fordeling av tingene i 1739	54
Tabell 7	Fordeling av tingene i 1769	55
Tabell 8	Fordeling av tingene i 1770	55
Tabell 9	De forskjellige typene ting	58
Tabell 10	Sammenligning mellom matrikkelprotokollen og tingbokas oppnevninger 1723-1724	72

Tabell 11 Lagrettemenn på de ordinære tingene i Nes 1769 (Matrikelnr. i parentes).....	74
Tabell 12 Lagrettemenn på de øvrige ting og politirett i Nes i 1769.....	75
Tabell 13 Lagrettemenn og deltagelse i Ullensaker 1769	78
Tabell 14 Politirett i tingbøkene for Øvre Romerike og Odalen 1760-1771.....	90
Tabell 15 Politirett i 1762 Øvre Romerike og Odalen	93
Tabell 16 Politirett i Nes og Ullensaker 1764	xxvi
Tabell 17 Brennevinssakene 1765 i Nes, Ullensaker og Odalen.....	xxvi
Tabell 18 Brennevinssakene 1766 fra ekstraretsprotokoll 1 1759-66.....	xxvii
Tabell 19 Brennevinssakene 1768-69 i Nes	xxvii
Tabell 20 Brennevinssakene i Gjerdrum i 1769 og 70	xxviii

Forkortelser:

CVNL	Christian den femtes norske lov. I fotnotene referert slik: CVNL 1-8-3 betyr 1. bok, 8. kapittel, 3. artikkel
Rd	Riksdaler
O	Ort (kvart daler, også mark)
sk	Skilling
lpd	lispund
skp	skippund

Skrivemåter for navn vil variere. Jeg har ikke normalisert, men holdt meg til den formen som står i tingbøkene. Der kan skrivemåten for et gårdsnavn være forskjellig fra et ting til et annet og den kan til og med variere innenfor ett og samme ting.

1 Innledning

Bøygde- og Birke-Tingene skulle settis om Sommeren ved syv Slæt, og om Vinteren ved nj Slæt om Formiddagen; Og skulle Bøygde-Tingene holdis udi hver Tinglav, saasom den herefter i Lovbogen derom indførte Tavle udviser.¹

Hvorfor skrive om bygdetinget? Først og fremst fordi bygdetinget i alle dets former er den best dokumenterte offentligheten på norske bygder. I samtiden var det utvilsomt også den viktigste offentlige arenaen, fordi den formelle samhandlingen mellom allmue og myndigheter foregikk der med kunngjøringer av eiendomshandel og gjeld, og fordi det var der man kunne få sin rett eller få sin ære gjenoppekt. Det var også en arena for å idømme straff for forbrytelser, og behandlingen av en ny form for kriminalitet som følge av at tidligere lovlige handlinger ble ulovlige er et av temaene i oppgaven. Det dreier seg om myndighetenes nye reguleringer av brennevin og de konsekvenser det fikk for bygdetinget.

Bygdetinget økte i omfang på syttenhundretallet, både i kvantitativ forstand ved at volumet av saker økte, og i kvalitativ forstand ved at sakene ble mer kompliserte. Dette gikk hånd i hånd med at sakførerne, prokuratorne, gjorde sitt inntog på tinget, og veksten i denne bransjen kan vanskelig sees uavhengig av de andre sidene av tingets utvikling.

Samtidig som tinget ble mer komplisert og jussen krevde større fagkunnskap ble ordningen med oppnevning av lagrettemennene endret slik at det ikke lenger var mulig å være lagrettemann i mange år. Fra 1687 skulle lagrettemennene oppnevnes årlig og det ble en plikt som skulle gå på omgang mellom bøndene.

Tingbøkene er en fascinerende kilde fordi de representerer et øyeblikksbilde av hva som foregikk på et bestemt sted i en bestemt situasjon med en bestemt krets av mennesker til stede. Få andre kilder kan gi innsikt i en fortidig virkelighet slik som tingbøkene gjør og ingen annen kilder har et slikt omfang som tingbøkene, med sine mange protokoller med rettsreferater nitid nedskrevet av sorenskriveren i tingstua. Dette gir oss som historikere et unikt vindu hvor vi kan se tilbake i historien på en måte som ikke andre kilder gir mulighet til.

¹ *Kong Christian den femtes norske lov: 15 de april 1687 med Kongeloven 1665*, (Oslo: Universitetsforlaget ; Pensumtjeneste, 1995), 1-3-6.

Med dette som utgangspunkt vil jeg studere bygdetinget på Øvre Romerike og Odalen gjennom to perioder på syttenhundretallet med tingbøkene som kilder.

1.1 Problemstillinger

Hva slags offentlighet var tinget? Hva kan man lese ut av tingbøkene om allmuens rolle på tinget? Hvordan endret denne rollen seg? Hadde lagrettens sammensetning noen betydning og ble lagretten tillagt noen vekt fra de andre aktørene? Ble allmuen statister i egne prosesser og var det prokuratorer som var de egentlige driverne av prosessene? Dette er sentrale spørsmål som jeg vil forsøke å belyse i oppgaven.

Det er gjenstand for diskusjon mellom historikere i hvilken grad lagrettemennene kunne gjøre seg gjeldende på tinget. Hans Eivind Næss mener det i løpet av det attende århundre ikke lenger finnes opposisjon mot dommeren. Jeg drøfter i oppgaven hvordan lagrettens medvirkning synes, eller ikke synes på tinget, og hvordan det kan tolkes.

Det har også vært en diskusjon mellom historikere om bestemmelsen i Christian den femtes norske lov ble fulgt med hensyn til at lagretten skulle tjene bare ett år, og oppnevnes etter manntallet. Noen historikere har kommet til at det var stor grad av gjenoppnevning, og at loven ikke ble fulgt med hensyn til å la vervene gå på omgang, slik at lagretten ble hentet fra en bygdeelite lenge etter at loven påbød årlig utskifting. I oppgaven undersøker jeg hvordan dette ble gjennomført i bygdene på Øvre Romerike og Odalen og om lovens bestemmelse ble tatt alvorlig.

Tinget utviklet seg både i omfang og kompleksitet, og jeg har undersøkt hvilke konsekvenser dette fikk for aktørene på tinget, med særlig blick på lagrettemennene, men også for embetsmenn og prokuratorer. Det ble også tatt i bruk en rekke ekstraretter som ikke hadde eksistert tidligere og jeg har undersøkt formål og praksis med disse ulike formene av tinget. På alle disse forskjellige tingene var det lagrettemenn til stede og spørsmålet er om det bare var som bisittere eller om deres oppfatning i saken ble etterspurt.

En ny gruppe trådte frem på tinget i løpet av syttenhundreårene, nemlig prokuratorer. Denne gruppen av rettshjelpere som dannet starten på en helt ny stand, advokatstanden, trenger en nærmere presentasjon. Den vil jeg gi i et eget avsnitt der spørsmålet blir hvilken betydning deres inntog på tinget hadde og hvilken rolle de inntok.

En forordning som rammet bredt og som involverte svært stor del av bøndene, var forbudet mot brennevinsbrenning som ble innført i årene 1757-1758. Konsekvensene av denne

forordningen er tema i oppgaven. Politiretten på landet i Norge er, etter hva jeg har klart å bringe på det rene, ikke tidligere beskrevet, men var en ny prosessform beregnet på rask og summarisk behandling av saker som omhandlet brennevin. Var resultatet av denne prosessformen en enklere saksbehandling eller ble politiretten bare en ny arena for myndighetenes maktutøvelse med dårligere rettssikkerhet for allmuen?

1.2 Avgrensninger av oppgaven

Mine kilder er et utvalg av tingbøker, rettsprotokollene fra Øvre Romerike i årene 1738-1742 og fra årene 1759-1772. Det kan forekomme at jeg har brukt saker utenom disse årene også, når en sak eller problemstilling er på kanten av perioden. Årsaken til denne avgrensningen er at jeg ønsket å sammenligne to perioder i dette århundret for å kunne vise utviklingen av tinget og omfanget av tinget.

De to periodene er valgt fordi de måtte skille seg klart fra hverandre i saksmengde, men være fra det samme området. Protokollene måtte være greie å lese, og uten store lakuner. Det er et skille i saksmengde rundt 1759 da man begynte å føre ekstraretsprotokoll, slik at i hele den andre perioden er det to protokollrekker å forholde seg til.

Jeg har undersøkt enkelte ting i Ullensaker helt tilbake til 1688 for å finne ut praksis ved oppnevning av lagrettemedlemmer. Jeg har registrert opplysninger om politiretten fra 1759 til 1772 i både tingbøkene og ekstraretsprotokollene.

Grunnen til at Øvre Romerike er valgt er først og fremst at jeg selv er fra dette området og har mine forgjengere her. Jeg er også godt kjent i regionen, og det er til god hjelp når navn skal tydes eller det er andre uklarheter i protokollene. Det er heller ikke gjort slike undersøkelser tidligere i slike Østlandsbygder for de tidsrommene jeg har undersøkt. Det kan gi grunnlag for andre konklusjoner i enkelte spørsmål ved sammenligning med fjellbygdene i Trøndelag og Hedmark, bygdene i Hole på Ringerike og i Nordhordland som er undersøkt tidligere.

Metode for registrering

Jeg har registrert alle tingsamlinger i de aktuelle tingbøker og perioder med tid, sted, type ting, navn på lagrettemenn og i mange tilfelle tilleggsopplysninger eller stikkord om interessante saker. For politiretten er registreringene forholdsvis omfattende, i de fleste sakene med tiltaltes navn og dom. Denne registrering har resultert i en omfattende oversikt med tabeller over tingets virksomhet og sammensetning i denne perioden, og for politirettens vedkommende så komplett som det er mulig ut fra kildene.

Jeg har sammenstilt oversikter som viser en utvikling av tingdeltagelsen og bruken av politirett i de ulike tinglagene. Dette var krevende, for disse sakene kunne finnes både i tingbøkene og ekstraretsprotokollene, men har resultert i oversikter over tingreisen i distriktet for flere år i de aktuelle periodene.

Når jeg har valgt å registrere over korte tidsrom i et stort geografisk område i stedet for å registrere en enkelt bygd i et lengre tidsrom, har det den konsekvens at jeg ikke kan analysere statistisk på samme måte som jeg ville kunnet om jeg hadde valgt å registrere fullstendig innen et mindre område. Det jeg vinner ved å velge denne tilnærmingen er imidlertid at jeg finner saker som kan belyse et bredere felt. Når det gjelder oppnevning av lagrettemenn har jeg ikke undersøkt alle bygder like grundig, men foretatt enkelte kontroller som bekrefter hovedfunnene.

1.3 Kilder og kildeproblemer

Tingbøkene kan brukes som beretninger om konkrete hendelser som fant sted i den tiden som tingbøkene ble til. Tingbøkene er referater fra tinget og beretter om både det som skjedde der og i en videre forstand om noe som skjedde utenfor tinget og som ble brakt dit av en eller annen grunn. Derfor kan tingbøkene både brukes som beretninger om det som foregikk på tinget og beretninger om hendelser som ble brakt inn for tinget fordi de innebar en konflikt eller et lovbrudd. Vitneprov og forklaringer, synfaringer og besiktigelseser er eksempler på dette. Besiktigelseser av kirker kan gi nyttig kunnskap om en kirke, selv om hensikten med besiktigelsen var å fastslå hvorvidt kirkeeieren brøt sine forpliktelser til å holde kirken i orden. Besiktigelseser av militære telthus gir oss kunnskap både om hvordan disse så ut og hvor de var plassert.

Svakheten ved å bruke referatene som kilde til kunnskap om det som ligger utenfor tinget er naturligvis at det i de aller fleste tilfeller bare er det som angår hensikten med å bringe en sak inn for tinget som blir ført til protokolls, altså at tingbøkene først og fremst avspeiler «sin egen virkelighet», fordi sorenskriveren protokollerte det han mente var nødvendig i rettslig sammenheng og ikke mer.² Det må man være klar over og ta hensyn til når rettsreferatene

² Alan Hutchinson, "Bygdetingets sosiale vesen," *Heimen*, nr. 02 (2015): 174.

skal brukes til kunnskap om andre ting enn selve tinget.³ Vi må være klar over at det vi leser er embetsmenneskes versjon av denne offentligheten. Øvrighetsperspektivet på tinget er lett å kjenne igjen, allmuens perspektiv er ikke like synlig. Vi ser ikke perspektivet til den unge jenta som står tiltalt for å ha begått leiermål med en soldat hun ikke engang vet navnet på og som har gjort henne med barn, et barn hun må bære frem og føde i tukthuset.

Det er også viktig å ha klart for seg det jeg annetsteds har berørt, nemlig at aktørene ikke snakker direkte utenom rene vitneavhør, men så godt som utelukkende gjennom en prokurator og det vi leser er det den utdannede embetsmannen som førte protokollen i pennen hørte der han satt på tinget og skrev. I vitneavhør er det referert hva som er relevante opplysninger, men ikke ordene som ble brukt. Dermed kan det være referentens oppfatning av hva som ble sagt som faller til protokolls og ikke nødvendigvis hva som virkelig ble sagt. Det er hele tiden de juridiske behov og ikke våre behov som historikere som skulle imøtekommes.

Vitneprov kan være innført som en summarisk bekreftelse, benektelse eller bare «intet til sakens opplysning», men i mange tilfelle også med detaljerte skildringer av hva vitnene berettet. Muligens i noen tilfelle naturligvis av hva skriveren mente han hørte, men inntrykket er at protokollen i hovedsak er samvittighetsfullt ført, og det er ikke noen grunn til å mistro det som er skrevet. Det er imidlertid alltid protokollførers språk som brukes også når vitneprov gjengis.

Det vil si at navn gjengis slik de hørtes for skriveren, og det resulterer i at navn skrives på mange forskjellige måter, til og med i samme sak. Tidens navneskikk der fornavn og gårdsnavnet ble brukt i innførslen i tingboka og der patronymikon blir brukt, men ikke konsekvent, for å identifisere én Ole fra en annen Ole på nabogården, gir også somme tider den utfordringen at en bonde som flytter fra Nordby til Sundby også skifter navn i tingboka. Noe stort problem har ikke det vært for meg, men det er greit å være klar over dette når en sak går over flere rettsmøter og kanskje skifter skriver i tillegg.

Hverken sorenskriver eller fogd oppfattet forøvrig at det var vanskelig å forstå bygdefolket. I innberetningen til rentekammeret i forbindelse med «De 43 spørsmål» kunne sorenskriver

³ Ingar Kaldal, *Historisk forskning, forståing og forteljing*, Samlagets bøker for høgare utdanning (Oslo: Samlaget, 2003), 66-67.

Werner fortelle «[...] j henseende sproget findes ganske rent og meget forstaaelig.»⁴ og fogden Gamborg istemmer i sin innberetning: «Bønderne her i fogderiet, har ingen særdeelis eller uforstaaeige talemaader, thi alle taler nogenledis som mand skriver,[...]»⁵

Noen skrivere har tatt lovens påbud om å ikke la noen del av arket stå tom, men bruke all tilgjengelig plass, svært bokstavelig, og det fører til at enkelte protokoller har ekstremt tettskrevne sider som det er svært tidkrevende å lese, og sommetider helt umulig. Noen ganger er blekket falmet og noen ganger er det trukket igjennom papiret slik at det bare er retningen på hellingen av bokstavene som skiller de to sidene fra hverandre. Noen steder er enkelte sider kommet bort eller ødelagt, og noen ganger er protokollen forsvunnet slik at det har oppstått lakuner i tingbokrekka. For dette sorenskriveriet er rekkene nesten komplette, og de lakunene som finnes har ikke skapt større problemer for meg, siden jeg har registrert slik jeg har gjort.

1.4 Om transkripsjonene

Disse tingbøkene er skannet, ligger lett tilgjengelig på nett og jeg har selv stått for alle transkripsjonene. Dette arbeidet har vært tidkrevende, men svært givende. Utgangspunktet var å foreta en enkel registrering av lagrettemenn, men det var ikke til å unngå å begynne å lese enkelte av sakene. Det kunne være enkeltord som skilte seg ut eller andre ting som har fanget blikket. Etter hvert økte ferdighetene og jeg har fulgt enkelte saker over mange ting og flere protokoller.

Det er liten tvil om at dette er stedet å lete etter spor av en offentlighet på bygdene.

Karakteren av saker, omfanget av sakene og mengden av saker er i seg selv tegn på at det var en vekst i det offentlige også på disse bygdene.

Omfanget av stoff er kolossalt. Bare tingbok A61, 1769-1772 består av 469 dobbeltsider, det vil si 938 sider i alt. Dette dreier seg om et tidsrom på tre år, og i tillegg kommer ekstraretsprotokollen som er av noe mindre omfang. Tidsbruken ved transkripsjon varierer fra en time pr side når det er lettleselig tekst til en dag pr side når teksten er vanskelig eller utydelig. Noen skrivere er enkle å lese, mens andre skriver ekstremt slurvete. Etter hvert har

⁴ John Herstad et al., *Norge i 1743 : innberetninger som svar på 43 spørsmål fra Danske Kanselli : 1 : Akershus stift og amt : Østfold, Akershus*, vol. 1 (Oslo: Solum, 2003), 403.

⁵ *Ibid.*, 411.

jeg kunnet skille ut hva som er skrevet av den pertentlige og samvittighetsfulle sorenskriver Wisløff og hva som er skrevet ned av hans ikke fullt så pertentlige fullmektig Jacob Pilger.

Ved siden av følelsen å knekke en kode har også lesingen av tingbøkene gitt meg en følelse av å kunne se inn i fortiden på en helt egen måte som bare lesing av primærkilder kan gi. Selv om de er få, er også de glimtene av skriveren selv når han en sjelden gang gir uttrykk for en tolkning av loven som er mer menneskelig enn de vanlige juridiske vendingene, verdifulle for å komme denne tiden nærmere.

1.5 Teori og historiografi

Eva Østerberg mener at den tidligmoderne staten utviklet seg i retning av et sentralisert og byråkratisk maktsystem der domstolene, som hele tiden siden middelalderen hadde hatt karakter av en sosial arena der bønder dømte andre bønder, endret seg til en scene for maktbruk fra statens side. Hun mener rettsvesenet beveget seg i retning mere profesjonalitet og mere formalisme. Denne analysen er i større eller mindre grad inspirert av forskere som *Elias, Foucault og Habermas*. Østerberg skriver: «Ändå blir rättskipningen med detta synsätt inte bara en social arena för människors konfliktlösning. Den framtonar också som en maktens scen, där överheten/staten kommunicerar med befolkningen i övrigt, legitimerar sig og presenterar sig inför undersåtarna.» med referanse til Habermas.⁶

Mye av forskningen som har vært gjort om tinget har vært i kategorien kriminalitetshistorie, der analysen av kriminaliteten og hvordan den utvikler seg, med utgangspunkt i saker og dommer på bygdetinget, har dannet grunnlag for å trekke konklusjoner om hvordan mentaliteten i samfunnet endret seg.

For å forstå fortidige samfunn må vi forstå deres handlinger ut fra den tidens mentalitet og ikke dømme fortidige menneskers handlinger med vår mentalitet og våre oppfatninger om hvordan straff virker, for å ta et eksempel. Jorunn Dobbe sier det slik: «Dermed kan vi ikke tillegge fortidens mennesker våre oppfatninger, verdier og måte å tenke på uten at dette gir et etnosentrisk og skjevt bilde av de fortidige samfunn vi ønsker å få innblikk i.»⁷ Med dette

⁶ Eva Österberg, "Kontroll och kriminalitet i Sverige från medeltid till nutid. Tendenser och tolkningar," *Scandia: Tidskrift för historisk forskning* 57, nr. 1 (2008): 66.

⁷ Jorunn Dobbe, "Blant granner og myndigheter : konfliktløsning og disiplinering på bygdetinget i Nordhordland," Publikasjoner fra Tingbokprosjektet (trykt utg.) (Oslo: Tingbokprosjektet, 1996).

som utgangspunkt blir analysen av dommer og straff viktig for å forstå tenkesettet til mennesker i tidligere tider.

Tinget var imidlertid ikke bare behandling av kriminalitet, men også en arena der øvrigheten samhandlet med allmuen i det Steinar Imsen beskrev med sitt begrep om bondekommunalisme, der han mente at det var et funksjonelt samvirke mellom øvrighet og allmue.⁸ Dette synet synes Øystein Rian å dele, sammen med Aud Mikkelsen Tretvik og John Ragnar Myking, noe jeg vil komme tilbake til.

Man kan si at det var doble kanaler mellom styrte og styrende, der eneveldets representanter ikke bare sendte ut forordninger, plakater og reskripter, men også kunne få signaler gjennom supplikker og brev fra allmuen. Signalene var riktignok filtrert gjennom skriveren som førte brevet eller supplikken i pennen, men også gjennom embetsmennene som var i direkte kontakt med allmuen, og som sendte sine innberetninger tilbake til sine kolleger i kanselliet i København.

Det var også konflikter der det ble brukt makt for å gjenopprette ro og orden. Men disse konfliktene var få. Det taler ikke for at det ikke var konflikter, men det taler for at konflikter i all hovedsak ble løst med fredelige midler. Og hvis det var slik de mest pessimistiske av historikere synes å mene, at bøndene ikke lenger hadde noen innflytelse, hvorfor var det ikke flere voldelige konflikter enn det faktisk var?

En forklaring kan være at allmuen var helt kuert og ikke kunne reise seg til protest, men det er ikke en forklaring som understøttes av at aktiviteten på tinget økte gjennom hele syttenhundredtallet. Det tyder kanskje heller på at det vokste frem en klasse innen allmuen som ivaretok sine interesser gjennom lovlige og tilgjengelige midler.

Dersom det er riktig at allmuen var kuert, er det vanskelig å forklare at århundret var preget av mer opplysning og utbygging av skole- og fattigstell, mer humane straffer og en økende rettssikkerhet for individet. Til tross for at det dansk-norske eneveldet var Europas mest fullkomne enevelde og at opplysningstiden i kongerikene var en særegen kristen pietistisk inspirert opplysningstid, opplevde kanskje allmuen at de hadde innflytelse?

⁸ Steinar Imsen, *Norsk bondekommunalisme: fra Magnus Lagabøte til Kristian Kvart* ([Trondheim]: Tapir, 1990).

Det var en dualitet ved tinget der det både var en arena for disiplinering av allmuen som betraktes som umyndig og uvitende av øvrigheten, og en arena der allmue og myndigheter møttes til avklaring i grensesnittet mellom nettopp disse ulike hensyn. Fogdens eller lensmannens tingsvitneopptak i forbindelse med embetsutgiftene, eller allmuens plikter overfor øvrigheten, er eksempel på en slik bruk av tinget.

Disiplineringen av allmuen hadde tidlig i århundret sin motivasjon i kongens egen pietistiske holdning. Christian VI var tungsindig og sterkt påvirket av den pietistiske vekkelsen som oppsto på begynnelsen av 1700-tallet, noe som resulterte i forordningen om konfirmasjonen som kom i 1736. At nå alle barn skulle konfirmeres gjorde det i sin tur nødvendig at de også kunne lese, og det avstedkom skoleplakaten fra 1739 og forordningen av 1741 som regulerte hvordan skolen skulle innrettes.

Historikernes syn på lagrettemennene og deres betydning, er fortsatt varierende og forskningssituasjonen på dette feltet kan oppsummeres slik:

Hans Eivind Næss hevder at «[lagrettemennene] var bisittere uten reell betydning [...]».⁹

Bodil Erichsen mener lagretten bare spilte en rolle som rettsvitner (i rådstueretten Christiania), at tjenesten ikke var videre attraktiv og at medlemmene var hentet fra det laveste borgerskapet.¹⁰ Et lignende syn hadde Erling Sandmo som skriver at vervet ikke hadde særlig høy status.¹¹

Øystein Rian og John Ragnar Myking på den annen side fremhever samvirket mellom allmuen på den ene siden og øvrigheten på den andre.¹² Rian mener myndighetene var interessert i at allmuen tok på seg grunnleggende oppgaver i lokalforvaltningen gjennom bondelensmennene, lagrettemennene, kirkevergene og prestenes medhjelpere.¹³ På

⁹ Hans Eyvind Næss, *Vel forlikt: Forlikrådene i Norge 200 år : 1795-1995* (Stavanger: Kulturkonsult i samarbeid med Justisdepartementet, 1995), 20.

¹⁰ Bodil Chr Erichsen, *Kriminalitet og rettsvesen i Kristiania på slutten av 1600-tallet*, vol. nr 4, Publikasjoner fra Tingbokprosjektet (trykt utg.) (Oslo: Universitetet i Oslo, IKS, Avdeling for historie, Tingbokprosjektet, 1993), 34-35.

¹¹ Erling Sandmo, *Tingets tenkemåter : kriminalitet og rettssaker i Rendalen 1763-97*, Publikasjoner fra Tingbokprosjektet (Oslo: [Universitetet i Oslo], IKS, Avdeling for historie, Tingbokprosjektet, 1992), elektronisk ressurs, 31.

¹² John Ragnar Myking, "Lagrettemenn og bygdeelite ca. 1650-1750. Eit eksempel frå Nordhordland," *Heimen* 33, nr. 33/1996 (1996).

¹³ Øystein Rian, *Maktens historie i dansketiden*, Rapportserien / Makt- og demokratiutredningen 1998-2003 (Oslo: Makt- og demokratiutredningen 1998-2003, 2003), 67-68.

syttenhundretallet omfattet dette samvirket altså ikke bare tinget, men i tillegg prestens medhjelpere og kommisjonene som styrte skole- og fattigvesen. Aud Mikkelsen Tretvik mener også at de svært fåtallige embetsmennene på bygdene var helt avhengig av at allmuen hjalp til med forvaltningsoppgavene.¹⁴

Det foreligger flere studier av tingets funksjon innenfor begrensede geografiske områder med ulik vinkling på hvilke sider av tinget som undersøkes. Her skal jeg bare trekke frem de av disse prosjektene jeg har hatt mest nytte av i min oppgave.

Aud Mikkelsen Tretviks doktoravhandling *Tretter, ting og tillitsmenn* er en omfattende analyse med undersøkelse av flere sider ved tingets struktur og gjennomføring.¹⁵ Hun tar for seg konflikter på ulike nivåer, mellom enkeltpersoner, mellom samfunnet og enkeltpersoner, slik mye av kriminalitetsforskningen omhandler, eller mellom grupper i samfunnet og øvrigheten slik konflikter om for eksempel skattenivået er. «Konflikter om offentlige byrder blir således et konfliktfelt der mange linjer kan krysse hverandre: Normer og ressursvurdering, interesser til medlemmer i lokalsamfunnet og fremfor alt interessene til lokalsamfunnet og staten og dens representanter.»¹⁶

Tretviks artikkel «...med mig tiltagne 2de edsvorne Lagrettesmænd...», fra *Heimen* fra 1996 setter lagrettemennene inn i en kontekst der hun retter søkelyset på forholdet mellom antallet embetsmenn i norske bygder og den øvrige befolkningen. Hun mener dette forholdet må ha gjort det tvingende nødvendig at lokalbefolkningen, representert ved blant annet lagrettemenn, lensmann og underlensmann måtte bidra til løsning av forvaltningsoppgavene i lokalsamfunnene.¹⁷

John Ragnar Myking fokuserer i *Lagrettemenn og bygdeelite ca. 1650-1750. Eit eksempel frå Nordhordland* på at lagrettemennene kunne representere en bygdeelite og bruker eksemplet fra Nordhordland fra 1650-1750. Myking fant i sine studier at det var et skille i 1746 i de

¹⁴ Aud Mikkelsen Tretvik, ""...med mig tiltagne 2de edsvorne Lagrettesmænd..." Om bønders deltagelse i lokalforvaltningen på 1700-tallet., *Heimen* 33, nr. 33/1996 (1996).

¹⁵ Aud Mikkelsen Tretvik, *Tretter, ting og tillitsmenn: en undersøkelse av konflikthåndtering i det norske bygdesamfunnet på 1700-tallet*, vol. nr 32 (Trondheim SN - 82-7765-033-7: Historisk institutt, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, 2000).

¹⁶ *Ibid.*, 4-5.

¹⁷ Tretvik, ""...med mig tiltagne 2de edsvorne Lagrettesmænd..." Om bønders deltagelse i lokalforvaltningen på 1700-tallet.."

områder han hadde undersøkt, og at det først etter dette tidspunkt ble oppnevnt lagrettemenn etter matrikkelen.¹⁸

Av samme forfatter er også *Førebuing til 1814?* fra 2014, der han drøfter utviklingen av en bygdeelite med utgangspunkt i hva arv og miljø kunne tilføre at myndighet og selvsikkerhet til enkelte slekter med lange tradisjoner for å stille som lensmenn, lagrettemenn osv. i bygdesamfunnene, blant annet med henvisning til den franske sosiologen Pierre Bourdieus teorier om hvordan en elite skiller seg ut i befolkningen ved å inneha kunnskap som deles vertikalt mellom generasjonene innen denne eliten.¹⁹

Både Hans Henrik Appels *Tinget, magten og æren*²⁰ og Hans Eivind Næss' *De første prokuratorerne: «Parterne til omkostning og retten til fortræd...»?*²¹ har vært nyttige for å forstå utviklingen av rettsvesenet og prokuratorernes rolle.

Det er også skrevet en rekke hovedoppgaver og masteroppgaver med utgangspunkt i tingbøker og med ulik synsvinkel. Jorunn Dobbe har undersøkt konflikter på bygdetinget i Nordhordland på slutten av sekstenhundretallet i sin oppgave *Blant granner og myndigheter*,²² og Erling Sandmo tar i sin hovedoppgave *Tingets tenkemåter* for seg tingets behandling av kriminalitet i Rendalen i siste halvpart av syttenhundretallet.²³ Ole Gausdals hovedoppgave *Bygdetingets betydning på begynnelsen av 1700-tallet* analyserer aktiviteten i et tinglag i Nordhordland 1700-1714, Øystein Aschim undersøker de sosiale forholdene og rekrutteringen til lagretten med blant annet tingbøkene som utgangspunkt i et enkelt sogn fra 1647-1723 i *Var det en bondeelite i Hole prestegjeld?* Bjarte Henanger skriver om lensmennene i *Mellom barken og veden*, fra Nordhordland 1642-1742.

¹⁸ Myking, "Lagrettemenn og bygdeelite ca. 1650-1750. Eit eksempel frå Nordhordland."

¹⁹ John Ragnar Myking, "Førebuing til 1814? Bøndene si deltaking i formelle lokale institusjonar før 1814," i *Folkestyre? : kritisk lys på 1814-demokratiet*, red. Anne-Hilde Nagel og Ståle Dyrvik (Bergen: Bodoni, 2014), 13-15.

²⁰ Hans Henrik Appel, *Tinget, magten og æren : studier i sociale processer og magtrelasjoner i et jysk bondesamfund i 1600-tallet*, vol. vol. 219, Odense University studies in history and social sciences (Odense: Odense Universitetsforl., 1999).

²¹ Harald Espeli, Hans Eivind Næss, og Harald Rinde, *Våpendrager og veiviser: advokatenes historie i Norge* (Oslo: Universitetsforl., 2008).

²² Dobbe, "Blant granner og myndigheter : konfliktløsning og disiplinering på bygdetinget i Nordhordland."

²³ Sandmo, *Tingets tenkemåter : kriminalitet og rettssaker i Rendalen 1763-97*.

Når det gjelder det som er hovedtema i oppgavens siste del, konsekvensene for bygdetinget av håndhevingen av brennevinsforbudet, foreligger det lite forskning. Jon Herstads artikkel *Brennevinspolitikk i Norge 1735-1757* går grundig gjennom bakgrunnen for både tidligere, ikke vellykte forsøk på forbud, og for det vellykte forbudet fra 1757, men han behandler ikke håndhevingen.²⁴ Stein Tveite har forsket på feltet, og hevder blant annet at store deler av landet ikke drev med brennevinsbrenning, men har i sin artikkel *Norsk tørst* gjennomgått både bakgrunn og noen konsekvenser, blant annet omtaler Tveite det store beslaget av 1400 brennevinskjeler som ble fraktet til Akershus en gang etter 1771.²⁵ En grunn til at dette tidligere ikke er belyst er kanskje at de områdene som er best undersøkt gjennom blant annet tingbokprosjektet, ikke drev med brennevinsbrenning i særlig grad. Områdene jeg behandler på Østlandet er tidligere ikke undersøkt med dette for øye.

1.6 Oppbygging av oppgaven

Etter en presentasjon av undersøkelsesområdet i kapittel 2, presenterer jeg tingets personer i kapittel 3 med hovedvekt på lensmennene, prokuratorne og på allmuen. I kapittel 4 undersøker jeg bredden og hyppighet av tinget med sammenligning mellom de to periodene. I kapittel 5 er temaet lagrettemennenes plikter, funksjon og oppnevning, og i kapittel 6 behandler jeg brennevins sakene og den nye rettergangsformen politirett, før avslutning og konklusjon kommer i kapittel 7.

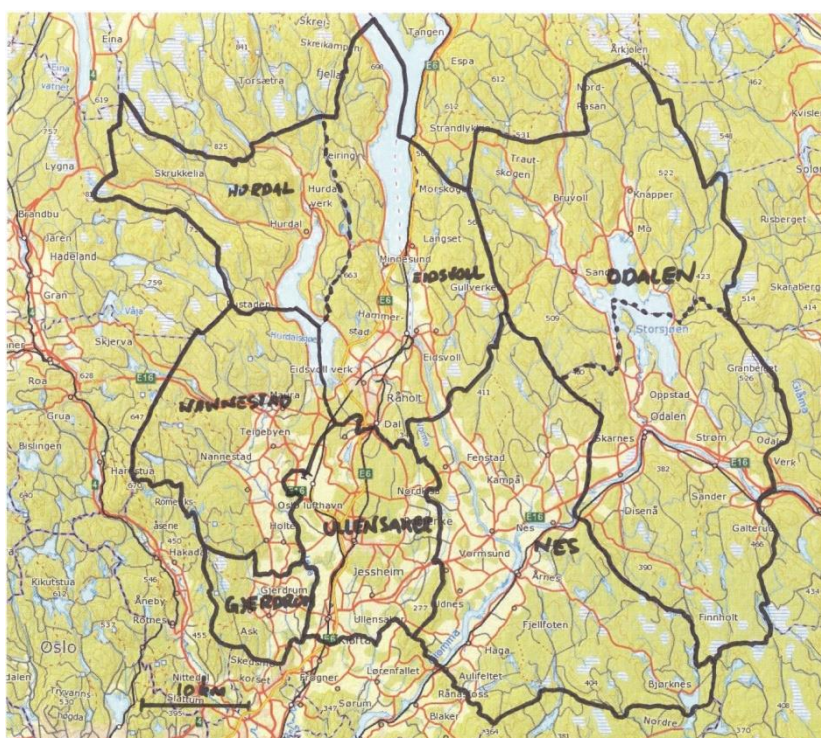
²⁴ John Herstad, "Brennevinspolitikk i Norge 1735-1757," i *Skog och brännvin : studier i näringspolitiskt beslutsfattande i Norden på 1700-talet*, red. Kalle Bäck, *Publikation / Det nordiska forskningsprojektet Centralmakt och lokalsamhälle - beslutsprocess på 1700-talet* (Oslo: Universitetsforlaget, 1984).

²⁵ Stein Tveite, "Norsk tørst," i *Festskrift til Kristof Glaman*, red. Niels Thomsen (Odense: Odense Universitetsforlag, 1983).

2 Bygdene på Øvre Romerike (og Odalen)

Jndbyggernis beskaffenhed og egenskaber angaaende, da ere de ey allene arbeidssomme, mens endogsaa striidbare folch, der altid, naar de i krigstider ere blevne brugte har viiset deris fiende, at de har mod i brysted, og at tapperhed og troskab dem aldrig fattis.²⁶

De bygdene jeg har undersøkt ligger i forholdsvis kort avstand fra byen, men er alle rike jordbruksbygder med mye skog, mellom Christiania i syd, Mjøsa i nord, de store skogene i Solør og Østerdalen på den ene siden og Hadeland på den andre. Øvre Romerike og Odalen

Bilde 1 Øvre Romerike og Odalen med dagens kommunegrensar

Romerike. Praktisk har dette ingen konsekvens for min oppgave utover det at området blir noe større.

Øvre Romerike består av Eidsvoll prestegjeld med anneksene Feiring og Hurdal, Nannestad Prestegjeld med anneksene Holter og Bjerke, Nes prestegjeld med anneksene Udnes og Fenstad, Ullensaker prestegjeld med Hovin anneks og Gjerdrum prestegjeld med Heni anneks.

²⁶ Sogneprest Lars Widing i Nannestad i Herstad et al., *Norge i 1743 : innberetninger som svar på 43 spørsmål fra Danske Kanselli : 1 : Akershus stift og amt : Østfold, Akershus*, 1, 427.

Odalen består med Opstad, Sand, Mo og Ullern annekser. I Eidsvold var det dessuten en egen jurisdiksjon ved jernverket, glassverket og gullverket som i juridisk sammenheng lå under bergamtet. Dette har jeg ikke gått videre inn på, og det har ikke store konsekvenser for det jeg undersøker ut over at enkelte saker ble henvist til bergamtet og ikke pådømt på det ordinære tinget.

Lengst i nord ligger Eidsvoll som deles i to av elva Vorma. Ved sundstedet Eidsvoll med den gamle middelalderkirken lå det gamle Eidsivatinget og litt lenger syd lå Eidsvold jernverk. I skogene mot Odalen i Øst lå Eidsvoll gullverk og i Hurdal annekset ved nordenden av Hurdalsjøen i vest lå Hurdal glassverk. Eidsvoll er en god jordbruksbygd med store skoger. I sydøst grenser prestegjeldet mot Nes og i nord mot Stange og Toten. I matrikkelutkastet fra 1723 er det 217 matrikkelgårder i tillegg til prestegården.

Sydøstover ligger Nes, det største prestegjeldet i fogderiet. Det grenser i øst mot Odalen, eller Strøms prestegjeld, og i syd mot Sørums og Blaker og sydøst mot Aurskog. Mot vest ligger Ullensaker. Midt i prestegjeldet møtes elvene Vorma og Glomma og på neset der de møtes ligger Nes kirke fra middelalderen. Nord i Nes ligger Fenstad annekset og i syd ligger Udnes. Nes er den største jordbruksbygda, og har et større antall store gårder enn de andre bygdene. I Nes var det 216 matrikkelgårder i tillegg til prestegården.

Ullensaker ligger med Sørums i syd, Nes i øst, Nannestad i vest, Gjerdrum i sydvest og Eidsvoll i nord. Ullensaker er fra gammelt den sentrale bygda på Øvre Romerike med gravhaugen Raknehaugen og de gamle gårdene rundt, Gislevold, Haug, Hovind og Ljøgdø. Ekserserplassen på Gardermoen har historie tilbake til 1740 da den ble tatt i bruk av Aggershusiske Dragonregiment til ekserserplass under navnet Frederickfeldt. Ullensaker hadde 189 matrikkelgårder, og i tillegg prestegården.

Gjerdrum ligger lengst sydvest av bygdene Øvre Romerike og grenser i syd mot Skedsmo, i øst mot Sørums og nordøst mot Ullensaker. I nord ligger Nannestad og over åsen i vest, Nittedal. Gjerdrum er den minste av bygdene, korskirken er fra 1600-tallet og annekset kirken Heni ligger ikke langt unna. Gjerdrum hadde 68 matrikkelgårder i tillegg til prestegården.

Nannestad grenser i nord mot Hurdal, i nordvest mot Lunner og Gran, i Nord mot Hurdal og i nordøst mot Eidsvoll. I øst ligger Ullensaker, og elva Leira danner skillet mot nabobygda. Den renner langs hele kommunen fra nordvest og til grensen mot Gjerdrum i syd. Midt i bygda ligger Nannestad kirke fra middelalderen med det gamle bygdesenteret. Ikke langt

unna mot nord ligger Bjerke annekskirke og en mils vei sydover ligger Holter annekskirke. I Nannestad er det innført 151 gårder i matrikkelutkastet fra 1723 i tillegg til prestegården.

Strøms prestegjeld består av fem sogn og er i dag to kommuner. I nord ligger Sand og Mo, mens Opstad, Strøm og Ullern ligger i syd mot Glomma som renner gjennom bygda fra øst til vest. I nord ligger Storsjøen og bygda grenser mot Eidsvoll, Stange, Vinger og Nes I tingbøkene er navnet Oudahlen benyttet, men i kirkelig sammenheng brukes Strøm. Odalen har store jordbruksområder og store skoger. Odals jernverk ble etablert omkring 1700 og var under reetablering etter konkurs i årene fra 1739. I Odalen var det 171 matrikkelgårder i 1723, og i tillegg kom prestegården.

Det hadde vært en viss finneinnvandring til området siden midten av 1600-tallet, og det var en del finnetorp i skogområdene både i Odalen, Eidsvoll (Hurdal) og Nannestad. I Eidsvoll vitner gårdsnavnet Finnbråten om dette. Finnene holdt gjerne til langt til skogs, og det ser ikke ut til at det var store konflikter forbundet med denne delen av befolkningen til tross for at de drev med bråtebruk. På folkemunne het det at skriveren ikke torde møte finnene på skogen, og at tinget derfor ble satt på den såkalte «Skriverholmen» i Hurdalssjøen, men dette har jeg ikke funnet spor av i tingbøkene.

2.1 De 43 spørsmål

Indvaanernis egenskaber og inclination, den er endnu, som jeg læser den har været tilforn nemlig arbeidssomme i fredstider, og uforskreckt i krigstider. De kand lide meget ont, og lade sig nøje med slett underholdning, fordj de ere saaledes fra barnsbeen opvante. I deris meening, som de grunder paa den sunde fornuft, ere de meget paastaaende, de har stor afskye for gierighed, og ligesom har et geistlig had til dem, som ere af den slags folck, derimod elsker de høit dem, som gjør icke andet end hvad rett er.²⁷

Sogneprest Hans Leganger til Eidsvoll skrev dette om sine sognebarn i innberetningen til Danske kanselli i 1743. Tilsammen 43 spørsmål skulle besvares i denne første systematiske beskrivelse av landet.²⁸ Hensikten var å skaffe kongen oversikt over rikenes herligheter. Spørsmålene er besvart med en varierende grad av samvittighet fra embetsmennene. Noen svarte ganske knapt, men andre gjorde seg stor møyne med å beskrive hva prestegjeldet, fogderiet eller amtet inneholdt av herligheter slik vi har sett over. Sorenskriver Jochum Werner beskrev bygdene slik:

²⁷ Ibid., 431.

²⁸ Ibid., 3.

Hvad sig dette sorenskriveries situation angaar, da er landet paa sine stæder, saasom Nannestad og Edswold sogner bakked, Ullensager, Gierdrum og Næss sogner, mindre bakked og ujevnt. Sognd Oudahlen for det meste fladt land, hvorover paa de fleeste stæder iuj disse Rommeriges sogner, naar vaade aaringer indfalder, findes slette og besværlige veje for de reisende som derigjennem skal passere.²⁹

Og videre om jordbruket:

... naar Gud giver gode aaringer voxer grøde j overflødighed af korn og høe, saa at landmanden har af jordens grøde rigeligt udkomme, og ikke trenger at kjøbe, med mindre Gud straffer med misvæxt som j forbigangne aaringer er skeed.

Både sorenskriveren Jochum Werner og fogden Michael Gamborg beskrev i detalj allmenningene i bygdene, men anførte at det ikke var skog av betydning noe sted. Dette kan bekrefte det at skogen i området var nokså uthugget på denne tiden, og fogdene har nok, slik skikken var ved innberetninger til rentekammeret eller kanselliet i København, heller ikke overdrevet det mulige utbyttet av skogsdriften. Hensikten kan ha vært slik det var også ved tidligere takseringer, å ikke skape unødig høye forventninger hos sentrale myndigheter om hva det kunne være mulig å oppnå ved eventuelle salg av allmenningene. Sogneprest Widing i Nannestad skrev: «... effterdj skovene, fra gammel tid, [...] meere og meere blevne udhugne, kand nu iche til andet, end til brendeveed og gierdesfang nyttes...»³⁰ De resterende spørsmål var om vannfall, mineraler og metaller, perlemuslinger, fiskerier osv.

2.2 Folketellingen i 1769

I 1769 ble den første folketellingen i Norge gjennomført, og selv om den ikke inneholder navn, men bare kjønn og yrke eller stand, gir den verdifulle opplysninger om hvordan befolkningen var satt sammen.³¹

I 1769 var folkemengden 18829 til sammen i dette sorenskriveriet, og dag (2016) er folketallet til sammenligning ca 114000 i disse bygdene. Folketellingen gir opplysninger om livsstilling, og her er det betydelige forskjeller mellom de ulike prestegjeld. Rangspersonene i området var antagelig embetsmannsfamiliene, fogd, sorenskriver og prester. I tillegg kunne

²⁹Ibid., 398-404.

³⁰Ibid., 425.

³¹ Statistisk sentralbyrå, "Norges første folketelling 1769 = The first population census in Norway 1769," (Oslo: Statistisk sentralbyrå, 1980).

det være noen offiserer knyttet til de enkelte lokale regimenter, men siden vi ikke har navn kan dette ikke fastslås med sikkerhet.³²

Tabell 1 Folkemengden 15. august 1769 fordelt etter livsstilling

		Nes	Eidsvoll	Ullensaker	Gjerdrum	Nannestad	Strøm (Odalen)	Summer
Rangspersoner	Menn	20	22	33	4	6	15	100
	Kvinner	39	28	28	10	4	16	125
Geistligheten	Menn	6	36	20	9	12	14	97
	Kvinner	11	32	11	15	15	15	99
Bønder	Menn	619	716	628	161	394	572	3090
	Kvinner	645	829	731	188	495	629	3517
Bønders barn	Menn	859	819	659	162	483	834	3816
	Kvinner	800	856	653	183	478	780	3750
Håndverkere	Menn		212	7				219
	Kvinner		201	4				205
Tjenestefolk	Menn	318	286	263	51	170	270	1358
	Kvinner	447	397	328	90	270	392	1924
Hospitalslemmer	Menn	34	33	12	5	53	32	169
	Kvinner	141	70	22	17	53	57	360
Til sammen	Menn	1856	2124	1622	392	1118	1737	8849
	Kvinner	2083	2413	1777	503	1315	1889	9980
Sum	Alle	3939	4537	3399	895	2433	3626	18829

Som vi ser var forholdet mellom disse rangspersonene og antallet av det vi kan kalle allmuemedlemmer 1:46 og da har jeg regnet med alle familiemedlemmer.

Denne tellingen gir ikke opplysninger om antallet husmenn. De er telt opp sammen med bønder og tjenestefolk. I folketellingen for 1801, som jeg vil komme tilbake til i kapitlet om oppnevning av lagrettemenn, er imidlertid dette oppgitt. På det tidspunktet var det ca like mange bønder som husmenn, og siden husmannsvesenet var under utvikling på syttenhundretallet kan vi gå ut fra at det var færre i de periodene vi ser på, men økende utover i århundret.

I matrikkelutkastet fra 1723 er det oppgitt hvor mange oppsittere og husmenn hver gård hadde, og i Ullensaker var det på dette tidspunktet 189 matrikkelgårder med 304 oppsittere og

³² Ibid., 70.

disse hadde til sammen 148 husmenn. I Gjerdrum er tilsvarende tall 66 matrikkelgårder med 113 oppsittere og 33 husmenn, altså et forholdsvis lavere antall husmenn enn i Ullensaker.

Nes har et høyere antall gårder som kan karakteriseres som storgårder, noe som kan forklare det forholdsvis høye tallet med rangspersoner bosatt der uten at dette går klart frem av folketellingen. Det er vanskelig å forklare forskjellene i antall geistlige (med familier) på annen måte enn at familiestørrelsen varierte.

Det kan også tenkes at et prestegjeld som Nes, som normalt ville ha like mange geistlige som Eidsvoll eller Ullensaker, kan ha hatt en vakanse i stillingen på det tidspunkt folketellingen ble holdt. Nannestad har påfallende få rangspersoner uten at det er mulig å finne en god forklaring på det.

I Eidsvoll var det et stort antall håndverkere, og det henger sammen med industribedriftene jernverket i Eidsvoll, glassverket i Hurdal og gullverket i Eidsvoll som alle var i full virksomhet på denne tiden. Folketallet på verkene tilsvarer antallet håndverkere med koner. Odal jernverk var under nyorganisering på denne tiden, og er ikke registrert separat slik som i Eidsvoll. I andre bygder var det ingen slike bedrifter.

Nannestad har et betydelig antall hospitalslemmer, mer enn befolkningen skulle tilsi. Fra Nes var det et høyt antall kvinner som var innlagt, mens tallene for Ullensaker var lave. Hva årsaken til dette var kunne være gjenstand for en egen undersøkelse, men ligger utenfor min oppgave.

Innbyggertallet avspeilte seg i omfanget av de enkelte ting. I Odalen tok tinget ofte tre dager, mens i Gjerdrum sjelden mer enn en dag. Nannestad var i en slags mellomposisjon, mens Ullensaker, Nes og Eidsvoll lå på linje med Odalen.

Bygdene ligger på hovedveien mellom Christiania og Opplandene, det vil si naboamtene Christians Amt og Hedemarkens Amt, dagens Oppland og Hedmark. Denne veien gikk gjennom Ullensaker og Eidsvoll, og fortsatte mot Hamar og videre mot Trondheim. Også hovedveien mellom Christiania og Kongsvinger gikk gjennom Ullensaker, Nes og Odalen.

Mange av bøndene i disse bygdene livnærte seg vinterstid av plankekjøring til Christiania fra de privilegerte sagbrukene i området og til utskipingshavnen i Bjørvika i Christiania.

3 Tingets personer

Dommere skulle være vederhæftige og uberygtede Dannemænd, som skulle skikke hver mand Lov og Ret, uden Vild, efter den Eed, de Kongen soret have, som herefter bag i Lovbogen findis indført.³³

Fremst på tinget var embetsmennene sorenskriver og fogd, der sorenskriveren ledet tingets forhandlinger og fogden administrerte det. Deretter lensmannen som gjorde det praktiske arbeidet med å kalle inn tinget og stevne partene i sakene, og i de fleste tilfellene var tingstedet på lensmannsgården. På den andre siden var det allmuen som møtte opp både med ærend på tinget og med konkrete roller som lagrettemenn, vitner eller som part i saken. I mellom disse sto prokuratorerne, rettshjelperne som var en voksende gruppe på tinget i syttenhundreårene. På Øvre Romerike og Odalen i tidsrommet jeg har studert ble de brukt av alle parter, og på mange måter kan det sies at tinget var deres scene, fordi de har en synlig og dominerende rolle og opptrer i nesten alle saker. Deres rolle var ikke udelt positivt vurdert hverken fra øvrighet eller allmue.

I dette kapitlet skal jeg gå gjennom de ulike aktørene og deres roller, hovedsakelig med utgangspunkt i tingbøkene som kilder, men jeg har også brukt bygdebøker og annet tilgjengelig materiale. Hovedvekten i dette kapitlet er på prokuratorerne, lensmennene og allmuen på tinget. Lagrettemennene er tema i et senere kapittel og blir bare kort presentert her.

3.1 Sorenskriveren

Sorenskriverembetet ble innført som en skrivekyndig hjelp for lagretten i 1591. Fra 1634 var sorenskriveren meddommer og fra 1687 enedommer på bygdetinget.³⁴ Embetet er beskrevet i Christian den femtes norske lov i 1. bok, blant annet i kapittel 5 *om dommere*, kapittel 7 *om lagrettemenn* og kapittel 8 *om skrivere ved retten*. Sorenskriverens viktigste oppgave var å være dommer på bygdetinget, de øvrige oppgavene skal jeg ikke berøre her. Sorenskriveren

³³ Kong Christian den femtes norske lov: 15 de april 1687 med Kongeloven 1665, 1-5-1.

³⁴ Steinar Imsen og Harald Winge, *Norsk historisk leksikon : kultur og samfunn ca. 1500-ca. 1800*, 2. utg. ytg. (Oslo: Cappelen akademisk forl., 1999), 408-410.

førte i alminnelighet tingboka, justisprotokollen, på tinget, enten egenhendig eller ved en fullmektig eller skriver. Det går normalt ikke frem av protokollen hvem som førte den, så det må man lese ut av teksten i tingboka. Dette kommer jeg tilbake til i kapitlet om tingbøkene.

I tillegg til tingboka førte sorenskriveren skifteprotokoll der alle skifter var registrert og pantebok der pant i fast eiendom var innført for hver gård, men de har jeg ikke brukt i denne oppgaven.

I enevoldstiden var det ikke uvanlig at sorenskriverne var uuttannede som fikk sin beskikkelse som skriver gjennom bekjentskaper ved hoffet. De hadde ingen formell juridisk utdanning, men kunne likevel bli gode skrivere om de menneskelige egenskaper var tilstede. Hans Eivind Næss skriver at en påfallende høy andel av de som kom til Norge som lensherrenes tjener og som ble satt til å være fogder eller sorenskrivere kom fra hertugdømmene, og mer spesifikt fra Sønderjylland. I hertugdømmene hadde man hatt leseopplæring helt siden 1500-tallet og bønder skrev brev til hverandre allerede tidlig på 1600-tallet, mens kongeriket for øvrig ikke hadde slik opplæring før langt ut på 1700-tallet.³⁵

Det hadde vært overveid om det skulle innføres krav til at de som skulle ha et embete, måtte ha *examen juridicum publicum*, altså embetseksamen på latin, men dette ville ikke kunne gjennomføres uten på meget lang sikt. Kravet til juridisk kompetanse ble imidlertid gjennomført fra 1736 ved eksamensforordningen.³⁶ Med den kom en mellomløsning som innebar at de som hadde lest på egen hånd kunne kreve å bli eksaminert privat, den såkalte *examinati juris* eller «juridiske eksamen på morsmålet», altså ikke embetseksamen på latin. Den ble holdt månedlig ved juridisk fakultet ved Universitetet i København, og eksaminandene ble eksaminert i naturrett og folkerett, danske og norske lov og rettergangsmåte, romersk-germansk rett og universell rett samt delvis i militær-, føydal- og kriminalrett. Dessuten skulle alle kandidater igjennom *examen practicum* hvor de skulle utarbeide et innlegg og en dom. Alt dette ble bedømt etter tre karakterer; *laudabilis*, *haud ilaudabilis* og *non (eller haud) contemnendus*. Etter hvert ble fagene kandidatene kunne få sin

³⁵ Liv Marthinsen, *Tingboka som kilde : en seminarrapport*, vol. 22(1990), Skrifter fra Norsk lokalhistorisk institutt (trykt utg.) (Oslo: Norsk lokalhistorisk institutt, 1990), 21.

³⁶ Jacob Henric Schou, *Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og aabne Breve samt andre trykte Anordninger som fra aar 1670 af ere udkomne : Som indeholder K. Christian VI Frr. fra 1730 til 1746*, 2. Udg. ytg., vol. 3 (København: Breum, 1795), 10. februar 1736.

eksamen i, norsk rett, dansk rett eller begge deler og bedømmelsen fulgte følgende skala: «beqvem, ei ubeqvem og ei aldeles ubeqvem».³⁷

Først under Struensee ble det i 1771 forbudt med «lakeisorenkrivere» (Kabinettsordre av 12. mars 1771), dessuten satte han stopper for at embetsmennene kunne skaffe seg tilsettingsbrev mange år før de tiltrådte en stilling, såkalt ekspektansebevilling, og det skulle undersøkes om ansøkere hadde den nødvendige kompetanse.³⁸

I periodene jeg har undersøkt er det følgende sorenskrivere som har fungert på Øvre Romerike.³⁹

Joachim Werner (1684-1744) var sorenskriver 1731-1744. Han var far av den senere nevnte prokurator Joachim Werner som er en av de faste prokuratorerne på tingene i distriktet i perioden omkring 1770.⁴⁰ Han omtales som «Ditlev Vibes gamle, tro tjener», og var da formodentlig en slik «lakeisorenkriver» som er omtalt ovenfor som fikk sin stilling gjennom bekjentskaper ved hoffet.⁴¹ Werner bodde på Gislevold i Ullensaker.⁴²

Glør Gløersen var sorenskriver fra 1745-1756. Han bodde også på Gislevold, men flyttet til Hovind etter en brann. Han faller utenfor de perioder jeg har undersøkt, men nevnes likevel her for sammenhengens skyld.

Sorenskriver **Helle Juell Wisløff** (1725-1787), bodde på Hovind i Ullensaker, like ved Hovin kirke. Han var utdannet jurist (norske lov) og tok eksamen 18. desember 1742 med karakteren «bekvem».⁴³ Han fungerte som sorenskriver 1756-1769 og sto for byggingen av hovedbygningen på Skriver-Hovin som gården kalles i dag. Bygningen er bygget omkring 1760, ble fredet i 1921 og inneholdt kontorer for skriveren. På Øvre Romerike var sorenskriver Wisløff mye syk mot slutten av sin embetsperiode, og ble dessuten enkemann i

³⁷ H. Ostermann, "Examinati Juris 1736-1814 ", (2005), <http://www.genealogi.no/examinati-juris-1736-1814/>.

³⁸ Arnet Olafsen, *Våre sorenskrivere : sorenskriverinstitusjonen og sorenskrivere i Norge : et bidrag til den norske dommerstands historie : 1 : 1591-1814*, vol. 1 (Oslo1940), 31.

³⁹ Hans Eyvind Næss og Tor Falch, *For rett og rettferdighet i 400 år: sorenskriverne i Norge 1591-1991* ([Oslo]: Justisdepartementet i samarbeid med Fabritius, 1991), 202.

⁴⁰ Både Joachim og Jochum brukes.

⁴¹ Olafsen, *Våre sorenskrivere : sorenskriverinstitusjonen og sorenskrivere i Norge : et bidrag til den norske dommerstands historie : 1 : 1591-1814*, 1, 96.

⁴² Ulf Grøndahl, *Ullensaker 1660-1840*, vol. 2 (Ullensaker: Bygdebokkomiteen, 1989), 344.

⁴³ Ostermann, "Examinati Juris 1736-1814 ".

juni 1769, og dermed var det ofte andre som presiderte.⁴⁴ Både fullmektigen Jacob Pilger og Henrick Hejer var fra tid til annen konstituert som dommer. Begge ble for øvrig senere lensmenn i Odalen. I tillegg ble det innsatt settedommer i enkelte saker hvis sorenskriveren var inhabil slik Wisløff var i noen tilfelle som er innført i tingbøkene. Da kunne det være en av prokuratorerne som fungerte som dommer.

Wisløff ble etterfulgt av sorenskriver **Leonhard Scheitli** (1717-1800) i 1769. Han ble utnevnt i 1770 og fungerte til 1797, også han var bosatt på Hovind i Ullensaker. Han hadde i likhet med sin forgjenger i embetet eksamen i norske lov.⁴⁵

3.2 Fogden

Fogden var øverste politimyndighet og oppbørselsbetjent, dvs. skatte- og bøteoppkrever og opptrådte på tinget i begge funksjoner. Han var den som administrerte tinget, og som ved hjelp av sin assistent lensmannen foretok stevninger til tinget av både partene i sakene og av vitnene. Han var både politimyndighet og påtalemyndighet og var lensmannens overordnede. Fogden var underlagt amtmann og stiftsamtmann og rapporterte til rentekammeret.⁴⁶

Fogden opptrådte oftest på tinget ved fullmektig, selv om det er ført til protokolls at han var til stede. Dette kan være fordi skatteinnkrevingen også foregikk på tinget og at fogden selv var opptatt med den. I brennevinssakene var det gjerne en prokurator som opptrådte på påtalemyndighetens vegne, og i disse sakene var fogden selv ikke nærværende.

Fogden tok jevnlig opp tingsvitne knyttet til regnskapsførsel eller andre forhold ved embetsførselen sin på tinget. Disse tingsvitnesakene er ført under de ordinære tingene. Jeg har ikke spesielt lett etter slike saker, og har ikke kartlagt bruken.

Fogden var i en utsatt posisjon som politimyndighet og skatte- og avgiftsoppkrever. Det var også slik at fogdene hadde rot i regnskapene sine og ble satt under tiltale for å ha beriket seg både på allmuens bekostning, noe som kunne avstedkomme supplikker til kongen. Langt alvorligere var det imidlertid hvis fogden ikke kunne redegjøre for rentekammeret hvor

⁴⁴ Fru Cancelliraadinde Wisløf er innført som død 7. juni 1769 i SAO, *Ullensaker prestekontor Kirkebøker, F/Fa/L0010: Ministerialbok nr. 1 10, 1733-1776*, , 122.

⁴⁵ S. H. Finne-Grønn, Magnus Mardal, og sakførerforening Den Norske, *Norges prokuratorer, sakførere og advokater 1660-1905 : biografiske opplysninger : B. 1 : De embedsmæssig utnævnte prokuratorer 1660-1814*, vol. B. 1 (Oslo: Den Norske sakførerforening, 1932), 193.

⁴⁶ Alf Kiil, *Arkivkunnskap: statsarkiva*, vol. 3 (Oslo: Universitetsforlaget., 1969), 146-.

skattene han hadde innkrevd hadde tatt veien. Kassemangel forekom også på Øvre Romerike, og som i tilfellet med fogd Købke, var det en vanlig årsak til at fogden ble fradømt stillingen sin.

Bilde 2 Hovedbygningen på fogdegården Mork i Eidsvoll, bygget omkring 1730. Foto: Holmsen, Johannes Markus / Akershusbasen (Opphavsrett) fra Digitalt Museum

Følgende var fogder i Øvre Romerike fogderi i de aktuelle perioder:

Michael Gamborg (c. 1696-1763) fikk sin bestalling som fogd over Øvre Romerike fogderi i 1716, og ble i stillingen i 47 år til 1763 da han døde.⁴⁷ Han var bosatt en tid på Ukkestad i Nannestad, men kjøpte Mork og bosatte seg der i 1719. Han skal

ha talt bøndenes sak overfor myndighetene, men misbrakte ellers sin stilling til å berike seg selv ved blant annet å kjøpe gårder på auksjon, gårder som han straks solgte til oppsitterne med fortjeneste. Han ble suspendert fra 1757-1760 i forbindelse med en ulovlig hogst han foretok i Nannestad allmenning. For dette måtte han betale 1100 rd i bot.⁴⁸

Christian Dorph (1724-1788) var født i Nannestad og var konstituert som fogd i tiden omkring 1760 mens Gamborg var suspendert. Dorph ble senere fogd i Ringerike og Hallingdal.

Adrian Købke overtok etter Gamborg i 1763 og tituleres Regimentskvartermester, en offiserstittel som hadde med forpleining og materiell til regimentet å gjøre. Købke var en dyktig jordbruker, og var populær blant bøndene fordi han talte deres sak overfor myndighetene. Adrian Købke underslo nesten 9300 rd og ble fjernet fra stillingen på grunn av kassemangel.⁴⁹ Dette skjedde først i 1783, og ligger dermed utenfor denne oppgaven.⁵⁰

⁴⁷ S. H. Finne-Grønn og Tore Vigerust, "Rentekammerets norske bestallinger," (Oslo: Norsk Slektshistorisk Forening, 1932/2005), Oppslag 4. nov. 2016.

⁴⁸ Rolf Fladby et al., *Eidsvoll bygds historie : 1:2 : Bygdehistorien 1700-1914*, vol. 1:2 (Oslo: s.n., 1952), 110.

⁴⁹ *Ibid.*, 111.

⁵⁰ <http://genealogi.no/kilder/Rentekammeret/i-1.htm> (oppslag 19. sept. 2016)

Både Kjøbke og Gamborg bodde på gården Mork i Eidsvoll. Bygningen som var hovedbygning på denne tiden er fortsatt i behold, og er bygget omkring 1730.

Christian Juel var konstituert som fogd i Solør, Øster- og Odalens fogderi fra 1705 til sønnen **Jens Juel** ble konstituert i farens sted i 1744. **Lars Ruus** var fogd fra 1758, **Gregers Lund** fra 1765 og **Jens Kiønig** fra 1766. Kiønig satt helt til 1797.⁵¹

3.3 Prokuratorerne

Prokuratorerne var forløpere for våre dagers advokater og var rettshjelpere med varierende grad av faglig bakgrunn. De gjorde sitt inntog på tinget sist på 1600-tallet og det viste seg utover på 1700-tallet å være en livskraftig bransje. Lovens 1-9-5 satte forbud mot bruk av prokuratorer på bygdene, og prokuratorer i byene skulle være oppnevnt av amtmannen.⁵²

Likevel økte bruken av prokuratorer også på bygdene og ved forordning av 19. august 1735 ble det bestemt at prokuratorerne som skulle betjene bygdetingene også skulle oppnevnes av amtmannen.⁵³ I samme forordning ble det også bestemt at i saker som omhandlet liv eller livstidsstraff skulle det oppnevnes offentlig forsvarer.

I likhet med sorenskriverne hadde heller ikke prokuratorerne noen formelle krav til utdanning før 1736 da muligheten til å få juridisk eksamen på morsmålet kom og det ble stilt krav om at prokuratorer, i likhet med dommere, måtte ha eksamen i henhold til eksamensforordningen av 10. februar 1736.⁵⁴

Prokurator Knud Sass og prokurator Joachim Werner, som begge virket i distriktet hadde denne eksamen.⁵⁵ Det samme hadde prokurator og senere sorenskriver Leonhard Scheitli.⁵⁶

På Øvre Romerike var det mange prokuratorer i virksomhet og jeg har registrert de jeg har funnet i tingbøkene på de tidspunkt jeg har funnet dem.

⁵¹ <http://genealogi.no/kilder/Rentekammeret/i-1.htm> (oppslag 19. sept. 2016)

⁵² Imsen og Winge, *Norsk historisk leksikon : kultur og samfunn ca. 1500-ca. 1800*, 333.

⁵³ Schou, *Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og aabne Breve samt andre trykte Anordninger som fra aar 1670 af ere udkomne : Som indeholder K. Christian VI Frr. fra 1730 til 1746*, 3, 169-172.

⁵⁴ *Ibid.*, 228.

⁵⁵ Ostermann, "Examinati Juris 1736-1814".

⁵⁶ Finne-Grønn, Mardal, og Den Norske, *Norges prokuratorer, sakførere og advokater 1660-1905 : biografiske opplysninger : B. 1 : De embedsmæssig utnævnte prokuratorer 1660-1814*, B. 1, 193.

Tabell 2 Prokuratorer på Øvre Romerike og Odalen i de undersøkte periodene

Tidsrom/-punkt	Prokurator
1738-40	Mattias Brokolm/Brokholm
1738-40	Jens Wangensteen
1738-40	Mattias Stub
1738-40	(Ukjent) Orning
1739	Anders Tollund
1759-64	Ove Henrich Wangensteen
1763, 1764	(Ukjent) Næss
1764	(Ukjent) Devegge
1769	(Ukjent) Gran
1769-1771	Martinus Grenager
1759-1771	Jens Jørgen Erdman
1764-1771	Jochum Werner (sønn av sorenskriver Werner)
1771	Knud Sass
1757-1771	Christen Frisach
1757, 1759, 1763	Leonhard Scheitli (sorenskriver fra 1771)
1761, 1763	Hans Christian Ebbesen
1761	Hans Hiort

Utover på 1700-tallet utviklet tinget seg, og straffeprosessene på tinget endret seg fra akkusatoriske prosesser til inkvisitoriske prosesser. Loven var i stor grad innrettet mot det akkusatoriske prinsipp, det vil si at anklagers påstand utelukkende som ble prøvet i retten, og så krevde loven to samstemmige vitner for fellende dom mot vedkommende.⁵⁷

Den inkvisitoriske prosessen var mer innrettet på å avdekke hva som hadde skjedd, altså at retten reelt undersøkte med vitnene hvordan sakene forholder seg, noe som også krevde mer skriftlighet i retten fordi en sak kunne gå over flere rettsmøter. Saken som skal refereres senere mot Tydell, Thomas Gamborg og Knud Sass er tydelig en slik sak, der vitneavhørene i retten brukes for å belyse saken slik at dommer og lagrette skal få grunnlag for å dømme. At prosessen ble mer inkvisitorisk innebar mer komplisert jus, og la grunnen for økende krav til sakkyndighet innenfor jusen slik at det ble vanskeligere for vanlige folk å føre sine egne saker.

⁵⁷ Appel, *Tinget, magten og æren : studier i sociale prosesser og magtrelasjoner i et jysk bondesamfund i 1600-tallet*, vol. 219, 535.

Begrepet «prokuratorknep» stammer fra denne perioden og betegner bruk av juridiske spissfindigheter som prokuratorerne kunne bruke, enten for å forhale en sak eller gjøre det vanskelig for motparten. Prokuratorerne kunne for eksempel bruke latinske uttrykk eller snirklete og vanskelig språk, og skapte med distanse til lekmennene i retten.

Hans Henrik Appel beskriver endringene på tinget, med økende skriftlighet, latinisering av språket, prokuratorernes inntog og de ovenfor nevnte endringer som «de nye spillereglene» på tinget. Disse spillereglene kom i siste del av sekstenhundretallet i den perioden Appel har undersøkt, og noe senere til Norge. Under disse nye spilleregler mener Appel det ble sterkt begrensede muligheter for en vanlig bonde til å bruke tinget. Det ble umulig for allmuen å hamle opp med prokuratorerne på tinget, og Appel mener allmuen hadde sterkt begrensede muligheter til å bruke tinget til sine saker, enten fordi det var for dyrt å bruke prokurator eller fordi du ville tape saken om du ikke gjorde det.⁵⁸

Hans Henrik Appel mener at latiniseringen bidro til å gjøre retten mere eksklusiv og at «...de færreste ville vel vove sig ud i en retssag, hvis de risikerede at blive rodet ud i diskussioner i et sprog, de ikke beherskede til fulde.»⁵⁹

Eksempler på dette er bruk av ord som *institiered action*, *u-tilladelig expresiores*, *dispute* og *exceptioner* og juridiske vendinger som *avhjemling*, *citanten*, *comparenten* osv. Slike ord og vendinger som den senere rererte fra saken om takkestykket var selvsagt ikke egnet til å gjøre sakene enklere, men snarere gjøre dem mer uforståelige for allmuen.

Unødig lovtrekkeri, eller uthaling av saker med henvisning til formalia var også brukt. Derfor fikk prokuratorerne mindre smigrende tilnavn som «tingstut» o.l. blant folk, men deres omdømme var heller ikke udelt positivt hos myndighetene, noe forbudet mot prokuratorer i politiretten er et tydelig vitnesbyrd om. I politiforordningen for Christiania fra 1745 der dette forbudet er omtalt står følgende å lese:

Da det ei er at paatvivle, at Procuratorene sig i slige Sager ville indmenge, mere for at forlede og forvirre Sagerne til deres egen Profit, end for at hjælpe de Skyldige til Rette, [...], hvorfor og Retten selv skal anvende al Flid, at Sagerne ei komme i nogen lang og vidtløftig Forhaling, Parterne til altfor stor Omkostning.⁶⁰

⁵⁸ Ibid., 639.

⁵⁹ Ibid., 632.

⁶⁰ Julius August S. Schmidt, *Forordninger, aabne Breve, Placater m. m. for kongeriget Norge i Tidsrummet fra 1648-1813 : til Brug for den Lovstuderende : 1 : 1648-1770*, vol. 1 (Christiania1851), 508-509.

Denne omtalen levner liten tvil om at prokuratorerne var kjent for å hale ut sakene til egen fordel og dermed ikke ivareta klientenes interesser på beste måte.

Den økende rettsliggjøringen med en strøm av reskripter, forordninger og plakater som regulerte stadig flere sider ved samfunnslivet, gjorde også sitt til at de faglige kravene til sakførsel endret seg, og det ble vanskelig for en bonde å føre saken sin selv.

Mine undersøkelser av tingene på Øvre Romerike og Odalen kan bekrefte dette, og det er svært få saker som føres av den enkelte bonde selv. Tendensen ser ut til å øke utover på 1700-tallet, der også fogden og lensmannen bruker prokuratorer til å føre saker på vegne av øvrigheten.

Oftest møter vi bare prokuratorerne som sakførere for andre, eller som (sette-)dommere. Jeg har imidlertid funnet en sak der prokuratorer og andre aktører fra det øvre sjikt på Øvre Romerike opptrer både som tiltalte og vitner i en sak.

De følgende sakene kan tjene til å illustrere hvordan dette kunne arte seg på tinget på Øvre Romerike. I den første saken er det prokuratorer både som tiltalt, vitner og sakførere.

3.3.1 Ryggeløsheter og drukkenskap i Eidsvollbakken

I denne saken handlet det om Thomas Gamborg, som var sønn av den tidligere fogden Michael Gamborg i distriktet, Inspecteur Tydell, en svenske som var engasjert i forbindelse med igangsettingen av gullgruvedrift i Eidsvoll på denne tiden, og en forholdsvis nyutdannet Knud Sass som var fullmektig hos fogden og som senere ble prokurator i distriktet. Alle disse ble tiltalt av amtmannen, Von Storm for uorden: «[...]den 22 Febr sidstleden her i Edswoldbacken skal have forøved adskillige Ryggeløsheder i henseende til Druckenskab og Slagsmaal, med videre [...]».⁶¹ Dette var i Eidsvollbakken som var gjestgiveri. Lars Otto Grundt som i andre kilder oppgis som gjestgiver i Eidsvollbakken, var vitne i saken. Fogden Gamborg selv opptrådte ikke i saken, trolig fordi han var suspendert, den var reist av konstituert fogd Christian Dorph. I vitneavhørene kom det frem at to av de tiltalte, Sass og Tydell hadde røket sammen i en «dispute» og korporlig hadde gått til angrep på hverandre i et selskap som var startet etter registrering på Dønnum og som fortsatte i Eidsvollbakken. I kampens hete ble det ødelagt en stol. De kjempende ble adskilt av Gamborg og Grundt, og

⁶¹ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fc/Fca/L0001: Ekstrarettssprotokoll 1, 1759-1766, 13b-.

som vitner ble ført blant annet Jacob Pilger som var fullmektig hos sorenskriveren og Christen Frisach som var prokurator.

De tiltalte var tre menn som alle tilhørte embetsklassen. Knud Sass tok sin juridiske eksamen i 1758 med karakteren «ej aldeles ubekvem», var på dette tidspunkt fullmektig hos foged Gamborg som var faren til Thomas og ble siden prokurator.⁶² Det som kommer tydelig frem er hvordan Sass som en selvbevisst ung mann fører sitt forsvar selv (med en grad av arroganse som ikke var helt ubetydelig), og som påkaller aktors kommentar om at han kanskje tar det hele litt vel langt. Gamborg henviser til profeten Daniel i sitt forsvar og pådrar seg en trussel fra dommeren som vil ilegge mulkt om han ikke avstår fra « [...] saadanne extravagancer, som icke er saken vedkommende, [...]».

Som vi også skal se i neste sak, la disse prokuratorerne og fullmektigene ikke noe imellom når det gjaldt sakførselen sin:

«[...] maa nu som forhen sagt have sin derivation fra sine visse stæder, som hand i tiiden agter og vil tilbede sig efterretning om , hvorfra de ere komne, og andre Replique kand hand ej givepaa hvad Actor har begiered ham at skulle explicere sig [...]».⁶³

Slike passasjer var ikke sjeldne, spesielt ikke i en slik sak som denne, men må nødvendigvis ha virket helt uforståelig på de åtte lagrettmennene.

I saken ble det ført til sammen 10 vitner, og den endte med at Sass og Tydell ble idømt bøter på 3 lodd sølv hver for å ha vært i klammeri mens Gamborg, som ikke hadde slåss, ble frikjent. Vitneavhørene konkluderte med at det ikke var drukket mer enn noen flasker vin fordelt på ni personer og at ingen hadde vært «bedruckne».

Saken gir et interessant glimt av øvrigheten i 1760, der man tydelig kan se for seg aktørene, unge og fra embetsklassen med betydelig selvtilit på den ene siden, og de åtte bøndene som lagrettemedlemmer på den andre.

3.3.2 En prokuroredrevet sak: Takkestykket i skorstenen

En sak fra Nannestad i 1770 kan tjene til å belyse hvordan en sak som startet som en krangel, kan ha blitt drevet frem av egeninteresse hos prokuratorerne. Saken dreide seg om et ødelagt «takkestykke», og den strakte seg over et uforholdsmessig stort antall rettsmøter med en

⁶² Ostermann, "Examinati Juris 1736-1814 ".

⁶³ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fc/Fca/L0001: Ekstrarettsprotokoll 1, 1759-1766, 14b.

omfattende vitneførsel. Den inneholder flere såkalte «prokuratorknep» som utsettelse og nye vitneavhør og som vi skal se nedenfor, vanskelig og komplisert språk, og dette kan tyde på at dette er en slik prokuratordrevet sak.

Saken begynte på vårtinget i Nannestad i 1770 med at Lars Kjerstad innstevnet Michel Nordbye for å ha fjernet en jernhelle, en bit av en jerntakke som hadde sittet som drypphelle i husmannsplassen Kjerstadstuen som Lars Kjerstad hadde kjøpt. Denne platen var siden funnet i Michel Nordbyes hus. I første rettsmøte sto en kjøper av dette takkestykket frem og kunne bevitne at han hadde kjøpt det av Michel Nordbye, og at han ikke hadde observert det i Lars Kjerstads hus. Neste vitne kunne fortelle at hun hadde solgt huset til Lars Kjerstad og da var dette takkestykket på plass i skorsteinen. Så langt første rettsbehandling.

Neste gang saken var oppe var sommertinget samme år, hvor også Michel Nordbye møtte. Han ba om utsettelse for å forberede sitt forsvar og saken ble berammet til høsttinget.

Tredje behandling var på høsttinget, der Michel Nordbye kom med en kontrastevning mot Lars Kjerstad og møtte med en rekke vitner. Her kom Werner med en utlegning som dette:

[...] Disse Vidner indkalder ved Contra Parten efter Contra Stevningens Indhold, til nøyere forklaring, uden at Nafngive, hvor om; hand beræder sig og paa udi samme Stævning, at vil Contra beviise, men ikke, hvor udi samme bestaaer, intenderen Contra Parten der fare, at Contraducere det forhend passerede, paaligger det ham, at indstefne de forhend afhørte Vidner, [...]⁶⁴

Dette var naturligvis heller ikke i datidens språk, egnet til å klargjøre. Prokuratorene brukte franske og latinske ord og vendinger, «regardere» i stedet for «ta hensyn til» og *citanten* istedenfor saksøkeren. Denne saken er ikke unik, denne type språk var normalen, og bidro trolig til at det ble vanskeligere for vanlige bønder å føre sakene selv.

Det ble en diskusjon om hvilke vitner som kunne føres og om kontrastevningen kunne avvises, noe dommeren i en «eragting», eller merknad avviste, og lot Werner føre vitnene sine. Vitnene ble avhørt, og det ble forsøkt å nøste opp i hvor dette takkestykket til enhver tid hadde vært. Også hvorvidt det hadde vært to takkestykker ble gjenstand for rettens oppmerksomhet. Et av vitnene ble forevist det omstridte stykket og kunne hverken benekte eller bekrefte at det var det samme.

⁶⁴ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fb/L0061: Tingbok 61, 1769-1772, 192b.

Seks vitner ble avhørt før saken ble utsatt til vårtinget 1771 hvor den igjen kom opp. Imidlertid møtte ingen av de innstevnete vitnene opp og de ble gitt «laugdag», dvs. innkalling til neste ting som var sommertinget. Der ble vitnene avhørt og saken igjen utsatt til neste ting. Høsttinget 1771 var sjettede gang saken var oppe og da skjedde ikke mer enn at saken igjen ble utsatt til vårtinget 1772. Saken var nå såpass gammel at det ble innført en forklaring i protokollen på hva saken dreide seg om.

Erdman på sin side var tilfreds med at saken ble satt opp på neste sommerting. På sommertinget ble igjen saken behandlet, men nå hadde Kjærstad byttet prosessfullmektig til prokurator Grenager, og på et brev eller tillegg fra Erdmann som ikke foreligger eller er referert fant Grenager «[...] uforholden at replicere videre, uden alleene at benægte alt ubeviiseligt, og derhos tage for beholden Satisfaction, paa det fornermelige i Tilægget...» og utbad dom i saken. Dommen falt påfølgende dag, og det var niende gang saken var oppe. I dommen sies det:

Lars Kierstad har reist Sag mod Michel Nordbye om en meeget ubetydelig Ting, der i Procæssen er gived Navn af et Takke-Stykke, eller en Part af en Takke som bages Fladbrød paa, der er gaaed i tue, og er af Støbt Jern=Malm i høyeste 4 a 6 skills Verdie.

Dommen ble avsluttet på følgende måte:

«[...] da er ved Sagreiselsen hælsttig om ubetydeg Ting; Men dersom Wederparten havde lagt mærke til Manglene i Beviiserne mod ham, da kunde han have sparet megen Widtløftighed. Desformedelst henfalder alt det øvrige i mellom Parterne.»⁶⁵

Det forelå altså ikke bevis for noen ting, vitnene uttalte seg mot hverandre og påstand sto mot påstand.

Da dommen falt hadde saken vært behandlet ti ganger på tinget og det hadde gått to år fra den startet. Hva saksomkostningene til sist ble, er ikke angitt i dommen, men Werner oppga i et innlegg at omkostningene måtte ha kommet opp i 40 rd. Saken var en krangel mellom to bønder, og når gjenstanden det ble kranglet om var verdt 4 á 6 sk må det spørres om hva eller hvem driverne i saken var. Var dette to kranglefanter eller var det prokuratorerne som drev saken? Dette er det umulig å svare sikkert på, men saken inneholder alle de elementer som er nevnt, stadige utsettelse, motstevninger, nye vitner, snirklete og vanskelig språk mv., så mye tyder på det.

⁶⁵ Ibid., 419a. *ibid.*

3.4 Lensmannen

Rolf Fladby har beskrevet lensmannes oppgaver som at det fogden gjorde i stort, det gjorde lensmannen i smått. Lensmannen var fogdens representant i bygda og skulle assistere fogden.⁶⁶ Han var utnevnt av fogd eller amtmann og sørget for innkallinger til tinget, stevning av parter og vitner og sørget for at det var nok lagrettemenn på tinget. Lensmannen var også lokal politimyndighet og holdt arrestlokale. Lensmannen hadde noe godtgjøring og dessuten skattefrihet i følge forordningen av 13. desember 1746, hvor det står:

Derimod skal Amtmanden beskikke saadanne Lensmænd, som forsvarlig kan forrette deres Embeder; og paa det de Kongens Interesse des flittigere maae iagttage, skal de herefter som hidtil af Bødemaals Sager, [...] nyde den Tiende=Penge som Fogderne skal godtgjøre dem [...]⁶⁷

For dette skulle de avgi regnskap for til rentekammeret. Lensmannen hadde også inntekt av sportler og godtgjøring for arresthold. Han befant seg mellom bygdefolket og fogden, og var fra midten av syttenhundretallet fullverdig statstjenestemann.⁶⁸

Lensmannen hadde den vanskelige mellomstillingen både å være representant for øvrigheten og være bonde, som vi skal se senere i kapitlet. Sosialt var dette trolig på toppen av det lokale hierarkiet, men det var neppe nok til å pleie omgang med embetsmennene som sosialt var hevet over selv den rikeste lensmannen.

Men at lensmannen sosialt kunne være nær embetsmennene, er noe giftermålet mellom Mons. Henrich Hejer, som da var fullmektig hos sorenskriveren, og Karen Møller i 1768 kan vise. Der er sorenskriver kanselliråd Wisløff og Martinus Grenager, altså prokuratoren, forlovere eller kausjonister, fordi vielsen skjedde uten forutgående trolovelse og lysning, noe de trolig ikke ville vært om det var en vanlig bonde.⁶⁹

⁶⁶ Både lensmann, bygdensmann og bondensmann blir brukt som tittel og det skyldes at tidligere var betegnelsen lensmann også brukt om lensherren, og blant annet bruker Rolf Fladby betegnelsen lensmann om lensherren i sin bok om fogdene. På syttenhundretallet var imidlertid lensherren erstattet med amtmann og stiftsamtmann og noen fare for forveksling er det ikke lenger. Jeg har konsekvent brukt lensmann som betegnelse på bondensmannen i denne oppgaven.

⁶⁷ Jacob Henric Schou, *Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og aabne Breve samt andre trykte Anordninger som fra aar 1670 af ere udkomne : Som indeholder K. Friderik V Frr. fra 1746 til 1765*, 2. Udg. ytg., vol. 4 (Kjøbenhavn: Breum, 1795), 34-35.

⁶⁸ Imsen og Winge, *Norsk historisk leksikon : kultur og samfunn ca. 1500-ca. 1800*, 262.

⁶⁹ SAO, *Ullensaker prestekontor Kirkebøker, F/Fa/L0010: Ministerialbok nr. I 10, 1733-1776*, , 170.

Hejer var lensmann i Odalen frem til 1800. Ut fra tingbøkene ser det ikke ut som Hejer var lensmann før 1769 selv om bygdeboka for Odalen oppgir at han kjøpte embetet av forgjengeren Samuel Mandahl i 1765, «mot fornøylig betaling».⁷⁰

Jacob Pilger og Henrich Hejer var, før de ble lensmenn, fullmektiger hos sorenskriveren. Hva slags bakgrunn de hadde er ikke godt å si, men Pilgers navn tyder på at han kom utenfra, kanskje som tjener hos en embetsmann med håp om et embete. Vi vet heller ikke hvor Hejer kom fra, men han kan ha hatt røtter i Odalen fra gården Heer som på denne tiden ble skrevet Heier i noen kilder.⁷¹ De var ikke bønder, selv om i allefall Hejer hadde en representativ gård. Om Pilger hadde det vites ikke, men tingstedet var på gården Ous. Uansett må deres rekruttering til embetet som lensmann være i kraft av at de var kjent blant øvrigheten. Pilger ble ikke lenge, men Hejer var lensmann i over 30 år, noe som må betraktes som lenge.

Lensmannen var direkte underlagt fogden og var lokal politimyndighet. Han var både ansvarlig for lokal håndheving av lover og forordninger og for innkreving av skattene. Han var også ansvarlig for å kunngjøre tinget på kirkebakken (eller hestebakken⁷²) eller ved budstikke. Lensmannen sørget også for at lagrettemennene avla lagretteseden, at de ble innkalt til tinget og at det ble innkalt vikarer når det var forfall. Lensmannen var blant de største bøndene og det var vanlig at lensmannen hadde en representativ gård. Det var også nødvendig for han skulle holde tingstue og arrest.

Bygdebøkene kan fortelle om at lensmannsombudene ble kjøpt og solgt, men det er sjelden oppgitt kilder til slike opplysninger, så de er vanskelig å kontrollere.

Nedenstående tabell viser hvem som var lensmenn i distriktet i de undersøkte periodene.

Tabell 3 Lensmenn og tingsteder

Prestegjeld	Tidspunkt	Lensmann	Tingsted/lensmannsgård
Odalen	1738	Ole Nielsen Schiulstad	Schiulstad
	1765	Jacob Pilger	Ous
	1769	Henrich Hejer	Nordre Niust
Nes	1738	Helge Christensen Hvam	Hvam

⁷⁰ Birger Kirkeby, *Odalsboka : fellesbind for Nord- og Sør-Odal : bygdehistorie inntil 1819* (Lørenskog: Kommunene, 1966), 385.

⁷¹ Birger Kirkeby, *Nord-Odal bygdebok : 1-2 1 : Gards- og slektshistorie for Sand sokn*, vol. 1-2 1 (Sand: Kommunen, 1969), 361-362.

⁷² Se avsnitt 3.6.5

	1769	Ole Knudsen	Haug
Ullensaker	1738	Christoffer Olsen Frogner	Frogner
	1769	Anders Madsen	Oppen
	1770	Hans Heide Riis	Dragvold (tiendetinget)
Gjerdrum	1738	Christoffer Trulsen Asck	Wang
	1769	Haagen Olsen	Gjerdrum
Nannestad	1738	Christen Andersen Nordbye	Nordbye
	1769	Gulbrand Engebretsen	Laache
Eidsvoll	1738	Peder Christoffersen Dønnum	Dønnum
	1762	Hans Wennicke	Hammerstad
	1769	Peder Engh (konstituert)	Baadshaug

Jeg har ikke laget noen fullstendig oversikt over lensmann med funksjonsperioder for alle prestegjeld i hele perioden, så dette blir å betrakte som øyeblikksbilder for de registrerte årene.

3.4.1 Kontinuitet i lensmannsombudet

Lensmann Gulbrand Engebretsen i Nannestad tilhørte bondeslekt, og tok over ombudet i 1750 etter lensmann Christen Andersen som var gift med hans faster. Christen Andersen og hustruen Eli Olsdatter døde barnløse og Gulbrand Engebretsen arvet betydelige verdier etter dem. Christen Andersen overtok i sin tid ombudet som lensmann i Nannestad etter sin far Anders Gulbrandsen som kom fra Aurskog. Her var det altså kontinuitet i lensmannsombudet fra Anders Gulbrandsen fikk ombudet i 1680 til lensmann Gulbrand Engebretsen døde i 1773. Tinget ble holdt på Nordby fra 1698 til 1756, og deretter på Vestby til 1763 da lensmannen kjøpte Låke, som var tingsted frem til 1773 da Gulbrand Engebretsen døde. Gulbrand Engebretsens sønn Ole Laache giftet seg for øvrig med datter til lensmannen i Skedsmo, Jens Kristoffersen og overtok lensmannsombudet der etter svigerfaren.⁷³

I Eidsvoll var det kontinuitet i lensmannsombudet i 60 år. Kristoffer Gulbrandsen Dønnum tok over i 1699 og overdro etter stiftamtmannens tillatelse ombudet til sønnen Per Kristoffersen Dønnum i 1723. Han ble avløst av brorsønnen Per Gulbrandsen Dønnum i 1752

⁷³ Birger Kirkeby, *Nannestad bygdebok*, 4 b. vol. ([Nannestad]: Nannestad kommune, 1962).

som hadde embetet inntil Hans Wennicke tok over i 1760. Wennicke var ikke skikket for oppgaven, mens forgjengerne ser ut til å ha vært godt likt.⁷⁴

3.4.2 Lensmannsgårdene og tingstedene

Det står lite eller ingenting i tingbøkene om hvordan tinget var innrettet fysisk, bare at det ble holdt på den og den gården i den «anordnede tingstue». Men tydeligvis var tinget et samlingspunkt i bygda og det kan ha vært mye folk tilstede. Dersom mange fra allmuen møtte opp til tinget ville det ikke bli plass innendørs, så mange ventet antagelig ute til det ble

Bilde 3 Lensmannsgården Søndre Låke i Nannestad. Hovedbygningen fra 1710 til venstre og Gammelstubygningen fra 1650 til høyre. Foto: Norsk Folkemuseum

ca 8x8 m i annen etasje i hovedbygningen som var bygget omkring 1710. Disse bygningene var fredet, men brant ned i 1942.

På lensmannsgården Hvam, eller Store-Hvam som i dag er museum står fortsatt den gamle hovedbygningen fra 1728 med storsal i annen etasje som kan ha vært i bruk til tingstue på 1730-tallet. Den ble fredet i 1921 og restaurert under ledelse av arkitekt Arnstein Arneberg frem til 1915.

På de øvrige lensmannsgårder er bygningene nyere og status på 1700-tallet ukjent.

deres tur, slik Aud Mikkelsen Tretvik mener ut fra kunnskap om hvordan tingstua i Ålen så ut. Der er det snakk om en stue på 5,4m x 3,6m.⁷⁵

På Låke i Nannestad som var lensmannsgård fra 1763 til 1773, er det kjent hvilke bygninger som sto på 1700-tallet, og det vites ikke om noen egen tingstue på gården. Der var trolig tingstua enten «Sørsalen» på størrelse 5x8 m i

«Gammelstubygningen», som etter tradisjonen var bygget omkring 1650 og som hadde egen inngang fra en svalgang, eller «Salen» som var

⁷⁴ Fladby et al., *Eidsvoll bygds historie : 1:2 : Bygdehistorien 1700-1914*, 1:2, 111.

⁷⁵ Tretvik, *Tretter, ting og tillitsmenn: en undersøkelse av konflikthåndtering i det norske bygdesamfunnet på 1700-tallet*, nr 32, 276-278.

3.4.3 Embetsforsømmelser

Lensmannen kunne bli stilt til ansvar for embetsforsømmelser, noe jeg har funnet flere eksempler på. Det gjelder Hans Wennicke som var lensmann og Peder Eng som var konstituert i Wennickes sted i Eidsvoll. Wennicke ble suspendert og senere tiltalt for underslag og fyll, og ble fradømt ombudet i 1770. Wennicke gikk konkurs i begynnelsen av 1770-årene og endte sine dager som føderådsmann på en husmannsplass.⁷⁶ Peder Eng, som ikke klarte å holde tyven Tron Torgersen i arresten, ble bøtelagt for embetsforsømmelse.⁷⁷

Den andre saken er saken mot lensmannen Samuel Saxe i Nes.

3.4.4 Brennevinsapparatene på kirkeloftet

Den 8. oktober i 1762 ble ekstraretten satt på Brustad i Nes hvor tingboka forteller at fogden Gamborg hadde innkalt

[...] det ganske Næss sogns almue, eller saa mange som til gaarden Hvam her i sognet den 28 og 30 augl: 1756 har overleveret sine Brenneviins Kiedler under forseigling, [...], siden der er runnet i erfaring nogle skal være blevne bort kommet til et sted hvor de var blevne forfløttet, og paa hvad maade de samme har bekommet og med hvilckes tilladelse.⁷⁸

Til sammen dreide det seg om 97 brennevinskjeler som var innlevert til forseigling og som ble oppbevart på gården Hvam og senere forflyttet til kirkeloftet på Nes kirke. Dette var i forbindelse med forordningen fra 1756 om innlevering og forseigling av brennevinsapparater.⁷⁹

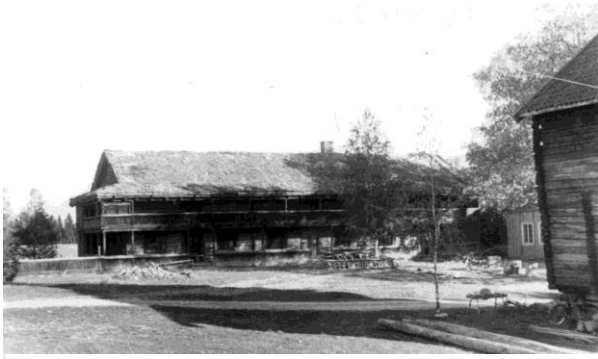
Lensmann Samuel Saxe ble innstevnet for å gjøre rede for saken, og det skulle avhøres vitner for å finne ut om lensmannen «...har givet sig ulaglig ved Brendeviins Kiedlernes bortkommelse, ...». I saken ble det satt opp regnskap for alle kjelene, og en rekke vitner ble avhørt.

⁷⁶ Fladby et al., *Eidsvoll bygds historie : 1:2 : Bygdehistorien 1700-1914*, 1:2, 112.

⁷⁷ SAO, *Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fc/Fca/L0002: Ekstraretsprotokoll 2, 1766-1771*, 175a/b.

⁷⁸ SAO, *Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fc/Fca/L0001: Ekstraretsprotokoll 1, 1759-1766*, 134b.

⁷⁹ Herstad, "Brennevinspolitikk i Norge 1735-1757," 120.

Bilde 4 Store Hvam, idag Gamle Hvam museum.
Foto: Digitalt Museum

I siste rettsmøte fortalte flere vitner at de, etter at kjelene hadde blitt ført til Nes kirke hvor de var lagret på kirkeloftet, hadde fått låne nøkkelen til kirkeloftet av Samuel Saxe for å hente tilbake sine kjeler. Dette ble benektet av Saxe. Det siste vitnet kunne forklare at da kjelene var blitt fraktet fra Hvam hadde han sagt til Saxe at han tok sin med hjem, og Saxe svarte at «...tager du den,

så skal du have med mig at gjøre, ...» Vitnet forklarte videre at Saxe hadde gitt ham tillatelse til å ta kjelen, men at han siden sa at det var best han satte den på kirkeloftet igjen, noe Saxe også benektet.

Saken sier trolig noe om den vanskelige mellomstillingen lensmannen hadde, som både bonde og øvrighet, ved å både være en av bøndene og dele deres problemer, og samtidig skulle forvalte øvrighetens påbud. Vi vet ikke noe om hvorvidt vitnene sa sannheten, og vi vet heller ikke noe om hvorvidt Saxe i retten fortalte om sine kvaler. Sannsynligheten taler for at han kanskje hadde vært for forståelsesfull overfor bøndene, men var tvunget av omstendighetene til å ta øvrighetens parti i saken.

Til sist ble tingsvitnesaken avsluttet, og Sass sa på fogdens vegne at han ville vurdere å reise en hovedsak mot Saxe fordi Saxe bare rettferdiggjorde seg med «avbeviisning», mens Saxe på sin side ønsket saken utsatt for å avhøre flere vitner.⁸⁰

Saken fortsatte som hovedsak og lensmannen fikk sin dom på vårtinget i Nes den 8. mars 1764 der han ble fradømt ombudet som lensmann fordi han hadde «[...] forseet sig udi sit Lensmands Ombud, og derved giort sig uværdig til samme videre at betiene [...]» I dommen står det at han hadde tillatt enkelte å hente kjelene sine tilbake slik at de kunne fortsette med brenningen av brennevin. Flere kjeler var også fjernet uten å være «sønderslagne», noe som kan tyde på at meningen var at de skulle gjøres ubrukelige. Saxe hadde ikke passet på nøkelen til kirkeloftet, som tydeligvis hadde vært tilgjengelig for flere uvedkommende som hadde

⁸⁰ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fc/Fca/L0001: Ekstrarettssprotokoll 1, 1759-1766, 157b.

hentet kjelene sine. Deretter følger en hel rekke andre forsømmelser lensmann Saxe har gjort seg skyldig i, og dommen er at han fradømmes ombudet som uverdigg.⁸¹

Saken er også relevant for det senere kapitlet om politirett og brennevin, fordi den gir en del opplysninger om håndhevingen av brennevisforbudet, blant annet om antallet kjeler i Nes.

3.5 Lagrettemennene

Fra gammelt av var det lagrettemennene som dømte på bygdetinget, det var de som hadde kunnskapen om loven og tinget var en arena der bøndene ordnet opp i egne saker. Etter reformasjonen endret dette seg, sakene ble mer kompliserte juridisk og det ble vanskeligere for lagretten å dømme i økonomiske saker. Lagrettemennene risikerte også å bli stilt økonomisk til ansvar for feil dom. I 1591 fikk lagretten en skriver til å hjelpe seg og fra 1634 ble sorenskriveren meddommer. Fra 1687 ble han enedommer i alle saker utenom liv, ære, eiendom og odell, der lagretten skulle være meddomsmenn. Lagrettemennene skulle oppnevnes for ett år om gangen og oppnevningen skulle gå rundt etter bygdemanntallet.

Flere historikere mener likevel at det tok lang tid før den gamle skikken med at noen kunne sitte lenge som lagrettemann ble endret, og at de nye reglene i praksis ikke ble fulgt før langt inn på syttenhundretallet. Dette undersøker jeg i kapittel 5.

En annen oppfatning av tinget er at det endret karakter fra middelalderen hvor det var en sosial arena for konfliktløsning, til å bli en maktens scene, der sorenskriveren dominerer som dommer, og fogden er tiltalemyndighet, og der lagrettens rolle var redusert til å bli rettsvitner uten reell innflytelse på sakene. Tjenesten som lagrettemenn ble dermed en byrde, men muligens hadde denne tjenesten også en annen side. Kanskje var det at en lagrettemann måtte sitte å følge med og høre på rettens forhandlinger i opptil flere dager, en kilde til innsikt i og kunnskap om rettens funksjoner og prosesser.

Det normale var at det skulle være åtte lagrettemenn og det gjaldt i de aller fleste sakstyper. I noen ekstrarettssaker, blant annet i politirett skulle det være to lagrettemenn og i besigtigelsessaker, granskninger ol. skulle det være seks personer sammen med dommeren. I lovens 1. bok 16. kapittel som handler om granskninger er det spesifisert at det skal være lagrettemenn, men i 3. bok, 12. kapittel om rydningsgårder i artikkel 8 spesifiseres det bare at

⁸¹ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fb/L0060: Tingbok 60, 1763-1769, 85b.

seks skjellige menn skal avgjøre saken sammen med sorenskriveren, mens samme kapittels 15. artikkel om utskifting krever loven at «...maa hand lade det skifte ved Sorenskriveren og sex uvillige Mænd om hand vil,...».⁸² Dermed sto trolig partene friere til å oppnevne sine egne skjønnsmenn og var ikke henvist til å bruke de ordinære lagrettemennene.

Det er altså ikke slik at det bare må være lagrettemenn som møter, det er avhengig av hva slags ting som settes. I flere saker er det spesifisert at lagrettemennene kom fra en helt annen bygd, dette vil jeg komme tilbake til. Det har bestemte årsaker i de tilfelle det skjer.

3.6 Allmuen selv

Det er en (mere eller mindre) fast rutine at «øvrige tingsøgende almue» nevnes i innledningen til saketingene. Allmuen eller bygdefolket var sannsynligvis ikke til stede i tingstua hele tiden, til det var plassen for liten, men ventet utenfor til saken kom opp. Fogden hadde antagelig også sin egen avdeling på tinget der han tok imot skatter og ga kvittering for betalt skatt.

Enkelte ganger ble allmuen spurt av en embetsmann om et tingsvitne, som var ett eller flere spørsmål der allmuen uttaler seg i en eller annen forbindelse. Det kunne være om embetsmannens embetsførsel eller regnskap, eller et annet allmuesmedlem som trengte en attest. Jeg har ikke lyktes med å finne ut hvem som da uttaler seg på vegne av allmuen eller om det er noen i det hele tatt. Det kan være naturlig å tro at det er lensmannen, men det er altså ikke nevnt i protokollene. Der anføres bare at «almuen svarede...».

Allmuen møtte på tinget, trolig både av nysgjerrighet og av nødvendighet når man hadde et skjøte eller et gjeldsbrev som skulle tinglyses, det vil si leses opp på tinget. Det kunne også være andre saker, for eksempel om gjeldsinndrivelse der en person ble dømt til å betale sin gjeld innen en viss frist.

Menn og kvinner av allmuen kunne også selv møte og fremme sin sak slik Lars Andersen Loverud gjorde på sommertinget i 1770, der han bad om hjelp fra øvrigheten fordi han og kona var frastjålet alle sine klær og klede til en samlet verdi av 70 rd. Det står ikke noe om hva utkommet ble, men de fikk allmuens støtte i sin bønn om hjelp:

De vidste og at Tyven havde intet at give erstatning med, samt ønske de at den høie Øvrighed ville være behjælpelig i at forskaffe Lars Loverud og Hustrue nogen understøttelse hos de

⁸² *Kong Christian den femtes norske lov: 15 de april 1687 med Kongeloven 1665.* 1-16 og 3-12-8,15 m.fl.

medlidende i Fogderiet, hvor de ere kiendte og vis paa at ingen rætskaffen undslaar sig derfor.-⁸³

Tinget var en anledning en del fant det verdt å markere, og jeg har funnet enkelte innførsler der allmuemedlemmer har blitt bortvist eller bøtelagt for fyll eller uorden, eller begge deler, som dette eksemplet fra åpningen av sommertinget i Gjerdrum i 1769 kan vise:

Førend Sage-Tinget begyndte, indfandt sig Ole Andersen Løvstad, som fandtes gandske beskienket, hvorom Dommeren indhentede Laugrettets Attest: og da hand bad ham gaae ud, ville hand det icke, men skøyede, Thi bliver hand hermed fældet paa 2 lod Sølv Udreedelse, hvilcken Dommeren afgav til Gjerdrum Sogns Fattig Cassa, under Udpanndnings Rett, i fald de ej i mindelighed betales.⁸⁴

Loven bestemte riktignok at det ikke var lov å skjenke på tinget, men det fantes sikkert måter å omgå dette forbudet på. Hendelser som denne var det imidlertid langt imellom i tingbøkene, og vi må gå ut fra at det hørte med til unntakene.

At dommeren innhenter «Laugrettets Attest» betød at dommeren spurte lagrettemennene om vedkommende hadde midler til å betale boten med, altså et tingsvitne der lagretten svarer på vegne av allmuen, slik det også ble gjort i en del saker der noen sto tiltalt og enten skulle dømmes til bøter eller til tukthus dersom de ikke hadde noe å betale med. Dette var blant annet vanlig i de leiermålssakene som kom på tinget fordi bøkene ikke ble betalt.

Ut over dette møtte selvsagt medlemmer av allmuen de gangene de var innkalt som saksøker (citant), som saksøkt eller som vitne. Men ikke sjelden ble saker utsatt til neste ting, eller det ble berammet et rettsmøte på et senere tidspunkt fordi det var vitner som var innkalt, men ikke møtte. Da ble det gitt såkalt laugdag, et varsel om at en person måtte møte for retten.⁸⁵

Enkelte saker kunne strekke seg over et betydelig antall rettsmøter med tilsvarende høye omkostninger for de involverte, slik jeg har diskutert i kapitlet om prokuratorne.

3.6.1 Hvor mange var til stede på tinget?

Det har vi få holdepunkter for å si noe om. En opptelling av alle de personer som er nevnt på et ting kunne være en metode for å fastslå noe om dette, men metoden er usikker og sier ikke noe om alle de som var på tinget uten ærend.

⁸³ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fb/L0061: Tingbok 61, 1769-1772, 140b-141a.

⁸⁴ Gjerdrums sommerting 1769 i *ibid.*, 137b.

⁸⁵ Imsen og Winge, *Norsk historisk leksikon : kultur og samfunn ca. 1500-ca. 1800*, 236.

På tiendetinget i Ullensaker 19. oktober 1770 er det inidlertid innført i protokollen at «Den største deel, af Almuen, var til stæde.» Ullensaker hadde ifølge folketellingen fra 1769 totalt 3399 innbyggere. Av disse var 628 mannlige bønder. Av matrikkelen kan vi videre regne at det var ca 300 oppsittere, som vi skal se i et senere kapittel. Dermed kan vi regne med at i tallet for bønder var også voksne barn og kårfolk medregnet.

Hvem var så allmuen når sorenskriveren fastslår at «den største del» var til stede? Kan vi regne med at da var over halvparten av oppsitterne der, eller var det over halvparten av det totale antall innbyggere, det vil si opptil 1700 mennesker?

Lenmannen gikk grundig gjennom prosedyrene for bekjentgjøring av tinget på følgende måte: «Lændsmand Hans Heide Riis indgav Indkaldelsen, til denne Forretning, af 6te kujus, med Declaration: at den er publiceret ved Hoved og Annex=Kirken, af Kirkebakkene, den 17de kujus; Og derforuden ladet Budstikkeren ombære.»⁸⁶ Budstikken skulle etter lovens 1-3-9 bringes rundt til alle fullgårder og halvgårder og ødegårder dersom de var bebodd, men ikke til husmannsplasser.

Det at kunngjøringene var så omfattende betød sannsynligvis at dette ble oppfattet som et viktig ting der saker som angikk mange skulle behandles, det sto ikke på tingtavla, og dermed måtte det bekjentgjøres slik.

At tinget var viktig fordi det skulle avgjøres hvordan en skatt, tienden, skulle beregnes og betales tilsier at det kunne være stor interesse for dette tinget. Når sorenskriveren ordlegger seg i protokollen slik han gjør, så kan vi kanskje dra den konklusjonen at minst halvparten av alle oppsittere var til stede, altså minst 150 mennesker.

3.6.2 Innkjøp av lovbok

I oktober 1770 tok sorenskriveren opp forslag om at alle bygder burde ha lovbok og forordninger tilgjengelige for allmuen på tingstua. Forslaget ble tatt opp på tiendetinget i Nannestad der sorenskriveren foreslo det samme som han hadde gjort på de andre tingene på Øvre Romerike:

⁸⁶ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fc/Fca/L0002: Ekstrarettssprotokoll 2, 1766-1771, 151b.

[...] angaaende en Lovbogs alle forordningers samt Bulls og Nissens⁸⁷ Registeres anskaffelse som bestandig skulle blive staaende paa Tingstædet, under nuværende og efterkommende Lænsmands Bevaring, saaledes at de til alle Rettergange vare tilstæde paa Ting-Bordet og til alle Tiider, for Almuen og deres Børns Efttersyn, naar de fandt for godt et ellere annet at opslaae deri.⁸⁸

Dette syntes allmuen var en god idé, og de godtok frivillig å bekoste innkjøpet. Fogden skulle ordne med fordelingen og lensmannen med innsamlingen av pengene.

Sorenskriveren var Leonhard Scheitli som var relativt ny i embetet. Sorenskriveren mente tydeligvis at allmuen ville ha nytte av å lese i loven selv. Det hadde i 1770 vært skole i området siden 1742-43, og en generasjon barn hadde i allefall fått grunnleggende kunnskap om lesing.

Belastningen på rettsvesenet var stor og stigende, og det kan ha vært et tiltak for å begrense veksten i antall saker, ved at allmuen selv kunne slå opp i lover og forordninger, og dermed unngå at småsaker kom opp på tinget.

Dette viser at tinget kunne bli brukt for denne typen konsultasjoner mellom øvrighet og allmue. Alle tingene i sorenskriveriet gjorde samme vedtak og påla lensmannen å foreta innkjøpet.

3.6.3 Samordnet protest mot hospitalutgiftene

Allmuen kunne protestere på øvrighetens behandling eller på byrder den ble pålagt. En sak som gikk igjen i alle prestegjeld på Øvre Romerike i 1772 var fordeling av hospitalsutgiftene mellom de forskjellige bygdene. I saken som var likelydende i alle bygder, var utgiftene for sykehusvesenet blitt så høye at de skulle fordeles i henhold til matrikkelen med det fulle beløp i tillegg til de ordinære skatter. For hele Øvre Romerike fogderi (ikke Odalen) beløp dette seg til nesten 4000 rd, et betydelig beløp som skulle utlignes på alle gårder i fogderiet etter matrikkelskylda. Dette ble regnet ut til å tilsvare for hvert skippund i skyld, 3 rd- 12 3/8 sk. For en vanlig gård i Nes, kunne skylda være omkring 2 skp, mens de største kunne ha en

⁸⁷ Martinus Nissen og Norge Danmark, *Extract og Register over Deres Kongelige Majestæters til Dannemark og Norge &c. &c. Forordninger, Forbude, Placater, Ordonancer, Fundatzer, Reglements, Laugs-Artikler, Privilegier, Rescripter og Placater som fra Aaret 1670 til 1768 ere udgangne ... : H. 1*, vol. H. 1 (Tronhiem: Trykt hos J.C. Winding paa Autors Bekostning, 1768).

⁸⁸ SAO, *Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fc/Fca/L0002: Ekstraretsprotokoll 2, 1766-1771*, 150a.

skyld på over 3 skp.⁸⁹ De skyldige beløp kunne dermed bli omkring 3-4 rd for de minste gårdene, mens de største kunne komme opp i omkring 10 rd, dette var betydelige beløp som måtte betales i tillegg til den vanlige skatten.

I tingboka ble det innført likelydende protester og bekymringer i alle prestegjeld på Øvre Romerike:

Almuen beklagede sig over denne i disse trouble Tiider dennem uventende paakomne udgift, mange af dem er nær ved at ruineres [...] mangler Penge til Livs Ophold, Tieneres og Medarbejderes Løn og underholdning, der viser sig utallige Bædtlere, som de vil ynkes over, men næsten ikke kand hielpe, fordi deres egen Mangel er saa stor. Contributionerne [...] har til denne Tiidspunct steeget til næsten overlægenhed. [...] Gud veed hvad Tiid de kand betale eller hvorhelst de skal opsamle de penge, til at bestride Betalingen med.⁹⁰

I Nannestad ble det i tillegg til denne standardformuleringen inntatt en tilleggserklæring fra allmuen i protokollen. Denne gikk ut på at Nannestads allmue erklærte det samme som på de øvrige ting i distriktet, og i tillegg mente allmuen at de ikke kunne belastes med utgifter til flere mennesker enn de som var innlagt og ikke hadde betalt selv. Det dreide seg ikke om mer enn to eller tre mennesker og at de ikke hadde

[...] noget med Ullensagers fattige at gjøre, siiden paabudet kom ved de offentlige forordninger, at hvert Sogn skal hielpe og forsørge siine fattige, samt ingen dera have Deel, som ikke har været en Lem i Præste-(gjeldet) i 2de Aar.⁹¹

Nannestad allmue mente altså at det ikke var riktig at utgiftene skulle fordeles etter samlet skyld for hvert prestegjeld, men etter bruken, altså etter hvor mange pasienter som var innkommet fra de forskjellige bygdene.

Så vidt vites ble protesten ikke tatt til følge, i motsetning til ekstraskatten som ble skrevet ut i 1762 og var en kopskatt, det vil si utlignet pr hode. Den avstedkom store protester over hele landet, og førte blant annet til strilekrigen i Bergen. Protestene fikk som konsekvens at den ble ettergitt for Norge i 1772,⁹² men det skjedde altså ikke med denne hospitalsskatten. I likhet med protestene mot ekstraskatten, var det samordning av protesten mot denne hospitalsskatten mellom bygdene. Hvordan denne kontakten var er ikke kjent og er heller ikke registrert i tingboken, men avstandene var ikke store på Romerike, folk hadde slekt og

⁸⁹ RA, Rentekammeret inntil 1814, Realistisk ordnet avdeling, N/Nb/Nbf/L0093: Øvre Romerike eksaminasjonsprotokoll, 1723, 22ff.

⁹⁰ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fb/L0061: Tingbok 61, 1769-1772, 398b.

⁹¹ Ibid., 415b.

⁹² Imsen og Winge, *Norsk historisk leksikon : kultur og samfunn ca. 1500-ca. 1800*, 98.

forretninger også i andre bygder, så det som var kjent i en bygd ble ganske sikkert kjent over hele området ikke lang tid etter.

Allmuen ble også konsultert i enkelte andre saker der ble tatt opp tingsvitne, for eksempel om de tiltalte i de store leiermålssakene i 1738-39 hadde noe å betale bøtene med.⁹³

3.6.4 Vitneplikten

Et viktig rettssikkerhetsprinsipp for allmuen var at alle hadde plikt til å vitne i retten. Dette var nedfelt i loven og det var nøye regulert hvordan vitneplikten var å forstå.⁹⁴

Årsaken til at vitneplikten ble tatt alvorlig er at uten en slik plikt ville både de uskyldige kunne oppleve at når ingen ville vitne om deres uskyld, kunne de bli urettmessig dømt. På den andre siden, dersom ingen ville vitne om de faktiske hendelser ville skyldige ikke kunne dømmes. Det var svært sjelden andre bevis enn vitneutsagn, og retten baserte seg på vitner og i liten grad på tekniske eller håndfaste bevis. For å dømmes måtte det to samstemmige vitner til, og om dette ikke var mulig å oppdrive ble tiltalte frifunnet, eller saken henlagt som intet bevist.

En annen side ved vitneplikten og øvrighetens håndhevelse av den er at det kan betraktes som et ledd i disiplineringen av allmuen. Sorenskriverens belæring var, i likhet med saker vi senere skal se på i forbindelse med plikten til å avlegge lagrettesed, tydelig elementer i slik disiplinering.

Saken mot Marte Hansdatter Wogstad som gikk som politisak i Nes, kan tjene som eksempel på hvordan retten betraktet vitneplikten, for der er det to tilfelle av vitner som nekter å vitne og vi skal se på hvordan retten behandlet dette.

Marte var tiltalt for brennevinsbrenning og salg, og moren var innstevnet som vitne. Hun var sengeliggende og retten oppsøkte henne hjemme hos henne selv. Hun ville imidlertid ikke la seg avhøre og følgende ble innført i protokollen:

Vidnet Marte Haagensdatter som var syg og sengeliggende dog saaleedes at hun snackede fornuftig med Dommeren sagde sig 70 aar gl for hende blev Eedens forklaring af lovbogen

⁹³ I 1738-39 reiste krigsbokholderen en rekke saker om inndrivelse av bøter for leiermål som var begått så lang tid tilbake som 1730 på tingene på Øvre Romerike. Krigsbokholderen forsøkte å inndrive bøter fra de ikke-militære som var involvert, og det ble reist sak mot så mange som over 30 personer i en enkelt bygd for betaling av disse bøtene.

⁹⁴ *Kong Christian den femtes norske lov: 15 de april 1687 med Kongeloven 1665*, 1-13.

oplæst med formaning om sandheds udsigende.—Da Eeden var bleven oplæst sagde Marte Haagensdaatter, hun skøtter icke noget herom, hun agter icke nogen ting, og ingen skal tvinge hende. Og da Dommeren formanede hende at aflægge sin Eed og derefter aflægge Vidnesbyrd, sagde hun hun aldrig har aflagd Ed ej heller agter hun nu at aflægge eller vil aflægge Eed. Sass [føgdens fullmektig og aktor i saken] fornåm nock at her er et overlæg imellem den indstevnte som er en daatter af dette vidne at viise sig opini at alleene for at hindre Sagens oplysning. Dommeren har viist den føjelighed eftter det foregaaende passerede at forfløtte denne Extrasag hid til den indstevntes Steder for at tage hendes Vidnesbyrd, men da hun ligesom før viiser sig uvillig datil, da hun dog som Rættens selv har observeret, har sin sands og samling fremture udi modvilligheden paastod hand for saadan egensindighedfølgelig Forordningen tildømt atter sinn Falsmaals bøder og atter forelagt under lige Falsmaals straf sit vidnesbyrd at aflægge.⁹⁵

Dommeren understreker her plikten til å vitne, til tross for bestemmelsen i CVNL 1-13-17 som sier at villige vitner som foreldre eller barn ikke skal høres med mindre det ikke er andre som vil vitne. Dette gjelder i alvorlige saker, og det er påfallende at dommeren påla moren å vitne mot datteren i en sak som handlet om brennevin, altså en ordenssak. I slike saker var det ingen forsvarer til stede som kunne ivareta slikt.

Ved neste tingsamling hadde kanskje Alvoret gått opp for Marte Wogstad, for da hadde hun ombestemt seg og var villig til å vitne.

I løpet av denne saken var det også et annet vitne, Anne Gudmundsdatter, en ung tjenestejente som nektet å vitne. Hun løp fra tinget, og ble senere avhørt da hun hadde forstått Alvoret i handlingene sine. Saken mot henne ble ført som en vanlig ekstrasak med full lagrette, og for hennes forseelse med å nekte vitnesbyrd der...

[...] hun icke vilde svare paa de Questioner hende af Actor kunde blive forelagte, men gick med Trodsighed ud paa Døren, sigende hun havde icke meere her at bestille hvilcken opførsel var langt fra den ærbarhed eenhvær undersaat er pligtig Rættens og om saadant skulle have giænge maatte eenhvær mand savne de beviiser hand kunde have fornøden til at oplyse sin sag med naar det ankom paa Vidnesbyrd, thi bør bemelte Anne Gudmundsdatter indsendes til Christiania Tugthuus for der at arbejde 2de maaneder.⁹⁶

Tukthus i to måneder var en betydelig straff, men det viser hvor alvorlig retten tok det at noen nektet å avlegge vitnesbyrd. Det understreker at retten hadde tiltalte rettssikkerhet i tankene, men også at det i praksis var umulig å få noen dømt om det ikke var streng plikt til å vitne. Dessuten er det naturligvis også et kraftig signal om hvordan maktforholdene både på tinget og i samfunnet var på den tiden.

⁹⁵ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fc/Fca/L0001: Ekstrarettssprotokoll 1, 1759-1766, 71b.

⁹⁶ Ibid., 140b.

3.6.5 Språklige problemer og kommunikasjonsproblemer mellom øvrighet og allmue

Både sorenskriver Werner og fogd Gamborg skrev til kanselliet at det ikke var språklige problemer i distriktet, og man talte som man skrev. Likevel kunne det oppstå tolkingsproblemer.

I Nannestad (og Odalen) ble det på høsttinget i 1738 referert til hvordan bekjentgjørelsen av disse nye lagrettemennene skulle skje. Lensmannen skulle bekjentgjøre navnene på «Høsthougen» forbindelse med oppnevningen av ny lagrette, men «høsthougen» kan være en misforståelse. I forbindelse med oppnevningen av nye lagrettemenn på høsttinget 1739 er følgende innført i protokollen: «... blev nu Lensmanden Christen Nordbye tilsagt at lade ovenbenefnte Mænd dette sidt ombud; paa Høstbacken bekæntgjøre paa Det De Derefter Kand aflegge dene Laugrettes æd og berue derfor til næste Vaarting udi Retten fremvise uuden paafølgende Mulct».⁹⁷

Det samme skjedde, og etter håndskriften å dømme med samme skriver, på høsttinget i Odalen i 1739 hvor det er innført at lensmannen ble tilsagt at «han paa høstvangen bekientgjør» disse navnene.

På tiendetinget i Nannestad i oktober 1770 angis det i protokollen følgende: «Lænsmand Gulbrand Engebretsen indgav Indkaldelsen, til dette Tiende Ting, af dato 6te kujus, som han sagde er publiceret paa Heste-Bakkene, ved Nannestad-hoved- og Bierche-Annex-Kirker, og, med Budstikkens ombærelse i Holter Annex.»⁹⁸

Trolig er det plassen der hestene ble bundet opp under gudstjenesten som omtales som hestehaugen, hestvangen eller hestebakken. Skriveren har kanskje ikke hatt noe forhold til dette begrepet, og har skrevet ned det han har trodd lensmannen sa. I likhet med det vi kan se når det gjelder skrivemåten for navn som varierer fra gang til gang tilsynelatende uten noen regler.

I Nes ble det for øvrig opplyst at bekjentgjørelsen hadde blitt gjort «af Kirke=Bakkerne».⁹⁹

⁹⁷ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fb/L0053: Tingbok 53, 1738-1741, 198b.

⁹⁸ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fc/Fca/L0002: Ekstrarettsprotokoll 2, 1766-1771, 150a. *ibid.*

⁹⁹ *Ibid.*, 151a.

3.7 Sammendrag og drøfting

I dette kapitlet har jeg presentert de forskjellige aktørene på tinget, fra dommeren og fogden via mellommennene prokuratorerne og lensmennene, til allmuen selv som var både aktør og publikum.

Sorenskriver og fogd var de egentlige embetsmennene med en sosial status høyt over allmuen, selv om både skriver og fogd kunne ha en beskjeden bakgrunn som tjenere hos høye embetsmenn. Det ble i 1736 innført kompetansekrav til dommere og prokuratorer ved at det krevdes eksamen ved det juridiske fakultet i København. Av embetsmennene var særlig fogdene i en utsatt posisjon, og flere fogder i distriktet ble avsatt på grunn av misligheter eller kasseangel.

Særlig oppmerksomhet har jeg viet til prokuratorerne, denne gruppen av rettshjelpere som i løpet av dette århundret kom til å bli dominerende på tinget. Kravene til juridisk kompetanse og den økende kompleksiteten i sakene, gjorde at allmuen i mindre og mindre utstrekning førte sine saker selv. Prokuratorernes snirklete og latiniserte språk var også en faktor som bidro til å skille allmuen fra øvrigheten og medførte at prokuratorerne fikk en mer dominerende rolle på tinget enn bare det at sakene ble mer komplekse juridisk skulle tilsi, slik sakene som er referert viser.

Lensmennene var «mellom barken og veden», fremst blant bøndene og statstjenestemenn, men ikke embetsmenn. Også lensmenn kunne bli stilt til ansvar for mislighold eller dårlig embetsførsel, slik jeg har vist her med sakene mot lensmann Wennicke og lensmann Saxe, som begge ble fradømt ombudene sine.

Allmuens rolle på tinget er også tema i dette kapitlet, og jeg har drøftet hvor mange som kunne være til stede på tinget.

Det er også redegjort for innkjøp av lovbøker til tingstua på lensmannsgården etter forslag fra sorenskriveren, et tiltak som tyder på at sorenskriveren mente allmuen ville ha nytte av å kunne orientere seg i lover og forordninger på egen hånd. Allmuen gikk med på å finansiere dette innkjøpet med et tillegg i skatten. Det er også redegjort for hvordan protest mot pålegget om å betale hospitalsutgiftene til amtet ble samordnet mellom alle bygdene i fogderiet, en protest det trolig ikke kom noe ut av, men som likevel viser at det kunne være protester.

Vitneplikten ble tatt alvorlig og det refereres to tilfeller der vitnene nektet å vitne, den ene ble bøtelagt og den andre dømt til tukthus. Marte Wogstad var syk og sengeliggende, hun nektet å vitne mot datteren og ble bøtelagt for dette. I den andre saken ble tjenestejenta dømt til tukthus for sin oppførsel, selv om hun forsto alvoret og sa seg villig til å vitne. Oppsetsighet mot øvrigheten ble ikke tatt lett på, slik disse sakene viser, selv om det ble prosedert med at Annes oppførsel skyldtes at hun ikke visste bedre.

At det kunne oppstå utfordringer med å forstå hva som ble sagt vises av tolkningen av begrepet *hestebakken* hos skriveren. Trolig er begrepet *høstbakken* det samme som hestebakken ved kirken, men dette viser også at fogden og sorenskriveren kanskje trodde de forsto mer av bygdefolkets talespråk enn de i virkeligheten gjorde.

Tingboka kan altså være kilde til konkrete hendelser som involverer aktører eller grupper av aktører. Det er imidlertid bare det som vedrører saken som er ført inn i tingboka, så perspektivet skriveren hadde er spesielt viktig her. Derfor blir hovedsaken i kapitlet å gi glimt som bidrag til belysning av aktørenes rolle, snarere enn noen komplett monografi om de enkelte gruppene.

Når det skal beskrives hva slags offentlighet tinget var er imidlertid dette nyttig, for maktforholdene kommer svært tydelig frem, ikke minst i sakene om vitneplikten. Dommerens belæring av den sengeliggende moren til tiltalte eller til den unge tjenestejenta som løper ut av retten uten å forstå alvoret, er gode eksempler på asymmetrien i denne offentligheten, der tingets funksjon som disiplinerende overfor allmuen er tydelig.

For å forstå hva slags offentlighet tinget var, er det nødvendig å se på både hyppigheten av tinget og hva slags ting som ble holdt. Dette og tingboka som kilde er tema i neste kapittel.

4 Tingbøkene og tinget

De skulle i forskrevne Bøger, eller Protocoller med Flid og Troskab uden Betaling indtegne alt hvis til Ting og for Retten forrefalder, være sig Domme, Afsigter, Tingsvidner, Pante- og Skiøde- Mageskifte- Gave- og Manings-breve og andre Rettens Forhandlinger, efter den Orden, som de ere fremlagte [...].¹⁰⁰

Gjennom syttenhundreårene utviklet tinget seg i både volum og ved at det kom nye varianter av tinget for ulike formål. Mens de fleste sakene på begynnelsen av århundret ble behandlet på det vanlige skatte- og sakinget, var situasjonen en helt annen i siste halvpart av århundret. Saketinget er utvidet og tar lengre tid og det er kommet en hel rekke former av tinget som ikke hadde eksistert tidligere. I 1759 begynte man å føre ekstraretsprotokoll der mange av disse spesialtingene ble ført inn ved siden av den vanlige tingboka.

I dette kapitlet vil jeg gi en beskrivelse av tingbøkene og tingene i alle dets former og varianter slik de utviklet seg utover i århundret og gi eksempler på saker og saksbehandling på tinget. Det er en beskrivelse av tingets økende spesialisering. Vi kan kalle det den kvalitative utviklingen av tinget, i motsetning til den kvantitative som vi kommer til i neste kapittel.

4.1 Tingbøkene

Christian den femtes norske lov fra 1687 ga instruksjoner om at det skulle føres protokoll over alt som foregikk på tinget, og at denne protokollen skulle være forsynt med nummererte og gjennomdragne ark. Protokollen skulle føres fortløpende, og ikke på løse ark for senere renskriving hjemme.¹⁰¹

Det er ikke påvist at dette ble fulgt i alle tilfelle, men det er heller ikke mulig å påvise at lovens påbud ikke ble fulgt. Noen ganger er det mulig å se av håndskriften eller blekkfargen at det er et brudd i protokollføringen, og i de tilfelle hvor det er overstrykninger eller rettinger er det lett å konkludere med at protokollen ble ført fortløpende fordi det fremgår av sammenhengen.

¹⁰⁰ Kong Christian den femtes norske lov: 15 de april 1687 med Kongeloven 1665, 1-8-3.

¹⁰¹ Ibid., 1-8-3 ff.

Stort sett er protokollen ført samvittighetsfullt, selv om håndskriften varierer. Lovens påbud om å fylle sidene og ikke la noen flekk stå tom er også fulgt til punkt og prikke, og noen skrivere har tatt dette påbudet så bokstavelig at det er blitt så tettskrevet at det er vanskelig lesbart. Det har også mange ganger resultert i pussige orddelinger ved slutten av linja, der nesten hele ordet får plass, men en enkelt bokstav eller to kommer på neste linje.

Det var et krav om at protokollene skulle ha nummererte sider og at de skulle være «gjennomdragne». Systemet i bøkene er slik at høyresiden er a-side og venstresiden er b-side og at alle ark er nummerert i øvre høyre hjørne på a-siden. Nederst i hjørnet er det alltid to hull mot innbindingen der det har vært trukket en snor som har vært forseglet med lakksegl, men den er fjernet nå.

På første side i protokollen har av og til sorenskriveren presentert seg, i noen tilfelle startet med «*In Nomine Jesu*» eller bare startet direkte på protokollføringen. Bakerst i tingboka er det tatt inn opplysninger om hvor mange sider den inneholder og hvem sorenskriveren var. Den er også undertegnet, i tilfellet tingbok 53 for 1738-40, av stiftsamtmannen Peder Neve, og tingbok 61 for 1769-71 er undertegnet av stiftsamtmann von Storm. Dateringen er fra da tingboka ble undertegnet og utlevert. I sistnevnte står det også at den skulle innleveres til amtet når den var fullskrevet «...hvor en anden igien udtages.»¹⁰²

Det finnes registerbind i enkelte perioder og disse er alfabetisk ordnet. Noen årganger er ført samtidig, mens i en del bøker er tatt inn register på ekstraark over en del av sakene, tydelig gjort på et senere tidspunkt. Det er ikke kjent hvilket tidspunkt dette er gjort på, men håndskriften kan tyde på første halvpart av nittenhundretallet. Disse registrene er ikke komplette, så det kan være innførsler om en sak som ikke er kommet med. Typiske saker som er tatt med i disse registrene er odelssaker og besiktigelser, tiendeting og enkelte straffesaker. Da ekstraretsprotokollen ble tatt i bruk var det i hovedsak slik at de ordinære ting ble referert i tingboka, mens alle andre saker havnet i ekstraretsprotokollen. Det er imidlertid ikke konsekvent gjennomført, selv om det er regelen.

Ole Gausdal refererer i sin hovedoppgave fra 2006 et tilfelle der det er innført i protokollen at en bonde ved et uhell forårsaker at det ble sølt blekk i protokollen, og dette er referert i

¹⁰² SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fb/L0061: Tingbok 61, 1769-1772, upag., siste side.

samme protokoll. Blekkflekken synes fortsatt og dokumenterer at tingboken i dette tilfellet ble ført på stedet og ikke på løse lapper.¹⁰³

Lignende tilfeller har jeg ikke funnet. Men følgende og lignende innførsler i tingboka viser at den sannsynligvis er ført der og da. Dommeren skrev en kveld i 1759: «Da Aftenen er forhaanden beroer med denne Sag til i Morgen da Parter, Widner og Laugrettet ville behage at indfinde sig, da Sagen tager til begyndelse her paa gaarden, og siden videre paa de tilstevnte aastæder.»

I noen tilfeller der dommeren var inhabil av en eller annen grunn, enten som part i saken eller som beslektet med en av partene, har det blitt innsatt settedommer og i protokollen bemerket at den er overtatt av settedommeren, som i de tilfeller jeg har funnet var en av prokuratorerne, og i ett enkelt tilfelle fogden. Slike bytter er tydelige å lese, ikke bare i teksten, men kan også tydelig sees av håndskriften.

Omfanget av tingbøkene er stort, og de fordeler seg slik i det aktuelle tidsrommet(ene):

Tabell 4 Omfanget av tingbøkene

Protokoll	Tidsrom	Ark/sider	
Tingbok 53	1738-1741	433/866	
Tingbok 58	1757-1759	451/902	Delvis
Tingbok 60	1763-1769	461/922	Delvis
Tingbok 61	1769-1772	469/938	
Ekstrarettsprotokoll 1	1759-1766	249/498	
Ekstrarettsprotokoll 3	1766-1771	266/532	

Totalt sidetall blir altså over 4600 sider. Jeg har gjennomgått alle protokollene og laget oversikt over tingsamlinger med datoer, steder og personer involvert. Jeg har også foretatt transkripsjoner av enkelthendelser, dommer og andre mindre innførsler.

Tingbok 61 for tidsrommet 1769-1772 er den som er grundigst gjennomgått. Jeg har også gjennomgått 60 for å finne oppnevninger på høsttingene i 1768 for å sammenligne med hvem som faktisk møtte i 1769. Dessuten er tingbok 58 og 60 gjennomgått for å finne forekomster av politirett. For perioden mellom disse, tingbok 59 for tidsrommet 1759-1763 er protokollen kommet bort og bare registeret finnes.

¹⁰³ Ole Gausdal, *Bygdetingets betydning på begynnelsen av 1700-tallet : en undersøkelse av aktiviteten på tinget i Vats tinglag 1700-1714* (Oslo: O. Gausdal, 2006), 17-18.

For sammenligningens skyld har jeg valgt tingbok A53 1738-1741, altså ca 30 år tidligere for å vise utviklingen i omfanget av tingsamlinger og pliktene allmuen eller bøndene hadde i forbindelse med å møte på tinget.

4.2 Alminnelig skatte- og saketing

Bygdetinget, eller alminnelig skatte- og saketing ble holdt til bestemte tider på året, og datoene var fastsatt i Christian den Vs Norske Lov, i et eget tillegg bakerst i lovboka kalt Tingtavla. For Øvre Romerike og Odalen så tingtavla slik ut med angivelse av datoene for de forskjellige ting:

Tabell 5 Tingtavla i Christian den femtes norske lov 1687

	Vårting	Sommerting	Høstting
Odalen	19. februar	25. juni	2. november
Ullensaker	1. mars	25. juni	3. november
Gjerdrum	3. mars	27. juni	5. november
Nannestad	5. mars	29. juni	7. november
Eidsvoll	8. mars	2. juli	10. november
Nes	11. mars	5. juli	13. november

I tingtavla er Odalen oppført i Hedemark, og dermed ble det kollisjon mellom sommertingene i Odalen og Ullensaker. I praksis var disse datoene retningsgivende, for tinget ble aldri holdt på søndag eller helligdag. Det er ikke forskjell på de forskjellige årstidene med hensyn til sakslista. Loven fastsatte at tinget skulle settes klokka syv om sommeren og klokka ni om vinteren.

Fogden var ansvarlig for innkallingen til tinget og det var lensmannen som foretok kunngjøringen. Det var kunngjort på hestebakken eller kirkebakken, og muligens med budstikke hvis det ikke var gudstjeneste passelig tid i forveien, slik vi hører om på tiendetinget i 1770, som jeg kommer tilbake til.

Det typiske skatte- og saketing, altså et alminnelig ting etter tingtavla, hadde en fast form. Denne formen kunne variere noe fra sorenskriveri til sorenskriveri, men i all hovedsak fulgte de oppskriften i loven:

I CVNL 1-3-10 er rekkefølgen på sakene spesifisert, og i tingboka vil det være innført slik:

1. Dato, type ting, prestegjeld, tingsted osv.
2. Oppstilling av lagrettemennene og i enkelte tilfelle av fogd og lensmann. De tilstedeværende.

3. Kongelige forordninger, reskripter, plakater osv
4. Private saker, kjøpekontrakter osv etter loven.
5. Kongens saker, dvs. straffesaker dersom det er noen.
6. Private saker, odels og åstedssaker.

Rekkefølgen er ikke absolutt, men veiledende, og ble ofte fraveket, trolig fordi det var vanskelig å bedømme hvor lang tid en sak tok, hvor mange vitner som møtte opp osv. Derfor hendte det ofte at rekkefølgen ikke var slik som i denne listen og at det for eksempel ble kunngjort private dokumenter om kjøp og salg til forskjellige tider på tinget, ettersom det passet inn i den øvrige saksbehandlingen.

De offentlige kunngjøringene ble ofte bare skrevet inn i tingboka på det første tinget på tingreisen som på Øvre Romerike begynte med Ullensaker. På de påfølgende tingene ble det oftest bare referert til dette. Det samme gjaldt de gangene fogden ba om tingsvitne. Da er ofte spørsmålene bare referert under Ullensaker, og i de øvrige tingreferater blir det bare vist til referatet derfra.

Det var ikke plikt for allmuen til å møte på tinget og vi vet ikke hvor stor andel av bygdas befolkning som møtte opp fordi det ikke er angitt i tingbøkene. Der står ofte anført ved innledningen til tinget at i tillegg til de oppførte embetsmenn og lensmannen var «... øvrige tingsøkende allmue». Dette er for øvrig drøftet i avsnitt 3.6.1.

Men det var ikke alle tingene som ble innkalt med budstikke. Ekstraretter og -ting ble bare kunngjort for de saken angikk, altså embetsmennene inkludert lensmannen som hadde ansvaret for innkalling av både lagrettemenn, tiltalte og vitner.

4.3 Utviklingen av tinget på Øvre Romerike og Odalen

4.3.1 Tingene 1738-1740

I hovedsak ser det ut til at det på denne tiden var forholdsvis liten belastning på lagrettemennene. Tingene ble holdt over en eller to dager, i Eidsvoll, Odalen, Nes og Ullensaker så godt som alltid to dager, i de mindre bygdene Gjerdrum og Nannestad ofte bare en dag. I 1739 var fordelingen som i tabellen.

Det mangler helt odelssaker dette året.

Tabell 6 Fordeling av tingene i 1739

1739	Odalen	Nes	Ullensaker	Gjerdrum	Nannestad	Eidsvoll	Sum
Alm. ting	6	7	5	3	4	7	32
Ekstrarett	-	-	-	-	-	2	2
Øvrige	-	2	1	-	-	-	3
Til sammen	6	9	6	3	4	9	37

I denne perioden føres alt i den ordinære tingboka, ekstraretsprotokollen kom først noen år senere da saksmengden hadde økt betraktelig.

Vi ser at tingreisen (vedlegg 8.3) for vårtingene startet 5. mars i Odalen, og endte den 2. april i Nes. Til sammen tok dette 9 dager med ting. Tilsvarende var det med sommertinget og høsttinget, og mellom disse kom en del andre saker, besiktelser og ekstrating.

Med noen få unntak foregikk nesten all aktivitet i 1739 på de ordinære saketingene.

Unntakene var en besiktelser på Husmoe i Nes der lagretten med to unntak var den samme som på det ordinære tinget som vi har sett, to takseringssaker, en i Nes og en i Ullensaker og en ekstrarett med en drapssak som fortsatte i 1740. Drapssaken ble betjent med den gamle lagretten, den som hadde sittet i foregående år da saken startet. I slike tilfelle byttet man ikke lagrette, men beholdt lagretten til dom falt. I 1740 ble også konsumpsjonsting ført inn i tingboka som ekstrarett.

4.3.2 Tingene 1769-1771

I de 30 årene som har gått fra forrige periode har tinget utviklet seg og omfanget og tidsbruken på tinget har vokst betydelig. I den forrige perioden var det hovedsakelig de ordinære ting, mens det nå er blitt en rekke forskjellige spesialsesjoner. I hovedsak ble de ordinære saketingene ført i den ordinære tingboka, mens spesialsesjonene ble ført i ekstraretsprotokollen som ble påbegynt i 1759. Dette er hovedregelen, og det finnes unntak der et alminnelig saketing er ført i ekstraretsprotokollen og en ekstrarett er ført i tingboka. Det fører til at det kan være ganske vanskelig å følge en enkelt sak hvis den er bokført i begge protokoller.¹⁰⁴

For sammenligningens skyld tar jeg med at i 1739 var det samlede antallet dager med ting i disse bygdene 32. I 1769 hadde dette steget til 94 dager og 109 protokollførte ting av alle slag, og i 1770 var tallet 98 protokollførte ting og 80 dager. Det var da en del dager som

¹⁰⁴ I vedlegg 9.3 og 9.4 er det oversikt over «tingreisen» med angivelse av hvilken tingbok tinget finnes i.

hadde flere ting, for eksempel 13. november 1769 hvor det i tilknytning til det ordinære høsttinget i Odalen var en odelssak og en femtestevnesak, begge i forbindelse med samme odelstvist, om gården Stormoen, og i tillegg en ekstrarett om en tyverisak. Lagretten var bare delvis overlappende, to mann møtte i alle saker og til sammen var det 14 lagrettemenn som møtte denne dagen. Tingreisen for 1769 finnes som vedlegg 8.4.

Tabell 7 Fordeling av tingene i 1769

1769	Odalen	Nes	Ullensaker	Gjerdrum	Nannestad	Eidsvoll	Sum
Odelssaker	5	5	8	-	4	6	28
Alm. ting	7	7	5	3	5	7	34
Politirett	-	3	-	4	-	1	8
Ekstrarett	1	3	1	-	-	2	7
Øvrige	4	4	7	1	3	13	32
Til sammen	17	22	21	8	12	29	109
Dager	14	20	19	5	12	25	94

Den dominerende sakstypen er odelssaker, med til sammen 28 saker på tinget altså omtrent en fjerdedel. Odelssakene ble som regel holdt på «odelstomten», altså på den omtvistede eiendom, og dit kunne det ofte være både langt og vanskelig å ta seg frem, for dommer, lagrette og parter med sine prokuratorer.

Dernest er det de ordinære skatte- og saketing som tar mye plass. I 1738 var omfanget av de ordinære ting nesten like stort, så økningen var på andre typer ting eller spesialsesjoner. I 1738 ble også odelssakene ført i den ordinære tingboka og behandlet på det ordinære tinget, mens de i 1769 kommer som egne saker i både ordinær tingbok og ekstrarettsprotokoll.

Politirett ble satt til sammen åtte ganger i 1769, fordelt på tre prestegjeld, Nes, Gjerdrum og Eidsvoll. Dette kommer jeg tilbake til i kapittel 6. Selve omfanget av saker var blitt stort i 1769. For lagrettemedlemmene som ble oppnevnt hvert år, innebar det å måtte bruke mye tid på tinget.

Tabell 8 Fordeling av tingene i 1770

1770	Odalen	Nes	Ullensaker	Gjerdrum	Nannestad	Eidsvoll	Sum
Odelssak	3	4	3	-	-	1	11
Alm. ting	5	8	7	4	5	8	37
Politirett	-	3	1	2	-	3	9
Ekstrarett/justissak	4	1	-	-	1	10	16
Øvrige	3	2	4	2	6	8	25
Til sammen	15	18	15	8	12	30	98
Dager	10	17	14	6	12	21	80

Omfanget av tingmøter var litt mindre i 1770 enn i 1769. Det var 14 færre tingdager på tingreisen og en del færre odelssaker, men til gjengjeld tok de ordinære tingene noe større plass. Det var som det går fram av tabellen svært mange ekstrarettssaker i Eidsvoll, og det skyldes neppe at det var mer kriminalitet der enn i de andre bygdene, men kan forklares med tilfeldige variasjoner:

Det dreier seg om bare to saker, den ene mot flere personer i Eidsvoll som hadde stjålet fra Schlanbusch på Eidsvoll Verk, anført av Christoffer Stavie som var hovedmann og fikk strengest straff for å stjele fra arbeidsgiveren der han var ansatt som kusk. Den andre mot tyven Tron Torgersen som hadde stjålet fra flere og rømt fra arresten. Denne siste saken resulterte i tiltale mot lensmannen Peder Eng som hadde latt Tron Torgersen unnslippe arrest. Alle de fire ekstrarettene i Odalen dreier seg også om samme sak, mot tyven Peter Jonsøn. Det er typisk at en enkelt sak, slik som den i Odalen, i likhet med sakene i Eidsvoll, genererer mange rettsmøter. I saken mot Peter Jonsøn, fire rettsmøter, der det siste var møtet der dommen ble opplest. I slike saker var det alltid oppnevnt forsvarer, og ofte er grunnen til at det var flere rettsmøter utsettelse fordi nye vitner skulle kalles inn, eller vitner som ikke møtte. Dette har også sammenheng med prokuratorerne som ofte brukte virkemidler som nye vitneavhør og utsettelse i hensikt å hale ut saken slik vi så i kapittel 3.

Tukthusrett ble satt to ganger, også med to lagrettemenn. Disse har jeg registrert sammen med politirettssakene.

I både Eidsvoll og Ullensaker varte høsttingene i 1769 to dager, men dette var ikke tilstrekkelig, så kontinuasjonsting eller fortsettelsesting ble satt i februar året etter og disse varte en dag. I tingboka har dommeren ført inn ved avslutningen av høsttingets andre dag på Baadshaug i Eidsvoll:

Da det nu er sildig paa Aften og Dommeren icke lenger kand opholde sig her, bliver dette Ting udsadt til den 14de februarii andstundende Aar, til hvilken tiid alle de nu uafgiorde sager beror, under sin fulde Varsels Kravt (Continueret i Extraprotokollen paa fol 91).¹⁰⁵

Vårtinget i Nes 1770 varte i tre dager og i Nannestad to. I Ullensaker, Eidsvoll og Gjerdrum varte tinget én dag, men i alle de tre sistnevnte bygdene ble det satt fortsettelsesting i løpet av april. I Odalen var det tilstrekkelig med én dag for vårtinget. Dette er sammenfallende med

¹⁰⁵ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fb/L0061: Tingbok 61, 1769-1772, 59b.

det Aud Tretvik har funnet med hensyn til økningen i tingvirksomheten på Røros på samme tid.¹⁰⁶

Antallet tingdager på det ordinære tinget ser imidlertid ut til å være noenlunde i samsvar med folketallet eller størrelsen på bygdene. Det har steget fra 25 tingdager på det ordinære tinget i 1739 til 34 i 1769 og 37 i 1770. Totalt antall tingdager var i 1739 32 og i 1769 og 1770 henholdsvis 109 og 95, altså tre ganger så mange i hele distriktet. Det må nødvendigvis bety at byrden ved å måtte møte som lagrettemann var vesentlig høyere i 1769 og 1770 enn det var 40 år tidligere.

4.4 Ekstrarett i mange varianter

Hvorfor ble noen saker ført på det ordinære saketinget mens andre saker ble behandlet i ekstrarett eller i spesialrett? Det er det ikke noe enkelt svar på. For den første perioden er det et begrenset antall ekstraretter og nesten alle saker behandles på det ordinære tinget. De sakene som behandles utenom det vanlige tinget er takseringer, besigtigelsessaker, åstedssaker og odelssaker, altså saker som det var nødvendig å være på det aktuelle stedet for å behandle. Straffesaker ble etter hvert som regel behandlet for ekstrarett og ikke på saketinget.

Tingstedet er stort sett knyttet til lensmannsgården, men det er ikke konsekvent gjennomført. En gang ble tinget for Gjerdrum holdt i Ullensaker fordi det var vanskelig å krysse elva Leira som skiller de to bygdene, og flere ekstraretter ble holdt på gjestgiveriene Risebrobakken¹⁰⁷ eller Eidsvollbakken¹⁰⁸ i Eidsvoll. Dette hadde trolig sin årsak i at fogden var bosatt på gården Mork i Eidsvoll og at det på denne tiden ikke var egnede hus på gården på grunn av en brann i 1731 da hovedbygningen på fogdegården brant.¹⁰⁹

Andre tingtyper ble også innkalt av lensmannen på ordre fra fogden, noen ganger er det spesifisert at det skjedde ved stevnevitner som var betalte bygdefolk. I noen saker er det spesifisert at stevnevitnene er lensmannen og underlensmannen.

¹⁰⁶ Tretvik, *Tretter, ting og tillitsmenn: en undersøkelse av konflikthåndtering i det norske bygdesamfunnet på 1700-tallet*, nr 32, 258.

¹⁰⁷ Birger Kirkeby, *Gardene på vestsida av Vormå (forts.)*, utg. bygdebokkomite Eidsvoll, vol. 2:3 (Oslo: s.n., 1960), 304.

¹⁰⁸ Birger Kirkeby, *Gardene på vestsida av Vormå*, utg. bygdebokkomite Eidsvoll, vol. 2:2 (Oslo: s.n., 1958), 380.

¹⁰⁹ Kirkeby, *Gardene på vestsida av Vormå (forts.)*, 2:3, 9.

Det er ellers ikke mye vi får vite om selve tinget eller tingstua fra protokollene. En enkelt gang er det en sak der noen har drukket for mye som kan tyde på at tinget var en anledning der bygdefolket samlet seg og der det ble skjenket. Hvordan og hvem som sto for denne skjenkingen vites ikke. I loven var det bestemt at det ikke var lov å skjenke på tinget, men i enkelte saker kommer det frem at det likevel skjedde.

Tabellen er en oversikt over de forskjellige typer ting vi finner i tingbok og ekstrarettsprotokoll for årene fra 1760 til 1772.

Tabell 9 De forskjellige typene ting

Type	Lagrette	Beskrivelse	Innkalling
Ekstrarett, ekstrasak	8	Samlebetegnelse på ekstra tingsesjoner, men oftest brukt om justissaker, altså straffesaker.	Bare de saken angikk.
Politirett	2	Spesiell rettsinstans for brennevinssaker. Behandlet i eget kapittel.	do
Tukthusrett	2	Særform av ekstraretten for tukthussaker. Ligner på politirett.	do
Besiktigelsesting	6	Besiktigelse av bygninger, for eksempel kirker, telthus, embetsgårder	Partene
Taksering, taksationsforretning	6	En variant av ovenstående, brukt i forbindelse med naturkatastrofer. Også kalt «avtagtsforretning».	do
Tiendeting	8	Fastsettelse av hvordan tienden (kirkeskatten) skulle betales (se under)	Allmuen med budstikken
Odelssaker	8	Dømme i saker om odel til en gård. Disse sakene kunne være svært omfattende og strekke seg over lang tid. Samme lagrette fulgte saken helt til dom falt.	Partene
Delingsforretninger	6	Deling av eiendom	do
Åstedssak	6	Fastsetting av rettigheter i forbindelse med eiendom	do
Femtestevne	8	Egen form for ekstrarett med kort innkallingsfrist, fem dager. Ofte i forbindelse med tvister om eiendom eller rettigheter. ¹¹⁰	do
Domsting	8	Her ble kun dommer kunngjort, ofte flere. Dette tinget ble ofte satt på sorenskrivergården.	Ikke angitt, men trolig var partene innkalt til å høre dommen
Tingsvitnesaker	8	Kunne tas opp både under det ordinære tinget og som egen sak. Ofte tok fogden opp spørsmål knyttet til egen embetsførsel eller regnskap. Tingsvitne kunne også brukes av private for å fri seg fra en anklage. (Se nedenfor)	

¹¹⁰ Imsen og Winge, *Norsk historisk leksikon : kultur og samfunn ca. 1500-ca. 1800*, 109.

Restanseting	8	Allmuens godkjenning av fogdens regnskap med aktuelle skatterestanser.	Allmuen ved budstikken
Synsforretning	8	Særform av besiktigelsestinget som bare er brukt en gang i 1764 for å lage en beskrivelse av et salpeterverk for innberetning til kommerskollegiet	I dette tilfellet trolig bare de saken angikk
Konfiskasjonssak	3	Sak om manglende betaling av konsumpsjonsskatt.	Partene
Konsumpsjonsrett	2	Om betaling av skyldig konsumpsjonsskatt	

Det normale var at det skulle være åtte lagrettemenn og det gjaldt i de aller fleste sakstyper. I noen ekstrarettssaker, blant annet i politirett og tukthusrett, skulle det være to lagrettemenn og i besigtigelsessaker, granskninger ol. skulle det være seks personer sammen med dommeren. I lovens 1. bok 16. kapittel som handler om granskinger er det spesifisert at det skal være lagrettemenn, men i 3. bok, 12. kapittel om rydningsgårder i artikkel 8 spesifiseres det bare at seks skjellige menn skal avgjøre saken sammen med sorenskriveren, mens samme kapittels 15. artikkel om utskifting krever loven at «...maa hand lade det skifte ved Sorenskriveren og sex uvillige Mænd om hand vil,...».¹¹¹ Dermed sto trolig partene friere til å oppnevne sine egne skjønnsmenn og var ikke henvist til å bruke de ordinære lagrettemennene.

Jeg skal kort omtale enkelte av disse formene av tinget.

4.4.1 Besiktigelsesting/besiktigelsesforretning og taxationsforretning

Besigtigelsesting, besigtelse, besigtigelsesforretning er betegnelser skriveren har brukt på en tingtype som går igjen mange ganger. Det er som regel seks lagrettemenn, og det normale er at de seks ble oppnevnt blant de ordinære lagrettemennene for året. Jeg har imidlertid funnet flere saker der det er brukt lagrette fra et annet prestegjeld, så trolig sto rekvirenten fritt til å velge lagrettemenn. I en av disse sakene går det tydelig frem av protokollen at den som har begjært besigtigelsen ikke har tillit til den lokale lagretten, og dermed sørget for at det var en annen lagrett som møtte. Besiktigelsen av Ullensaker prestegård 20. august 1738 begynte slik, etter detaljene om innkalling osv. «... for samme Præste Gaards Huuse at besigtige og dessem Brøstfeldighed at Taxere; saavel hvis Huuse Almuen tilkommer Vedlige at holde; som hvis Sognepræsten er vedkommende.» På denne besiktigelsen var både lagretten og lensmannen fra Gjerdrum. Grunnen til at det var nabosognets lagrette og lensmann er

¹¹¹ Kong Christian den femtes norske lov: 15 de april 1687 med Kongeloven 1665. 1-16 og 3-12-8,15 m.fl.

antagelig at en lagrette fra Ullensaker ikke var betraktet som habil, fordi allmuen i Ullensaker var forpliktet til å holde noen av husene vedlike, som det står over.¹¹²

Det gjelder også en sak fra Nes som handler om kapellangården Rommen fra 1770. Lagretten er fra Eidsvoll, og det tyder på konflikt mellom eier og bruker av gården. Det dreier seg om hvorvidt eieren, «Hr Sognepresten til Namdahls Kald Hr Ambrosius Flor Hofgaard» har holdt kapellangården i Nes der kapellanen Amund Strøm bor i god stand. Saken er begjært av Hr. Hofgaard, og det er øyensynlig han som ikke hadde tillit til en lagrett fra Nes og dermed sørget for en fra Eidsvoll isteden ved sin prosessfullmektig prokurator Erdmann. Motparten, kapellanen Hr. Amund Strøm møtte med sin fullmektig prokurator Werner. Saken trakk ut og ble utsatt til den 15. mai 1770.¹¹³

Det gjaldt også ved besigtigelsen av Nes prestegård den 26. juli 1762 der lagretten var fra Eidsvoll og likeså lensmannen Hans Wennicke fra Eidsvoll,¹¹⁴

Verdi og tilstand av embetsboliger, verdi og tilstand av kirker og ordinær taksering av skade etter leirfall eller andre naturkatastrofer, var temaer på disse tingene, som ble satt på stedet som skulle besiktiges. Også besigtigelse av telthus, altså oppbevaringsplass for militært utstyr som var lokalisert i hvert prestegjeld, ble protokollert som besigtigelse. I oktober 1760 ble det holdt besigtigelse i samtlige kirker i sorenskriveriet, 13 i alt, dette er forøvrig viktige kilder til å få vite noe om hvordan kirkenes tilstand var på dette tidspunktet.

4.4.2 Tiendeting

Tiendeting (også kalt *tiendeangivelsesting*) ble som hovedregel holdt en gang i året, og det som skulle avgjøres var på dette tidspunktet i historien hvordan tienden, dvs kirkeskatten skulle betales. Denne skatten var til inntekt for kirken og var pålagt alle fullgårder i prestegjeldet og etter at kirkene var solgt til privatpersoner i tiden etter store nordiske krig, tilfalt denne skatten kirkeeier som hadde plikt til å vedlikeholde kirken. Det hadde tidligere vært strid om både størrelse og betalingsmåte, naturalier eller kontanter, men det ser ut til at

¹¹² SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fb/L0053: Tingbok 53, 1738-1741, 28b.

¹¹³ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fc/Fca/L0002: Ekstraretsprotokoll 2, 1766-1771. Saken er lang og komplisert, og jeg har ikke gjennomgått hele. Den finnes forøvrig ikke den 15. mai hverken i tingboka eller i ekstraretsprotokollen.

¹¹⁴ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fc/Fca/L0001: Ekstraretsprotokoll 1, 1759-1766, 108a.

det normale nå var at tienden ble betalt kontant og at dette årvisst ble bestemt på tiendetinget.¹¹⁵

Det var åtte lagrettemenn som møtte, og det var oftest blant de som var oppnevnt for året. I hovedsak ser det ut til at disse tingene bare behandlet spørsmålet om tienden, men det er unntak fra dette enkelte ganger som på tiendetingene i 1770 da spørsmålet om innkjøp av lov bøker ble tatt opp av sorenskriveren på alle tingene i distriktet.

4.4.3 Femtestevne

I femtestevnesaker skulle retten settes femte dagen etter at innkallingen ble sendt ut.¹¹⁶ Det er flere av disse sakene, ofte knyttet til eiendomstvister. Jeg har ikke gjort noen grundig gjennomgang av slike saker, men har trukket frem enkelte av dem fordi de inneholder interessante betraktninger i forbindelse med dommen, slik som dommer Wisløffs dom i saken om tømmerhugst på Stor-Moen i Odalen i 1770:

Det hadde i lengre tid versert en odels sak om denne gården, og i den forbindelse hadde en av partene hugget tømmer i Stor-Moens skog. Dommeren innledet dommen med følgende: «Uden lovlig raison at bemægtige sig Een andens Ejendom imod hands Villie, om endskiønt den skeer paa Lovlig maade, kand vel aldrig med føje forsvares. [...]». Etter denne innledningen, som har karakter av å være en moralsk formaning fra dommeren, er selve dommen i saken referert.¹¹⁷

Også saken fra Sand i Ullensaker der lagretten ikke var enig med dommeren, var en femtestevnesak.¹¹⁸

4.4.4 Tingsvitnesaker

Tingsvitne er brukt i flere sammenhenger på bygdetingene i distriktet. Dette er spørsmål lensmannen eller fogden eller andre stiller til tinget, allmuen eller lagretten, om saker som det ønskes en erklæring om fra allmuen eller lagretten.¹¹⁹

¹¹⁵ Imsen og Winge, *Norsk historisk leksikon : kultur og samfunn ca. 1500-ca. 1800*, 446-447.

¹¹⁶ Ibid., 109.

¹¹⁷ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fc/Fca/L0002: Ekstrarettsprotokoll 2, 1766-1771, 104a.

¹¹⁸ Se avsnittet om lagrettemennene

¹¹⁹ Imsen og Winge, *Norsk historisk leksikon : kultur og samfunn ca. 1500-ca. 1800*, 453.

Dessverre er ofte ikke spørsmålene gjengitt i tingboka, men det er unntak, noe følgende sak fra Ullensakers alminnelige sake- og skatteting høsten 1738 som ble holdt den 14. november på lensmannsgården Frogner, viser. På dette tinget får vi vite at fogden spurte allmuen til sammen fem spørsmål som dreide seg om endringer i skattegrunnlaget i prestegjeldet. Det var spørsmål om det var innflyttet noen håndverkere, strandsittende husmenn, «... Pebersvenner eller deslige Personer som formaar at skatte etter Skattebrevet,...» og flere andre spørsmål. Lagretten og allmuen svarte på disse spørsmålene at ingen av disse postene var å finne her i sognet for inneværende år «...enten Matriculen til forbedring eller Deres Maits Cassa til Indtegt at beregne.»¹²⁰ Samme spørsmål ble stilt på alle høsttingene dette året, men på de øvrige ting ble det bare vist til de spørsmål som var referert i Ullensaker.

Ofte var det spørsmål i forbindelse med fogdens embetsførsel eller regnskap det gjaldt, og tingsvitne kunne også bli tatt opp i forbindelse med vitneførselen i andre saker. En sjelden gang som egen sak i tingboka.

Et eksempel på et tingsvitne som ble tatt opp til sist på det ordinære tinget er fogdens spørsmål til Nannestads allmue på sommertinget i 1772, og som handler om mulig ulovlig hugst i hans majestets skoger.

Hr R: Q M: og Foged Købke begierede Laugrettet og Tingsøgende Almue tilspurt : om de wiide at i Aaret 1771 er existeret nogen Skowuhugst i Nannestad Præstegield hvormed Recognition og Bøder til Hs Mats Cassa kunde wære formidlet? De Eedsorne Laugrettes Mænd, og Tingsøgende Almue sagde: at de wiide aldeles ikke, at noget saadant, som omspurt, er existeret. Fogden begierede dette som nu Tings Widneattest udstæd, som hermed skeer:-¹²¹

Hvorvidt allmuen svarte sannferdig har vi naturligvis ingen kunnskap om, men om de hadde svart bekreftende på fogdens forespørsel, ville det ha innebåret at de kunne ha satt seg selv eller andre medlemmer av allmuen i en vanskelig situasjon, potensielt med rettsforfølgelse for ulovlig hugst.

Tingsvitne ble også regelmessig tatt opp i forbindelse med leiermålssaker der det normale var at bøtene ble betalt til fogden og saken avgjort uten tingbehandling, men dersom noen ikke kunne gjøre opp for seg ble saken tatt til tings. I slike tilfelle ble lagretten og allmuen spurt

¹²⁰ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fb/L0053: Tingbok 53, 1738-1741, 58a/b.

¹²¹ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fb/L0061: Tingbok 61, 1769-1772. 417b

om den eller de tiltalte hadde noe å gjøre opp for seg med, og svaret ble ført inn i tingboka som et tingsvitne. På Ullensakers vårting 1763 kom det opp to leiermålssaker hvor det ble opptatt tingsvitne om formuesforholdene til to menn som begge hadde begått leiermål i sitt ekteskap, den ene var landvernsmann og den andre dragon. I tingboka er bare innført at tingsvitnet ble sluttet og i tilfellet med dragonen skulle hans regimentssjef varsles.¹²²

4.4.5 Åstedssaker

En åstedssak på Stensby i Eidsvoll i 1761 handlet om retten til en skog mellom tre gårder, Stensby, Julsrud og Askim, alle beliggende ved Minnesund. I dommen får vi vite at under prosessen hadde gårdenes eiere kommet til et forlik, men siden det hadde vært umulig å få med en av oppsitterne, den på Askim før saken havnet i retten, ble Askims oppsitter dømt til å betale hele sakens omkostninger til Lundborg, Stensbys eier, med 50 rd.¹²³

Den andre saken jeg vil trekke frem, er en sak fra 1768 fra Oulie i Nes sogn. Den var betjent av Henrich Hejer som på dette tidspunktet var fullmektig hos sorenskriveren, og konstituert som dommer i denne saken av amtet. Stiftsbefalingsmannen hadde stevnet Hans Findholt og Otter Field for å ha hugget i den beneficerede gård Oulies skog. Det ble avhørt noen vitner, men saken ble ikke pådømt. Dommeren anførte at det var flere vanskeligheter, blant annet at en «...Complet Ubeslegtet Laugrette iche nu var at faae tilstæde...» og at dommeren savner et situasjonskart. Saken ble utsatt til en tid hvor saksøker hadde skaffet dette. Sakens avslutning finnes ikke i de tingbøker jeg har undersøkt. Det kunne dermed forekomme at det ikke var mulig å finne en uhildet lagrett.¹²⁴

4.5 Sammendrag og drøfting

I dette kapitlet har vi sett på hvordan tinget var innrettet i forhold til lovens bestemmelser, og hvordan protokollen ble ført. Skriveren har stort sett ført protokollene samvittighetsfullt, men det er forskjeller på skriverene og det er tydelig at det enkelte ganger har gått fort.

Lesbarheten er dermed svært varierende.

Virksomheten på tinget økte voldsomt fra 1739 til 1769-70, og det ble nesten tre ganger så mange tingdager som det hadde vært tidligere. Tingreisen som i 1739 tok 37 dager, tok 94

¹²² SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fb/L0060: Tingbok 60, 1763-1769, 7a-7b.

¹²³ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fc/Fca/L0001: Ekstrarettssprotokoll 1, 1759-1766, 45a- og 56b-58b.

¹²⁴ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fc/Fca/L0002: Ekstrarettssprotokoll 2, 1766-1771, 30b ff.

dager i 1769 og 80 dager i 1770. Med datidens kommunikasjoner må dette ha vært krevende, og det er opplyst ved ett tilfelle at tinget for Gjerdrum ble satt i Ullensaker fordi det ikke var mulig å passere elven Leira.

I første halvdel av syttenhundrettallet ble de aller fleste sakene ført på det alminnelige skatte- og sakinget, mens annen halvdel av århundret er preget av en rekke forskjellige ekstraretter og spesialsesjoner som bare behandlet en enkelt sak.

Som vi har sett, var det noen der hele allmuen var innkalt ved budstikken, så som tiendeting og restanseting, mens det var andre -ting eller -retter der bare partene var innkalt og til stede sammen med dommeren og lagretten, slik som ekstrarett eller politirett. Jeg har også gått gjennom noen forskjellige typer ting som besiktigelser, femtestevne, tingsvitnesaker og Åstedssaker.

Til sammen førte tingets utvikling til at byrden ved å sitte som lagrettemann ble større fordi det ble flere tingsesjoner å betjene. Dette blir ytterligere diskutert i neste kapittel som handler om lagrettemennene og deres oppnevning og funksjon.

5 Lagrettemennene

Tillige med Sorenskriveren skal Retten besiddis af otte Lav-Rettis Mænd, som udi Odels og Ejendoms Tretter, samt Livs og Ære-Sager skulle altid med Sorenskriveren dømme; Men i de andre Sager skulle de hossidde, som Vidne og til Vitterlighed om alt hvis i Retten forekommer, og skal da Sorenskriveren allene dømme [...]¹²⁵

Jeg vil i dette kapitlet gå gjennom flere sider ved lagrettemennene på tinget, særlig oppnevningsspraksis, men jeg vil også berøre vikarbruk, forfall og edsavleggelse. Det meste blir diskutert med bakgrunn i registreringene jeg har gjort av tingbøkene, og jeg har brukt både matrikelutkastet fra 1723 og bygdebøker der det har vært nødvendig.

I forrige kapittel var tema i tingets virksomhet og økningen i antallet forskjellige former tinget kunne ha. I dette kapitlet er det volumet av tingvirksomheten med tanke på belastningen på de personer som var involvert i tinget, både embetsmenn og lagrettemenn, som er tema.

Bakgrunnen er den økningen som skjedde i antallet ting og tingsamlinger, og vi kan kalle det den kvantitative siden av tingets utvikling.

Men dette perspektivet på tinget hadde også et annet element, og det er om tjenesten som lagrettemenn også kunne gi øket innsikt i tingets funksjon. Det blir også et tema i dette kapitlet.

5.1 Ulike oppfatninger om lagrettemennene

I loven var det bestemt at amtmannen eller fogden eller sorenskriveren i deres forfall skulle oppnevne åtte bofaste menn til lagrettemenn på siste høstting i hvert tinglag (prestegjeld).¹²⁶

De skulle fungere for det kommende året etter at de hadde avlagt eden for lagmannen, og oppnevningen skulle skje etter bygdemanntallet. Edfestingen var viktig, og bakerst i lovboken var eden for dommere inntatt sammen med en omfattende forklaring på vitneeden

¹²⁵ *Kong Christian den femtes norske lov: 15 de april 1687 med Kongeloven 1665, 1-7-1.*

¹²⁶ *Ibid.*, 1-7-2.

og på betydningen av å vitne sant og konsekvensene for den enkelte ved ikke å gjøre det. At edfestingen av lagrettemenn ble tatt alvorlig skal jeg komme tilbake til.¹²⁷

Denne nye oppnevningbestemmelsen har vært gjenstand for flere undersøkelser. John Ragnar Myking, som har undersøkt dette med bakgrunn i tingbøkene for Nordhordland, har funnet at det tok lang tid før praksis ved oppnevning endret seg, og at gammel praksis var i bruk helt frem til midten av syttenhundredetallet. Aschims undersøkelse er fra Hole på Ringerike og slutter i 1723, men også han konkluderer med at bestemmelsen i CVNL 1-7-2 ikke var trådt i kraft i Hole før 1723 fordi det fortsatte med at lagrettemennene hadde lange funksjonstider.¹²⁸ Videre konkluderer Myking med at det var en elite som rekrutterte til lagrettemannsombudet og at denne eliten hadde mer gods enn gjennomsnittet i bygdene, mens Aschim ikke finner at det er grunnlag for å si at det på dette grunnlaget var en elite i Hole. Myking mener det var et skifte i 1746 og at praksis da endret seg til den som var bestemt i loven. Begge disse har studert tidsrommet rett etter 1687 og innføringen av den nye loven.

Erling Sandmo mener det faktisk at det var uoverenstemmelse mellom hvem som var oppnevnt og hvem som møtte på tinget i Rendalen av lagrettemennene, kan tolkes som at status ved vervet var liten. At myndighetene ikke tillot dette noen videre betydning, mener Sandmo bekrefte av at det ikke ble reist saker mot uteblitte lagrettemenn.¹²⁹

Ole Gausdal kommer til at det trolig var en viss prestisje knyttet til vervet, ved at lagrettemennene var mer velstående enn gjennomsnittet, og fant heller ikke at bestemmelsen om oppnevning i loven ble fulgt. I Vats tinglag ser det imidlertid ut til at lensmannen hadde relativt vide fullmakter, og at det på grunn av det kunne bli mer gjenoppnevning.¹³⁰

Aud Mikkelsen Tretvik mener det har vært for mye fokus på den siden av lagrettens virksomhet som krevde domsslutninger og for lite på den andre siden av lagrettemennenes virksomhet, i de sakene som etter hvert dominerte på tinget, nemlig de sakene der lagrettemennene faktisk hadde myndighet; livs-, æres-, odels- og eiendomssaker med særlig

¹²⁷ Selve eden som skulle avlegges av lagrettemennene for lagmannen har det ikke lyktes meg å finne. Det er ikke trolig at det er samme eden som dommerne avla, for der er det også flere referanser som ikke vedrører lagrettemennene.

¹²⁸ Øystein Aschim, "Var det en bondeelite i Hole prestegjeld? : en nærstudie av matrikkelbøndene i Hole i perioden 1647-1723," (Oslo: Ø. Aschim, 1998), 105.

¹²⁹ Sandmo, *Tingets tenkemåter : kriminalitet og rettssaker i Rendalen 1763-97*, 31.

¹³⁰ Gausdal, *Bygdetingets betydning på begynnelsen av 1700-tallet : en undersøkelse av aktiviteten på tinget i Vats tinglag 1700-1714*.

vekt på de siste. Tretvik fokuserer også på at forholdet mellom innbyggere og embetsmenn var 6715 innbyggere pr embetsmann i 1769, og at det var mye intern konfliktløsning som ikke kom til tinget.¹³¹ Dette er det vanskelig å undersøke, og enda vanskeligere å dokumentere.

John Ragnar Myking skriver i en artikkel i *Heimen* følgende: «Med dei nye retningslinene denne lova fastsette skulle kvar lagrettemann berre gjera teneste ein gong i livet, og oppnemninga skulle følgja manntallet.»¹³²

Dette mener jeg ikke kan være riktig forståelse av lovens bestemmelse, for i CVNL 1-7-2 står det følgende om oppnevningen:

[...]og de skulle tagis i Eed af Lavmanden, og skal Eeden ikkun skee een Gang udi hvers Livstid [...] Dette tal skal gaa ret omkring, og begynde der det endis efter Bøjgde-Mandtallene, saa at de, som have tient et Aar, skulle ikke tiene igien, førend det er kommen omkring til dennem.¹³³

Dette må forstås slik at edsavleggelsen bare behøvde å gjøres en gang, men at når alle hadde tjent en gang skulle man begynne på nytt på begynnelsen av matrikkelen. Myking ser her ut til å ha blandet sammen disse betingelsene.

Jeg skal komme tilbake til spørsmålet om gjentatt lagrettetjeneste og betydningen av lagrettemennene, og begynner med undersøkelsen om oppnevningen skjedde etter matrikkelen.

5.2 Praksis ved oppnevning av lagrettemenn på Øvre Romerike og Odalen

Oppnevningene av lagrettemenn for neste år er med få unntak referert i tingboka ved avslutningen av høsttinget i hvert enkelt prestegjeld. Ved avslutningen av Ullensakers Høstting i 1772 er det en grundigere gjennomgang av prosedyrene med henvisning til numrene i matrikkelen, noe som satte meg på tanken å sammenligne oppnevningene med matrikkelen i de år jeg har undersøkt.

Til Laugrættes Mænd, til Rettens betiening for næstanstundende Aar 1773, opgav Fogden Købke efter Matricullen følgende: saasom: No 66; Engebret Kolbye, No 69 Hans Sundbye og Joen Sundbye. No 70 Hans Aarstad. 75, Anders Hovind. 77 Knud og Lars Hallingstad. og 78, Hans Bjønningstad. Disse møder betiidelig ved alle Retterganger, om Vinteren om

¹³¹ Tretvik, *Tretter, ting og tillitsmenn: en undersøkelse av konflikthåndtering i det norske bygdesamfunnet på 1700-tallet*, nr 32, 286.

¹³² Myking, "Lagrettemenn og bygdeelite ca. 1650-1750. Eit eksempel frå Nordhordland," 183.

¹³³ *Kong Christian den femtes norske lov: 15 de april 1687 med Kongeloven 1665*, 1-7-2.

Morgenen Kl: 9 slet; og om Sommeren Kl: 7 slet, samt ellers til under Straf som dicteret er i Lovens 1 B: 7 Cap: 3 Art: ¹³⁴

I denne oppnevningen er det referert til nummer på gårdene i «matrikullen». Her blir det altså eksplisitt opplyst både om hvordan praksis var, og om de plikter allmuens representanter, lagrettemennene, hadde på bygdetinget. Jeg har videre brukt matrikkelutkastet fra 1723 som register over gårdene, for det er denne nummereringen det refereres til ved oppnevningen. ¹³⁵

Jeg har gått gjennom oppnevningene for alle prestegjeld i sorenskriveriet for å undersøke om det er samme praksis som følges overalt. Jeg skal her gå gjennom Ullensaker hvor jeg dessuten har gått tilbake og undersøkt på flere tidspunkter helt tilbake til 1688 for å finne ut når denne praksisen ble etablert.

5.2.1 Ullensaker prestegjeld 1738-40

Til sist på høsttinget 1738 i Ullensaker ble neste års lagrettemenn opplest:

Eftterskrevne Dannemend¹³⁶ her af Sognet er for nestkommende aar 1739 af Retten udnefnt at side Laugrettes Mend, her paa Tingstedet og i Sognet Nemlig Lars Hansen Laache, Niels Knudsen Kius, Christen Larsen Kius, Ole Erlandsen Kius, Hans Toresen Kius, Truls Hallingstad, Biørn Hallingstad og Knud Toresen Biørningstad. ¹³⁷

I matrikkelen fra 1723 finnes disse gårdene igjen som nr. 72, Laache, 73-76 Kiuus, 77 Hallingstad og 78 Biørningstad.

På Ullensakers vårting 1739 møtte Lars Laake, Ole Erlandsen Kius, Niels Kius, Christen Kius, Hans Toresen Kius, Truls og Biørn Hallingstad og Knud Toresen Biørningstad, altså de som var oppnevnt året før. Ingen hadde forfall til dette tinget.

På sommertinget møtte de samme mennene som på vårtinget, heller ikke da var det noen forfall. Siste ting dette året var høsttinget som ble holdt på Frogner den 14. november 1739, også da var lagretten fulltallig. Ny lagrette for året 1740 ble opplest, og som forventet er oppnevningene etter matrikkelen. Knud Ericksen Biørningstad, Tore Røgler, Ole Larsen Garder, Ole Olsen, Jørgen, Niels og Jacob Elstad samt Peder Hovind. Røgler har nr. 79, Garder har 80, Elstad nr 81 og 82 og Hovind nr. 83-86.

¹³⁴ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fb/L0062a: Tingbok 62a, 1772-1775, 5b.

¹³⁵ RA, Rentekammeret inntil 1814, Realistisk ordnet avdeling, N/Nb/Nbf/L0094: Øvre Romerike matrikkelprotokoll, 1723, 26-.

¹³⁶ Noen ganger er det «Gotfolck af Bøigden», men her er det altså benevnelsen «dannemenn» som er brukt om de oppnevnte.

¹³⁷ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fb/L0053: Tingbok 53, 1738-1741, 61b.

5.2.2 En undersøkelse av Ullensaker tilbake til 1688

Jeg har undersøkt dette for Ullensaker i årene 1715 til 1717 og for 1690 og 1688 for å se om det er mulig å finne en annen praksis da enn senere.

For 1715 var det følgende: «... Furuset Amund, Stockstad Knud og Tord, Kauserud Erich, Berg Amund, Onsrud Tomes, Nesti Erich og Støferu Haagen.» Furuset har nr. 49, Stokstad nr. 50, Kauserud nr. 51, Berg nr. 52, Onsrud 53/54, Nesten nr. 55 og Støverud nr. 56. i 1716 var det gårdene dernest i matrikkelen som sto for tur, Nesten nr. 55, Ihle nr. 57, Vettal nr. 58, Sørbye nr. 62 og Taugland nr. 64, og året deretter Kolby nr. 66, Årstad nr. 70 og Leuten nr. 71 som sto for tur.¹³⁸

For 1690 fant jeg følgende navn på høsttinget den 3. november: «Bottel Lodding, Rasmus Haug, Lauritz Trøgstad, Matz [...]stad, Lauritz Tueter, Oluff Stanger, I S. ... Ranbyes sted Christoffer Hollum, oc Svend Querner I Søfren Fladbyes Svaghed.»¹³⁹ De ordinære lagrettemennenes gårder har følgende nummer i matrikkelen: Trøgstad nr. 16, Haug nr. 17, Stanger nr. 18/19, Lodding nr. 20, Ranbye nr. 21/22, Fladbye nr. 23/24. De to vikarenes gårder hadde følgende nummer: Hollum nr. 8 og Kverner nr. 114. Ett av navnene var utydelig, men kunne være Trøgstad. Dette er også godt innenfor hva som kunne ventes av oppnevninger når det skulle oppnevnes i henhold til manntallet eller matrikkelen. At en av vikarene (Christoffer Hollum) hadde tjenestegjort i forrige runde er sannsynlig, for med gård nr. 8 ville han ha vært i første runde av oppnevninger etter den nye ordningen og ville allerede ha avlagt eden. Kverner er langt utenfor rekkefølgen, men må ha vært hentet blant de som allerede hadde avlagt eden, kanskje før 1689, og har derfor sannsynligvis tjenestegjort tidligere, men det har jeg ikke undersøkt.

Den nye loven trådte ikke i kraft før 29. september 1688 (Mikkelsdag)¹⁴⁰, og vi kan da vente at de første oppnevningene etter ny lov dermed var gjort på høsttingene dette året med funksjonstid fra 1689.¹⁴¹

Oppnevningene på høsttinget 1688 kan jeg ikke se at ble innført i tingboka, men på vårtinget i 1689 var følgende lagrette tilstede: Henrich Olstad, Brynild Hiltoen, Gunder Hollum, Hans

¹³⁸ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fb/L0048: Tingbok 48, 1715-1718, s. 210b-211a

¹³⁹ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fb/L0029: Tingbok 29, 1690, s. 114b-115a

¹⁴⁰ <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1687-04-15> Oppslag 26. september 2016.

¹⁴¹ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fb/L0027: Tingbok 27, 1688, s. 132b-133a

Ruud, Ashold Hollum, Michel Lystad, Oluff Hauge oc Oluff Olstad.¹⁴² I matrikkelutkastet er oppført følgende: Nr. 1 og 3 Hilton, nr. 6 og 7 Oelstad, nr. 8 og 9 Hollum, nr. 10 Ruud, nr. 11 og 12 Lystad, nr. 14 Hauge. Som det ses er det god korresondanse mellom matrikkelen og oppnevningene.

Jeg har registrert lagrettemenn enda to år tilbake til høsttinget i Ullensaker for 1688, da oppnevningen foregikk etter gammel ordning, men i denne oppnevningen er det ingen sammenheng mellom rekkefølgen i matrikkelen og lagrettemennene. Der møtte Halfvor Romsaas, Trond Oppen, Brynild Hilton, Oluff Røgler, Haagen Kauserud, Søffren Fladby, Michel Lystad oc Svend Ihle som lagrettemenn, og gårdene har følgende nummer i matrikkelen: Romsås nr. 38, Oppen nr. 26, Hilton nr. 1, Røgler nr. 79, Kauserud nr. 51, Fladby nr. 23/24 og Ihle nr. 57.

Dette tyder på at loven ble fulgt allerede fra første anledning ved oppnevning til lagretten i Ullensaker for 1689, og at det er godtgjort at denne praksis ble fulgt senere i hele sorenskriveriet. Det er dermed ikke grunn til å tro at lagretten i dette sorenskriveriet var hentet fra eller utgjorde noen bygdeelite i noen forstand. En videre undersøkelse av eksempelvis formuesforholdene til lagrettemennene ville ikke være hensiktsmessig å foreta når dette prinsippet er fastslått.

5.2.3 Husmenn på tinget

Husmenn kunne være part i saker og kunne møte på tinget som vitner, og i tingbøkene kan de identifiseres fordi det står at vedkommende var husmann eller husmannskone, eller det står at vedkommende bodde på plassen ved navn «så-og-så», med en tilføyelse «-stuen», «-iet», «-eier», Nordby-Eier eller lignende, slik vi ser de gangene en husmann vitner på tinget.

I loven er spesifisert at det skulle være bofaste menn som skulle tjenestegjøre som lagrettemenn, og at oppnevningen skulle foregå etter bygdemanntallet. Dette må leses som at det er brukeren av matrikulert jord som kan oppnevnes, siden jeg har slått fast at oppnevningen skjer etter matrikkelen. Det er ofte ved oppnevningen spesifisert at det er «*Gotfolck af Bøygden*» eller «*dannemend*» som er oppnevnt, og av etternavnene kan vi slå fast at det ikke er husmenn. Jeg har ikke funnet noen som med sikkerhet kunne identifiseres som husmann blant de som er oppnevnt i de årene jeg har undersøkt, og det er som forventet.

¹⁴² SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fb/L0028: Tingbok 28, 1689, s. 6b-7a

5.2.4 Gjenoppnevning til lagretten i Ullensaker og Gjerdrum

I de folkerike bygdene jeg har undersøkt ville det gå svært lang tid før noen ble gjenoppnevnt, og i praksis ville ikke mange tjenestegjøre mer enn en gang i sin livstid. Oppnevningene skulle gjøres av fogd og amtmann, men i praksis var det trolig med hjelp av lensmannen som hadde kunnskap om hvem som var tilgjengelig. Fogden førte skattemanntallet sammen med lensmannen og hadde dermed også førstehånds kjennskap til hvem som var oppsitter til enhver tid. I tingboka står det at det er fogden som oppnevner til lagrettemenn for neste år.

Jeg har undersøkt hvordan dette var i to av bygdene, Ullensaker som var et stort prestegjeld, og Gjerdrum som var det minste, for å finne ut hvor lang tid det ville gå før noen ble gjenoppnevnt.

I matrikkelutkastet fra 1723 er det oppgitt både hvor mange oppsittere og hvor mange husmenn det var på hver gård.¹⁴³ I Ullensaker var det 189 matrikkelgårder med 304 oppsittere (eller bønder) i 1723. Det ville altså være et teoretisk maksimumsantall som kunne tjenestegjøre på 304. Fra dette må trekkes enker, offiserer og andre som ikke var pliktig å gjøre tjeneste, eller som ikke hadde lov. Det ville også være noen som ikke var fylt 25 år og noen som ville være for gamle eller svake til å gjøre tjeneste. Det er mulig å telle både offiserer og enker i matrikkelutkastet, og det var til sammen 28 oppsittere som er oppgitt som enke, offiser eller at det var prosten som var oppsitter slik det var på to gårder. Det er ikke oppgitt alder på oppsitterne, så det er ikke mulig å anslå antall, hverken på for unge eller for gamle. Tilbake er et teoretisk maksimum på 276 menn som kunne tjenestegjøre som lagrettemann. Tar vi dette tallet og deler på 8 får vi 34,5 år før man igjen ble gjenoppnevnt. Oppnevningene viser for øvrig at det er oppsittere som ikke er med, og tallet er dermed antagelig noe lavere. Det vil imidlertid være såpass langt tidsrom at bare ytterst få ville oppleve å tjenestegjøre flere ganger i prestegjeld på størrelse med Ullensaker.

Jeg har undersøkt både hvem som møtte på høsttinget i 1724 og hvem som ble oppnevnt som lagrettemenn for 1725 på det samme høsttinget, og sammenlignet navnene med de som er oppgitt som oppsittere i matrikkelprotokollen fra 1723. Oppnevningene høsten 1723 er dessverre borte fordi det er noen sider i tingboka som er ødelagt, men jeg har registrert hvem som møtte på høsttinget som lagrettemenn i 1724 som det ses av tabellen under, med tillegg

¹⁴³ RA, Rentekammeret inntil 1814, Realistisk ordnet avdeling, N/Nb/Nbf/L0093: Øvre Romerike eksaminasjonsprotokoll, 1723, 45-63.

av Tarald Leuti og Even Børgen som må ha møtt som vikarer fordi de ligger langt unna i matrikelnumrene, henholdsvis 34 og 113. De oppnevnte høsten 1724 er alle etter matrikkelen.

Tabell 10 Sammenligning mellom matrikelprotokollen og tingbokas oppnevninger 1723-1724

Fra matrikelprotokollen 1723 ¹⁴⁴			Fra tingbok 50, 1723-1726	
Nr.	Navn oppsitter	Navn oppsitter	Lagrettemenn 1724 ¹⁴⁵	Oppn. høst 1724 ¹⁴⁶
121	Christopher Hauger		Christopher Hauger	
122	Olle Ruud		Ole Rud	
123	Hans Hanestad			
124	Encken Karen Elstad	Lars Elstad	Lars Elstad	
129	Gunder Mølledahl	Michell Mølledahl	Gunder Mølledal	
132	Olle Mielberg	Knud Mielberg	Ole Mielleberg	Knud Mielleberg
141	Michell Lie			Michel Lie
143	Gunderoe Furrelund			Gundro Furrelund
144	Hendrich Furrelund			Hendrich Furrelund
146	Jens Sitzwold			Jens Sidsvold
149	Gudmund Kopperud	Peder Kopperud		Gudmund Kopperud
150	Haagen Kopperud			
151	Hans Westeng			Hans Vestengen
152	Jacob Steensbye			Jacob Steensbye

Det er forholdsvis store huller i oppnevningene, noe jeg skal komme tilbake til, men rekkefølgen er entydig og går etter matrikkelen.

I Gjerdrum som var et betydelig mindre prestegjeld, var det 66 matrikelgårder med til sammen 113 oppsittere. Av disse var 5 enker, så antallet tilgjengelige kandidater var her teoretisk maksimalt 108. Tar vi dette og deler på 8 får vi maksimalt 13,5 år mellom hver gang man måtte tjenestegjøre, noe som antagelig, og i henhold til det jeg har sagt om Ullensaker, er for lenge. Trolig er tallet lavere, kanskje 10-11 år.¹⁴⁷

¹⁴⁴ RA, Rentekammeret inntil 1814, Realistisk ordnet avdeling, N/Nb/Nbf/L0094: Øvre Romerike matrikelprotokoll, 1723, 31b-33a.

¹⁴⁵ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fb/L0050: Tingbok 50, 1723-1726, 189a.

¹⁴⁶ Ibid., 192a.

¹⁴⁷ RA, Rentekammeret inntil 1814, Realistisk ordnet avdeling, N/Nb/Nbf/L0094: Øvre Romerike matrikelprotokoll, 1723, 44-49.

For å kontrollere om dette stemmer har jeg sett på oppnevningene i 1738 og 1750 og det gir følgende resultat:

De som ble oppnevnt på høsttinget i 1738 var følgende: Lars Rogstad, Gulbrand og Erik Sannum, Tore Sannum, Villum og Gulbrand Toshaug, Hans Gjerdrum og Tore Smestad.¹⁴⁸

Jeg har også undersøkt oppnevningen av lagrette for 1751 på høsttinget i 1750 i Gjerdrum og der er det følgende som er oppnevnt: Christopher og Haagen Rogstad, Lars Rogstad, Gulbrand Sandum, Ole Sandum, Jacob, Ole og Gulbrand Toshaug. Disse gårdene har nummer i matrikkelen som følger: Rogstad nr. 3 og 4, Sandum nr. 5, 6 og 7 og Toshaug nr. 8 og 9. Gjerdrum nr. 10 og 11 og Smestad nr. 12 og 13.¹⁴⁹

Vi finner altså igjen Lars Rogstad, Gulbrand Sandum og Gulbrand Toshaug i 1751, de hadde også tjenstegjort i 1739, og dette bekrefter at det gikk litt over 10 år mellom hver gang man ville bli oppnevnt som lagrettemann i Gjerdrum.

På samme høstting i Gjerdrum i 1750 har skriveren føyd til etter oppnevningene: «... med dette tilhold, at saa mange af dem der icke tilforn have siddet laugrette, indfinder sig for Laugmanden og aflægger sin Laugrettes Eed [...]» Dette er en klar referanse til at noen hadde tjenstegjort flere ganger som lagrettemenn, og bekrefter også i likhet med ovenstående at man kunne tjenstegjøre flere ganger.

En sammenligning mellom lagrettemennene i Gjerdrum i 1739 og 1769 viser at det er de samme gårdene som går igjen 30 år etter, men fornavnene er ikke de samme som 30 år tidligere. Dette er som forventet fordi det vil være sannsynlig at neste generasjon da har tatt over.

Jeg går også gjennom Nes for noen av årene for å se hvordan det ble praktisert der.

5.2.5 Nes prestegjeld 1768 - 1770

Oppnevningen til lagretten for 1769 foregikk på høsttinget i Nes den 17. november 1768 som foregikk på tingstedet gården Haug. I tingboka står følgende: «Til Laugrætte for næste aar 1769, blev udnefnt følgende Jacob Folberg, Hans Skøyen, Ole Skøyen, Christen Børger og

¹⁴⁸ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fb/L0053: Tingbok 53, 1738-1741, 62b.

¹⁴⁹ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fb/L0055: Tingbok 55, 1747-1751, s. 396a

Gulbrand Ruudeng, Ole Hundstad, Lars og Arne Oulie. men istedenfor Hans Skøyen, blev tagen til Laugrætte Hans Drognæs.»¹⁵⁰

Tabell 11 Lagrettemenn på de ordinære tingene i Nes 1769 (Matrikelnr. i parentes)

Oppn. høstt. 1768	Vårtinget 1769 ¹⁵¹	Sommertinget 1769 ¹⁵²	Høsttinget 1769 ¹⁵³
Jacob Folberg (97)	Niels Folvel (108)	Niels Folvel	Niels Folvel
(Hans Skøyen(98/99)) Hans Drognæs (106)	Hans Drognæs (106)	Hans Drognæs	Hans Drognes
Ole Skøyen (98/99)	Ole Skøyen	Ole Skøyen	Ole Skøyen
Christen Ruudeng (100)	Niels Folmoe (95) for Christen Runni (100)	Niels Folmoe	Lars Løken (94)
Børger Ruudeng (100)	Tore Vennevold (158)	Torer Vennevold	Torer Vennevold
Gulbrand Ruudeng (100)	Gunders Hansen f. Gulbrand Runni (100)	Gulbrand Runni	Gulbrand Runni
Ole Hundstad (101)	Ole Hunstad	Ole Hunstad	Ole Hustad
Lars Oulie (102/103)	Amund Drognæs (106)	Amund Drognæs	Amund Drognes
Arne Oulie (102/103)			

Trolig har Hans Skøyen allerede på høsttinget bedt om fritak, siden det ble ført inn i tingboka med en gang at han ble erstattet.

Denne oversikten viser at det kan være uoverensstemmelse mellom oppnevningene på et høstting og hvem som faktisk møtte på neste års ting. Dessuten var det oppnevnt ni og ikke åtte lagrettemenn. Jacob Folberg som ble oppnevnt, men ikke møtte, kan ha bedt om fritak, det vet vi ikke, og Tore Vennevold som kom inn som vikar på vårtinget fortsatte å møte, til tross for at gården lå langt unna i matrikkelen. På disse tingene ble det ikke spesifisert hvem som hadde sykesforfall, slik det ofte er spesifisert: «I NNs svakhets forfall satt nn.». Christen og Børger Runni hører vi ikke mer til, heller ikke til Lars og Arne Oulie, som begge var oppnevnt for dette året. På vårtinget neste år ser det imidlertid ut til at det var noen fra Oulie som møtte, slik vi kunne vente etter matrikkelen.

Dette holdt lensmannen orden på slik at rette personer ble innkalt. Oftest står det hvem som møtte og hvem vedkommende var vikar for, men ikke alltid, som i tilfellet over med Lars

¹⁵⁰ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fb/L0060: Tingbok 60, 1763-1769, 430b.

¹⁵¹ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fb/L0061: Tingbok 61, 1769-1772, 5a.

¹⁵² Ibid., 25a.

¹⁵³ Ibid., 46a.

Løken som møtte på høsttinget i 1769 og med Torer Vennevold. En mulighet er at han møtte som vikar for Niels Folmoe på dette tinget, uten at forfallet er notert i protokollen.

I de øvrige rettsmøter dette året var det følgende som møtte som lagrette:¹⁵⁴

Tabell 12 Lagrettemenn på de øvrige ting og politirett i Nes i 1769

Politirett 8. februar	Politirett 6. mars	Politirett 9. mars (dom)	Odelssak 29. april Frøhoug	Ekstrarett 26. juni	Tiendeting 3. oktober
Gunder Aavold	Hans Drognæs	Hans Drognæs	Som siste gang	Ole Skøyen	Niels Tveten
Halvor Aavold	Ole Hundstad	Ole Hundstad		Jens Folvel	Hans Finholdt
				Amund Drognes	Ole Bodding
				Hans Drognes	Niels Lund
				Ole Hundstad	Anders Mørdre
				Gulbrand Runni	Erik Berg
				Torer Vennevold	Peder Rotnæs
				Lars Løchen	Jens Aurstad

I politiretten var det forskjellige lagrettemenn i møtene 8. februar og 6. mars. De som møtte i februar var de samme som møtte i en politirett foregående år den 20. desember, og var blant fjorårets lagrettemenn. Dette tyder på at tjenesteperioden begynte først med vårtinget, slik at det skulle være tid nok til at de som var oppnevnt på høsttinget, rakk å avlegge eden hos lagmannen på Fornebu.

Den 26. september var det besigtigelse på Capellangården Rommen I Nes,¹⁵⁵ men der var lagretten hentet fra Eidsvoll på begjæring av Hr Hofgaard, sogneprest til Vardahl. Saksøkte var kapellanen til Nes, hr. Strøm, og grunnen til at en lagrette utenfra ble hentet var antagelig at Hofgaard, eller snarere hans prosessfullmektig prokurator Erdmann, ikke hadde noen tro på at en lokal lagrette ville være upartisk, men dømme i favør av sin kapellan. Det finnes flere slike tilfeller der lagretten var hentet utenfra, trolig av noenlunde samme årsak.

Dette er en indikasjon på at det ble tillagt betydning hvem som satt i lagretten og at den i slike saker kunne ha en selvstendig rolle.

På tiendetinget den 3. oktober er det en helt annen lagrette enn de som var oppnevnt for dette året, mens de som var lagrette på høsttinget den 16. november var de som er oppgitt ovenfor i

¹⁵⁴ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fc/Fca/L0002: Ekstrarettprotokoll 2, 1766-1771, 58a, 60a, 65b, 70a, 76b.

¹⁵⁵ Ibid., 74b.

tabellen. Dette oppgis det ingen årsak til i tingboka. På dette tinget ble det for øvrig oppnevnt ny lagrette for neste år, og dessuten «konsumpsjonsmenn» for hvert sogn i prestegjeldet. Konsumpsjonsmennene skulle hjelpe sognepresten som førte konsumpsjonsmantallet som var grunnlaget for personell konsumpsjonsskatten.¹⁵⁶

Mønsteret fra Nes gjentar seg også i de øvrige bygdene på Øvre Romerike, og jeg vil derfor ikke gå gjennom disse oppnevningene.

5.2.6 Hvorfor er noen gårder utelatt?

Det er ikke alltid kontinuitet i oppnevningene og det er gårder som er utelatt når en sammenligner matrikkelen med de oppnevnte lagrettemennene. Jeg har undersøkt noen slike diskontinuiteter i oppnevningene i forskjellige bygder for å se hva årsaken kan ha vært.

I tabellen over om Ullensaker er dette noen av de som er utelatt: Nr. 123, Hans Hanestad og 125 Schelmerud der det var to oppsittere, enken Inger og Christopher. At enken ikke kunne være lagrettemann sier seg selv, hvorfor de øvrige som er hoppet over ikke var oppnevnt, kan ha flere årsaker. De kan ha vært for unge eller vurdert uegnet av andre årsaker. Både Hans Hanestad¹⁵⁷ og Christopher Skjelmerud¹⁵⁸ døde i følge bygdeboka omkring 1731-32 og kan ha vært vurdert som for gamle til å tjenestegjøre som lagrettemann, eller fått fritak fordi de var svake eller syke, men dette vet vi ikke. Det er også mulig noen av de som ser ut til å være hoppet over, var oppnevnt siden det var to vikarer til stede, og vi ikke kjenner oppnevningene.

I Nannestad var (Midt-)Eik nr. 81 og Sør-Eik nr 82 utelatt i lagretten for 1738, som forøvrig bestod av Jacob Hvem, Erich og Sven Oster Oustad, Ole Wester Oustad, Lars Døli, Gulbrand Noreg, Christofer Lerberg og Ole Nielsen Humle istedenfor Ole Leerberg som var syk. Disse gårdene hadde følgende nummer i matrikkelen: Weem nr. 84, Oustad nr. 78 og 79, Døhlen nr. 83, Noreg gnr. 80 og Lerberg nr. 77.

Jeg har undersøkt hvem som eide Eik nr. 81 i Bygdebok for Nannestad, og der opplyses det at det ikke er oppført noen eier i 1730, men at en kaptein Fritzner slo seg ned her senere. Det kan forklare hvorfor ikke (Midt-)Eik nr. 81 var representert, for kaptein Fritzner ville trolig

¹⁵⁶ Imsen og Winge, *Norsk historisk leksikon : kultur og samfunn ca. 1500-ca. 1800*, 211.

¹⁵⁷ H. Nesten, *Ullensaker : en bygdebok : 3*, vol. 3 (Ullensaker: Komitéen, 1951), 548.

¹⁵⁸ H. Nesten, *Ullensaker : en bygdebok : 2*, vol. 2 (Ullensaker: Komitéen, 1949), 276.

være fritatt for å gjøre tjeneste i lagretten fordi han var offiser. Sør-Eik nr. 82 som i bygdeboka kalles Vesle-Eik hadde heller ingen bruker på denne tiden.¹⁵⁹

Jeg har også undersøkt hvorfor Bjerke nr. 71 og Doknes nr. 73 var utelatt i oppnevningene til lagretten i Eidsvoll i 1739, og bygdeboka for Eidsvoll oppgir at på Bjerke hadde enken etter forrige bruker, Marte, i 1714 overlatt bruket til svigersønnen Kristoffer Gundrosen (som kan være feil for *Gundersen*), som skal ha vært bruker frem til 1742 da han døde. Men dersom han ikke var bosatt på bruket ville han heller ikke bli oppnevnt som lagrettemann, og det kan være forklaringen på hvorfor han ikke var lagrettemann.¹⁶⁰

Når det gjelder Doknes nr. 73 er det en løytnant Schalse som stod som eier i 1723 i matrikelutkastet, og i bygdeboka oppgis det at han døde i 1728. Enka sto for gardsdrifta i flere år, og svigersønnen løytnant Bierck som var gift med Maren Schalse, tok over senest i 1739. Siden han var løytnant var han som vi har sett over, trolig fritatt for å gjøre tjeneste som lagrettemann.¹⁶¹

5.2.7 Hvor stor belastning var det på lagrettemennene?

For å undersøke hva slags belastning plikten til å gjøre tjeneste som lagrettemenn var, har jeg telt opp antall dager på tinget og sammenlignet 1738 med 1769 for Ullensaker. Det var til sammen 6 ordinære tingdager i 1769, medregnet utsettelsestinget i januar 1770 og 18 andre ting, medregnet odelssakene og restansetinget i januar 1770 som ser ut til å være samme lagrette som 1769.

Det var en økning fra 1738 da det var til sammen 5 tingsamlinger i Ullensaker, og selv om det var få ting, var det ingen som møtte på alle tingene i 1738.

De som var oppnevnt på høsttinget 1768 til å betjene retten året etter var: Ole Romsaas, Peder Ihle, Henrik Ihle, Ole Lund, Haagen Lund, Saxe Flindrum, Hans Vogstad og Erik Næsten, men det er grunn til å tvile på skriverens nøyaktighet. Erik Næsten møtte bare som lagrettemenn en gang i 1769 og det var i en odelssak, mens Peder Ihle, Haagen Lund, Hans Vogstad ikke møtte en eneste gang, noe som tyder på at de kan ha blitt byttet ut av

¹⁵⁹ Birger Kirkeby, *Nannestad bygdebok : 2 : Gardshistorie for Holter sokn*, vol. 2 (Nannestad: Nannestad kommune, 1964), 55, 63.

¹⁶⁰ Kirkeby, *Gardene på vestsida av Vormå (forts.)*, 2:3, 25-26.

¹⁶¹ Kirkeby, *Gardene på vestsida av Vormå*, 2:2, 230.

lensmannen og fogden etter oppnevningen, eller blitt fritatt av en eller annen grunn. Peder Ihle kan være feil for Torger Ihle, for Peder hører vi ikke mer til, mens Torger møtte sammen med Henrik på alle ting.

Disse møtte på flere ting og de med uthevet skrift var blant de som var oppnevnt høsten 1768:

Tabell 13 Lagrettemenn og deltagelse i Ullensaker 1769

1769	Skatte- og saketing	Andre ting	Totalt
Saxe Flindrum	6	12	18
Ole Lund	7	9	16
Henrik Ihle	6	9	15
Torger Ihle	6	9	15
Ole Trøgstad	6	6	12
Lars Plogstad	8	2	10
Anders Oppen	7	3	10
Ole Romsaas	6	1	7
Christen Løchen	-	6	6
Hans Fladbye	-	2	2

I tillegg møtte Gulbrand Liøgodt, Hans Gjestad, Henrik Wettal, Carl Borgen, Anders Løchen, Lars Randbye, Hovel Trøgstad, Baattel Randbye og Jens Fladbye alle på ett ting hver.

Tingstedet var lensmannsgården Oppen i 1769, og Anders Madsen var lensmann. Det kan være en forklaring på at Anders Oppen møtte til stadighet uten å være blant årets lagrettemenn. Lars Plogstad bodde på nabogården et lite stykke unna og kan ha vært lett å få tak i for lensmannen når noen hadde forfall. Her har imidlertid ikke skriveren ført til protokolls hvem som hadde forfall slik det er gjort andre steder i tingbøkene.

Om dette er uttrykk for at det ikke ble lagt vekt på hvem som møtte, bare retten var fulltallig, vites ikke, men det kan se ut sånn. Det ser også ut til at det var større sammenfall mellom hvem som var oppnevnt og hvem som møtte i de andre bygdene, enn det var her i Ullensaker dette året. Det gjelder for eksempel Gjerdrum, der det gjennom hele året 1769 var de samme som møtte, med unntak av en enkelt med sykeforfall på hvert ting, og da er det alltid spesifisert hvem som møtte for hvem og med hvilken grunn.

For den som møtte mest i Ullensaker i 1769, Saxe Flindrum, var det altså 18 dager i året han brukte på dette. Det er vanskelig å si om dette var en stor belastning eller ikke, for vervet var ikke godtgjort for de ordinære lagrettemennene. De som satt for en annen som vikar kunne kreve 16 sk av vedkommende. Dette la fogden ut, slik vi skal se i en senere sak.

5.2.8 Ikke fulltallig lagrette

At ikke alle lagrettemennene møtte, hendte av og til, men det gjelder ikke de ordinære tingene hvor jeg ikke har funnet noen tilfelle av at tinget ble avlyst fordi ikke lagretten var fulltallig. Oftest ser det ut til at det var mulig å innkalle noen vikarer på kort varsel, men det måtte være noen som allerede hadde avlagt eden, altså som tidligere hadde tjent som lagrettemann. Noen ganger var det øyensynlig ikke mulig å finne noen, slik at retten ikke kunne settes. I 1762 var det en slik ekstrarettssak i Nes der Jacob Pilger, fullmektig hos sorenskriveren, førte følgende inn i protokollen:

[...] og da Dommeren tillige med Actor og Defension saavelsom vidnerne har opholdet sig indtil Klocken over halv aatte om aftenen indfandt sig enda icke fleere laugrettesmænd til rettens betiening, hvorfor icke med sagen kunde fortfahres, og siden Dommeren i Morgen og de andre paafølgende Dager har andre berammede Forretninger, saa bliver denne Sag udsat til foretagelse her paa Tingstædet den 12. maii førstkommende.¹⁶²

Og enkelte ganger kan man registrere en viss irritasjon når dommeren har innført følgende i protokollen i forbindelse med en odelssak på gården Ingier i Ullensaker i 1769:

[...], men da ej enten Lænsmand, Complet Laugrætte, eller Citant, møder, da Dommeren nu har opholdt sig til nu eftermiddagen klocken fem slett, saa er Hand beføyed, at udsette denne Forretning til Een saadan Tiid som Citanten maate finde fot godt viidere at befordre sin Rætt paa Lovlig Maade, og før denne tiid at ophæve Rætten der blev betient med eftermelte Laugrettesmænd, neml. Christen Løken, Henrik og Torger Ihle, Ole Lund og Saxe Flindrum. Contra Parten med Fuldmægtig , var for Rætten tilstæde.-¹⁶³

Det kan selvsagt hende de hadde gode grunner til ikke å møte, og det kan selvsagt også hende at dommeren hygget seg med «Contraparten», altså motparten i saken, som jo var tilstede hele dagen, men det forteller ikke protokollen noe om. At det ble innført i protokollen hvem som var tilstede, kan ha hatt med bokføring av omkostninger å gjøre. Normalt ville det være partene som fikk denne regningen.

Men ikke bare lagrettemennene uteble fra tid til annen. I Nannestad førte Jacob Pilger inn i protokollen den 13. september 1762 at begge sakene som skulle vært behandlet, den ene mot en arrestert kvinne og den andre en brennevinssak, ble utsatt til et senere tidspunkt fordi hverken aktor eller defensor (forsvarer) møtte opp.¹⁶⁴

¹⁶² SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fc/Fca/L0001: Ekstrarettssak 1, 1759-1766, 68a.

¹⁶³ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fc/Fca/L0002: Ekstrarettssak 2, 1766-1771, 79b.

¹⁶⁴ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fc/Fca/L0001: Ekstrarettssak 1, 1759-1766, 127a.

Det som ble tatt alvorlig var plikten til å avlegge lagretteseden for lagmannen, noe denne saken fra Nannestad i 1772 viser.

5.2.9 Plikten til å avlegge ed for lagmannen

På vårtinget i 1772 var Christopher Løvaas innkalt til å sitte i lagretten, men han hadde ikke avlagt lagretteseden slik han skulle etter loven. Han ble dermed pålagt å betale en annen for å sitte i sitt sted. På neste ting skjedde det samme igjen, og Christopher nektet å betale de foreskrevne 32 sk til den som vikarierte for ham. For dette pådro Christopher Løvaas seg en «eragtning», eller merknad som dommeren førte inn i protokollen:

...Det Paaskud Christopher Løvaas bruger, nu Retten er sadt, og hans Ombuds Pligts i Retten behøves, burde han have anmeldt da Lænsmanden forkyndte ham den udmældelse som skeedde sidstafvigte Aars Høste Ting den 27de Novembris 1771, og der eftter for Waar Tinget seed det afgjort. Men Liigesom ingen paa Høst Tinget fra den Militaire Siide eller ham selv har gjort nogen Exeption mod andmeldelsen. Paa indeværende Aars Vaar Ting har Christopher Løvaas ikke æret Kongens Rett med at melde det allerringeste herom, hvorover Rettens Eragtning faldt, saaledes som ham i Dag er bleven forelæst.¹⁶⁵

Christoffer Løvaas hadde altså vist både sommel med å melde seg og ordne opp, og ringeakt for retten ved å ikke respektere kongens bud, og ble dømt til å betale både den som måtte sitte i hans sted som lagrettemann, og dessuten refundere fogden for hans utgifter i sakens anledning. Alt i henhold til lovens 1-7-3 som handler om pliktene lagrettemedlemmene har.¹⁶⁶

Mine registreringer tyder på at det stort sett var respekt for retten og at det var svært få som protesterte slik Christopher Løvaas gjorde. Når det likevel skjedde, reagerte retten altså ganske kontant og ila bot slik det skjedde her.

Problemet var neppe stort hvis vi kan gå ut fra at det er begrenset til de tilfellene som er innført i protokollen. Det tyder på stor respekt for loven og for de økonomiske virkemidlene som var tilstede, altså plikten til å selv betale en vikar dersom man selv ikke kunne møte. Det kan også tenkes at til tross for at det gikk med tid til å sitte som lagrettemann i flere dager, kunne det være et kjærkomment avbrekk fra hverdagen og kunne gi en følelse av å bli vist aktelse som en person av betydning. Men dette er det altså uenighet om blant historikere.

¹⁶⁵ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fb/L0061: Tingbok 61, 1769-1772, 415b og 416a.

¹⁶⁶ Kong Christian den femtes norske lov: 15 de april 1687 med Kongeloven 1665, 1-7-3.

At noen ikke ønsket eller ville avlegge eden ser ellers ikke ut til å ha vært noe stort problem, og de fleste må ha avlagt eden uten protest. For eksempel har skriveren innført følgende etter opplistingen av lagretten som skulle sitte på vårtinget i Nannestad om de som var til stede: «...der alle foreviste Attest fra Laugmanden om deres Laugrættes Eeds Aflæg.», altså slik det var bestemt i loven.¹⁶⁷

5.2.10 Bruk av vikarer når noen hadde forfall til lagretten

Lensmannen måtte sørge for vikar når en lagrettemann var syk eller fraværende av annen grunn. Da måtte han skaffe en som hadde gjort tjeneste tidligere, altså hadde avlagt eden som lagrettemenn måtte avlegge. I Nannestad satt Sjøanne Kjønstad som lagrettemenn en rekke ganger i årene etter 1769 selv om han ikke var av de som var oppnevnt. Han møtte både på vårtinget og høsttinget 1769 for Steffen Grinaker og på sommertinget uten at det er oppgitt hvem han satt for. Han møtte også på høsttinget 1770, denne gangen for en avdød, og for Michel Nordbye på høsttinget i 1771. På vårtinget 1772 møtte naboen, som også het Sjøanne Kjønstad, som vikar. Kjønstad var nærmeste nabo til lensmannsgården Låke, og det kan være en medvirkende årsak til at lensmann Gulbrand Engebretsen sendte bud på noen derfra når det var forfall til lagretten.

I Eidsvoll møtte både Ole Olsen Bekkedahl og Ole Hansen Bekkedahl på flere ting som vikar for noen med forfall, uten at de var blant de som var oppnevnt for dette året.

Det er ikke alltid registrert hvem som hadde forfall, grunnen eller hvem som møtte, så en fullstendig oversikt over forfall og vikarer har jeg ikke laget.

5.2.11 «Laugretted som icke var enige med dommeren...»

Flere forskere mener at hele systemet var innrettet på at det var styrt av embetsmenn, og at allmuen, bøndene, bare ble en slags passive tilskuere. Hans Eivind Næss hevder at det ikke lenger finnes eksempler på at lagretten opponerte mot sorenskriveren etter 1660.¹⁶⁸ John Ragnar Myking refererer en sak der lagretten går mot sorenskriveren i en bygselssak, men

¹⁶⁷ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fb/L0061: Tingbok 61, 1769-1772, 11b/12a.

¹⁶⁸ Næss og Falch, *For rett og rettferdighet i 400 år: sorenskriverne i Norge 1591-1991*, 49.

hvor sorenskriveren anker avgjørelsen, får medhold hos lagmannen i ankesaken, og dermed overkjører lagretten.¹⁶⁹

Det hørte nok med til sjeldenhetene, men jeg har funnet et eksempel på at sorenskriveren ble overkjørt og hvor sorenskriveren ikke anket. Det gjaldt en sak om bygselen til en gård som presten ønsket å avslutte for å ta over selv, gården Sand i Ullensaker. Der dømte lagretten i favør av oppsitteren, og dette ble behørig innført i ekstraretsprotokollen. I dommen som er innført i forbindelse med denne femtestevnesaken 14. mai 1770 heter det:

Laugretted som icke var Eenige med Dommeren i Domsafsigelsen i denne sag afsagt for Rætt sadan Dom, At den Indstefnte Christopher Olsen som sin af sin Fader som forige Lejlending Ole Christophersen Sand nermeste til at faae denne gaard Sand af Skyld 5 lod paa Bøxel hvorføre De icke kunde Dømme ham til Udkastelse herfra, men Sognepræsten Hr Brandt bør under Ham sr Christopher Olsen Lovlig Bøxelseddel imod Lovlige Bøxel Penge, følgelig blive dd prod. Fogdens Forretninger tilsidesatte og Proseses Omkostninger ophæves paa begge Siider.--- Denne Dom var Dommeren med Laugretted icke Eenige.---¹⁷⁰

Dommen er oppsiktsvekkende, for det er åtte lagrettemenn som dømmer mot sorenskriver og sogneprest. I saker om liv, eiendom, odel og ære kunne lagretten altså spille en selvstendig rolle dersom de ville og slik loven bestemte at de skulle.¹⁷¹ I denne saken kom dommeren i mindretall og lot sin uenighet føre inn i protokollen. Det ser heller ikke ut til at avgjørelsen ble anket, så dommen ble trolig stående.

I avsnittet om besiktigelsesting har jeg referert noen tilfelle av at lagrettemennene kom fra en annen bygd, og at det nødvendigvis måtte indikere at sammensetningen var av betydning ut over det rent formelle at ikke lagrettemennene skulle være i slekt med noen av partene, slik det som regel ble gjort oppmerksom på i odelssaker.

5.2.12 Byrde eller kilde til innsikt?

Hans Henrik Appel har diskutert hvilken betydning funksjonen som «stokkemand» på det danske herredstinget hadde. Det var en funksjon som kan sammenlignes med de norske lagrettemennene og Appel sier at den umiddelbart ikke var særlig stor. Imidlertid mener han at de som satt og hørte på tingets forhandlinger en hel dag blant annet kunne få et førstehånds

¹⁶⁹ Myking, "Lagrettemenn og bygdeelite ca. 1650-1750. Eit eksempel frå Nordhordland," 182.

¹⁷⁰ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fc/Fca/L0002: Ekstraretsprotokoll 2, 1766-1771, 97b.

¹⁷¹ CVNL 1-7-1

kjennskap til tingets diskurs og kunnskap om hvilke saker som med hell kunne fremføres på tinget.¹⁷²

Denne vurderingen er relevant i diskusjonen om lagrettetjenestens betydning i Norge også. Det å være tilstede i retten, ofte over flere dager, må nødvendigvis også ha vært en kilde til kunnskap og innsikt i hvordan tinget fungerte. Dermed kan vi ganske sikkert anta at denne tjenesten bidro til en heving av det generelle opplysningsnivået i bygdene.

5.3 Sammendrag og drøfting

Det er blant historikere ulike oppfatninger av hvilken praksis som ble brukt ved oppnevning av lagrettemenn etter at reglene ble endret i 1687 med innføringen av Christian den femtes norske lov. I dette kapitlet går jeg gjennom forskningssituasjonen om dette.

Sammenlignet med årene 1738-40 økte virksomheten på tinget voldsomt til den andre undersøkelsesperioden 1769-1770, og antallet tingdager er omkring tre ganger så høyt omkring 1770 som 1739. Det er først og fremst økning i antallet tingsesjoner utenom det ordinære tinget som gjør at omfanget blir stort, men det ordinære tinget har også økning, og fra 1769 og 1770 ble flere av de ordinære tingene fortsatt på et senere tidspunkt på grunn av at man ikke rakk å komme igjennom sakene. Høsttinget for flere av bygdene ble til og med fortsatt året etter i februar i enkelte år.

Jeg undersøker hvordan praksis var i sorenskriveriet Øvre Romerike og Odalen og går igjennom oppnevningene i flere prestegjeld på Øvre Romerike. Konklusjonen er at praksis allerede fra innføringen av de nye bestemmelsene i Christian den femtes norske lov i 1788 var i henhold til loven, altså etter bygdemanntallet, og at denne lovbestemmelsen ikke var til hinder for at noen kunne tjenestegjøre som lagrettemann flere ganger. Det er dokumentert at samme menn møtte flere ganger i Gjerdrum, det minste prestegjeldet i sorenskriveriet, og at de kunne møte så ofte som cirka hvert tiende år. I de øvrige bygdene ville det gå fra 20 til 30 år før noen igjen kunne bli oppnevnt, og det er mindre sannsynlig at noen ville tjene flere år med mindre man ble innkalt som vikar.

Det gis ingen forklaring på hvorfor den ikke er fulgt når det er hoppet over en gård, men mine undersøkelser tyder på at det skyldtes at det ikke var noen som kvalifiserte for tjeneste i

¹⁷² Appel, *Tinget, magten og æren : studier i sociale processer og magtrelasjoner i et jysk bondesamfund i 1600-tallet*, vol. 219, 564.

lagretten på dette tidspunktet, eller at det bare var en enke som satt på gården, slik at dette kan sies å ha hatt naturlige årsaker. Navnene på de nye lagrettemedlemmene ble bekjentgjort på kirkebakken, her kalt hestebakken eller lignende, altså der hestene var bundet under søndagens gudstjeneste, og som ble brukt av lensmannen til bekjentgjørelser. Det er heller ingen ting som tyder på at det kunne bli oppnevnt husmenn til lagretten, trolig fordi de hverken eide eller drev matrikulert jord, og oppnevningene skjedde etter matrikkelen hvor husmenn ikke var oppført.

At lagrettemennene kunne ha en selvstendig rolle i saker om eiendom, ser vi av femtestevnesaken om gården Sand i Ullensaker, der lagretten overkjører dommeren og tilkjenner oppsitteren bygselen på gården på sogneprestens bekostning. Dette er sannsynligvis en sjelden hendelse, men like fullt viktig. Det er ingen umulighet at det kan finnes flere slike saker, men da må det mer omfattende undersøkelser til.

Det faktum at lagretten i enkelte tilfelle ble hentet fra et annet prestegjeld er et sterkt indisium på at muligheten for medvirkning i slike saker var til stede. Det er grunn til å tro at i besiktigelsessaker og takseringer, blant annet av bygninger, var bøndene i lagretten vel så kvalifisert til å vurdere tilstanden eller verdien som sorenskriveren, og at denne sakkunnskapen ble lyttet til.

At lagrettemennene ikke er synlige i tingbøkene er ikke nødvendigvis et tegn på at de ikke medvirket, men like gjerne et tegn på at skriveren ikke førte inn i protokollen mer enn det som var nødvendig for de juridiske behov, og at det var overflødig å skrive at lagretten var enig med dommeren i alle saker der det ikke er angitt noe om dette i tingboka. Dette kan vi ikke vite, og en annen mulig tolkning av denne tausheten i tingbøkene er at lagrettemennene var så kuert at de ikke våget å opponere, eller at de var så inne i «embetsmansperspektivet» at «bondeperspektivet» var helt fraværende.

Var det bare en byrde å sitte i lagretten? Det kan ikke besvares enkelt, for en del av de som var lagrettemenn hadde tjenestefolk som gjorde mye av det daglige arbeidet på gården, og tingene var lagt utenom onnene. Dermed kan det like gjerne ha vært et avbrekk i hverdagen. Tjenesten som lagrettemann var kanskje en byrde, men det å sitte i retten og følge med på forhandlingene på tinget, må nødvendigvis også ha vært en kilde til kunnskap og innsikt i hvordan tinget fungerte. Siden lagrettetjenesten gikk på omgang ville alle, eller i det minste svært mange bli denne kunnskapen til del, og vi kan ganske sikkert anta at denne tjenesten bidro til en heving av det generelle opplysningsnivået i bygdene.

6 Brennevinsaker og politirett

Ordet *politi* (mlat. *politia* frå gr. *politeía*) vart i eldre dansk-norsk mål nytta i tydinga: ordning, tilstand, skipnad – t.d. «god skik og politie». Ordet vart så knytt til den institusjon som skulle halde oppe ro og orden i samfunnet, sjå etter at lovar og vedtekter vart etterlevde, spore opp og dra for retten dei som gjorde brotsverk eller misfor seg.¹⁷³

Brennevinsbrenningen var svært utbredt på bygdene på Øvre Romerike og Odalen, og den var betraktet som en rett bøndene hadde fra gammelt av. Brenningen ble forsøkt kontrollert av myndighetene av flere årsaker, både sosialpolitiske, moralske og skattemessige, og det var gjentatte ganger forbud mot brenning på grunn av kornmangel. I 1757 ble det innført permanent forbud mot brenning, og forordningen som regulerte dette var prinsipielt nyskapende ved at den i virkeligheten var en alkoholpolitisk lov, som Herstad uttrykker det.¹⁷⁴

Jeg skal ikke videre gå inn på bakgrunnen for forordningen, men i dette kapitlet skal vi se hvordan forbudet fra 1757 ble håndtert på tinget og hvordan rettsprosessen ble med innføringen av den nye prosessformen *politirett*.

«God politie» var et begrep som var knyttet til god orden, og de forseelsene som skulle behandles i politiretten var typisk ordensforstyrrelser som brennevinsbrenning og løsgjengeri. I forordningen som foreskrev denne nye rettergangsformen, var angitt at sakene skulle behandles som *politisaker* og bestemt at rettergangen skulle være kort og summarisk med bare to lagrettemenn tilstede. Bøtene skulle være standardiserte. Den var altså ikke hjemlet i loven, men i forordninger som omhandlet brennevinsbrenningen. Politiretten ble brukt i hovedsak i forbindelse med forseelser mot brennevinsforbudet på Øvre Romerike og Odalen. Den opptrer første gang i 1760, og deretter med litt ujevne mellomrom frem til slutten av den perioden jeg har undersøkt i 1771. Politiretten som her skal omtales er altså beslektet med politiretten som er kjent fra Danmark og fra byene i Norge, men er ikke det samme.¹⁷⁵

¹⁷³ Kiil, *Arkivkunnskap: statsarkiva*, 3, 161.

¹⁷⁴ Herstad, "Brennevinspolitikk i Norge 1735-1757," 123.

¹⁷⁵ Imsen og Winge, *Norsk historisk leksikon : kultur og samfunn ca. 1500-ca. 1800*, 316.

6.1 Brennevinsreguleringene 1756 og 1757

På sommertingene 1757¹⁷⁶ i distriktet leste fogden opp «Kongl. allernaadigst forordning angaaende Misbrug med Brendeviisdrik at afskaffe med videre udi Norge dat. Christiansborg Slott 8 martii 1757». Med denne forordningen innførte kongen forbud mot

Bilde 5 Svensk brennevinskjel fra 1825 brukt på Funni i Nes. Digitalt Museum.

brennevinsbrenning i Norge, og innskrenket dermed bøndenes rett til å brenne eget brennevin. Denne retten hadde de hatt siden brennevinet ble kjent på 1400-1500-tallet. Det ble også forbudt å selge brennevin utenom de kongelig privilegerte kroer og vertshus, og konsum i private sammenhenger ble strengt regulert. Det betød at bøndene måtte kjøpe brennevinet sitt av autoriserte forhandlere i byene, og at det var belagt med konsumtionsskatt, altså avgift til statskassa.¹⁷⁷

Bøndenes rett til å brenne brennevin til eget bruk var ellers grunnfestet, og John Herstad skriver i sin artikkel om brennevinspolitikken i Norge at forordningen i 1757 markerte et tidsskille.¹⁷⁸ Etter forordningen i 1757 ble ikke brenningen tillatt igjen før i 1816, altså etter at enevoldstiden var over og landet

hadde fått sin egen grunnlov. Det første den nye friheten ble brukt til var å gjeninnføre den gamle retten til å brenne eget brennevin for bøndene.

Det hadde imidlertid også i 1737-38 vært suspensjon av brenningen, men uten hell. Også høsten forut for forbudet ved forordning av 3. august 1756 ble det innført forbud mot brenning, men den gang bare midlertidig og som følge av misvekst eller kornmangel.¹⁷⁹ Da var det iverksatt pliktig forsegling og innlevering av kjelene slik vi skal se ble gjort i Nes, og som førte til en stor tingsvitnesak mot lensmannen Samuel Saxe, som er behandlet i kapittel 3.

¹⁷⁶ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fb/L0058: Tingbok 58, 1757-1759, 33a (Odalen).

¹⁷⁷ Imsen og Winge, *Norsk historisk leksikon : kultur og samfunn ca. 1500-ca. 1800*, 211.

¹⁷⁸ Herstad, "Brennevinspolitikk i Norge 1735-1757," 101-127.

¹⁷⁹ Schou, *Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og aabne Breve samt andre trykte Anordninger som fra aar 1670 af ere udkomne : Som indeholder K. Friderik V Frr. fra 1746 til 1765*, 4, 507.

Forordningen av 8. mars 1757 forbød all brennevinsbrenning i Norge og videre at all redskap skulle forsegles og forvares.¹⁸⁰ «Redskapen» var utstyret som var brukt til brenning, altså destillasjonsapparatet, i praksis antagelig selve kjelen med lokk eller hatt, se bildet, og kjøler som hørte med. Den var normalt laget av kobber, og hadde derfor en salgsverdi.

Straffen for å brenne var at redskapen som ble brukt, ble inndradd sammen med de produserte varer til «like deling mellom angiveren og de fattige». Det fremgår ikke hvordan dette foregikk, men mest trolig ble brennevinsapparatet inndratt, solgt og salgssummen delt. I tillegg skulle det bøtes 10 rd til de fattige og etter sakens alvorlighet straffes i tillegg. Artikkel 2 i forordningen foreskrev en strengere straff ved gjentakelse, der siste trinn ved tredje gangs forseelse innebar at den skyldige skulle unngjelde på kroppen med ett års arbeide i nærmeste festning.

For salg av brennevin var straffene strengere og boten var 20 rd. I tillegg skulle det svares omkostninger til fogd, sorenskriver og lensmann. Disse kunne komme opp i til sammen mellom 5 og 10 rd, hvor fogden kunne få 4 rd, sorenskriveren 3 rd og lensmannen etter regning 1 ½ rd, altså 8 ½ rd til sammen, men dette varierte.

Skulle man ha noe sterkere enn øl, måtte det kjøpes av privilegerte i byen og det bare til eget bruk. For allmuen på landet var det i bryllup, barsel, begravelse eller annen forsamling ikke lov å skjenke noe sterkere enn øl. Brudd på forbudet medførte bøter på 5 rd hver gang.

6.2 «..skal behandles som Politi Sager...»

Hvor kom så begrepet *politirett* fra? På vårtingene i 1759 på Øvre Romerike og Odalen ble brevet der reskriptet av 15. desember 1758 ble bekjentgjort, referert i tingboka:

Hans Kongl Maits Rescript til Hr Vice Stadtholder Bentzon under 15. dec 1758 Communiceret fra Amtet de 6. janr 1759, betreffende at alle de Sager, som viser sig af Brendeviins misbrug , eftter den derom allernaadigste udgangne Forordning, til afskaffelse, skal udføres som Poleti Sager og strax paadømmes.¹⁸¹

I dette reskriptet heter det at sakene skal «...behandles som Politie-Sager; hvoraf følger, at Processen bør være summarisk...», og videre at «... Sagen paa det korteste og uden nogen

¹⁸⁰ Ibid., 527-530.

¹⁸¹ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fb/L0058: Tingbok 58, 1757-1759, 325a.

Formaliteter ved Sorenskriveren og et Par Laugrettes-Mænd skal behandles og paadømmes, og Execution derefter paafølge...»¹⁸²

Senere på dette tinget i Ullensaker ble tre brennevinssaker tatt opp, men det ser ut til at alle disse sakene ble utsatt til senere behandling.

16. mai 1759 i en ekstrarett i Ullensaker hadde fogden stevnet «... Torer Gislevold og Ole Thommesen i tjeneste hos Fru Stibolt, fordi de tvert imod Hans Majtt allernaadigste i forordning af 8 marti 1757 skal have understaaed sig at sælge og fahlholdet Brendeviin ...», og denne gangen var det bare to lagrettemenn. Den ble ikke bokført som politirett, men den er interessant likevel fordi det i saken er en redegjørelse for prosessen. Regimentet, ved løytnant Bonsack ville behandle dette for sin egen del som en regimentssak fordi den ene tiltalte var i tjeneste hos kona til en militær, major Stibolt,¹⁸³ kanskje fordi regimentet da mente bøtene skulle tilfalle regimentet, slik som i leiermålssakene. Dommeren avviste dette og refererte i sin belæring både til reskriptet og til politiforordningen for Christiania:

[...] men som Rescriptet af 15 December 1758 indeholder at de Sager som er af den Natur skal ageres som Poleti Sager hvoraf følger at Processerne bør være Summariske og Sagen paa det Korteste og uden vidløftighed afgjøres og Paadømmet, og alle Poleti anordninger som er udgived saavel for Danmark som Norge, hvoriblant og er Christiania Poleti anordning af 12 Feb 1745 indeholder det samme og forbyder Procuratorer og andre efterdi Forordningens 10Arts. siger at enhver i saadanne Sager har forstand nock til at sige ja og nej, til den gie[rni]ng de beskyldes for, at gaa i Rætte eller svare, og det deruden efter samme articuls indhold paalegger Rættten uden Loug og vidløftig forhaling, sagen til endskab at bringe [...]»¹⁸⁴

Det er mulig at brevet til fogdene fra amtmannen har inneholdt både detaljerte instruksjoner og referanse til politiforordningen i Christiania av 12. februar 1745, men det har jeg ikke undersøkt.¹⁸⁵

Denne politiforordningen inneholder langt mer enn dette, og det gikk mange år før den ble gjort gjeldende på landet, det skjedde først i 1861. Politiretten i Christiania var sammensatt av et helt dommerpanel bestående av stiftamtmanden, kommandanten på Akershus, magistratspresidenten og en av byens tolv eligerte menn, og var en ankeinstans for saker som

¹⁸² Fr Aug Wessel-Berg, *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge : i Tidsrummet 1660-1813 : 2 : 1746-1780* (Christiania: Cappelen, 1842), 261.

¹⁸³ Major Stibolt opptrer i en sak på Ullensakers vårting 1770. Vi kan gå ut fra at dette er hans kone. *SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fb/L0061: Tingbok 61, 1769-1772*, 99a.

¹⁸⁴ *SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fb/L0058: Tingbok 58, 1757-1759*, 354a.

¹⁸⁵ Schmidt, *Forordninger, aabne Breve, Placater m. m. for kongeriget Norge i Tidsrummet fra 1648-1813 : til Brug for den Lovstuderende : 1 : 1648-1770*, 1, 506-514.

ble pådømt av politimesteren i såkalt politikammerrett. I denne retten var det et par rettsvitner ved siden av politimesteren. Dessuten skulle saker der bøtene var større enn 2 rd gå til politiretten.¹⁸⁶ Den politiretten vi ser i byen var dermed ikke den samme som ble opprettet på landet der forholdene var noe enklere og kunne kanskje heller sammenlignes med politikammerretten.¹⁸⁷ Det som er hentet fra denne forordningen, er bare den enkle og summariske rettergangen, bestemmelsen om at det skulle være bare to lagrettemenn og forbudet mot prokuratorer. Sorenskriveren eller hans fullmektig var dommer.

Også tukthusrett ble satt på samme måte som politirett med bare to lagrettemenn i rutinemessige saker, og retten ble ført i tingboka som tukthusrett. Jeg har ikke undersøkt disse sakene.

Hensikten var å trekke disse rutinemessige sakene ut av tinget og gi dem en summarisk behandling. Hvor summarisk disse sakene ble behandlet, skal vi se på i dette kapitlet.

Senere 1759 ble det satt ekstrarett uten referanse til politirett om brudd på brennevinsforbudet i både Eidsvoll og Ullensaker. Det gikk altså noe tid før begrepet *politirett* ble brukt i tingboka. Den første innføringen der betegnelsen politirett er brukt er i Eidsvoll 28. juli 1760, og den gjelder en rekke saker i Eidsvoll.

6.3 Politirett på Øvre Romerike og Odalen

Jeg har gått gjennom tingbøkene og ekstrarettsprotokollene for årene 1759-1766 og 1766-1771 og funnet følgende til sammen 150 protokollførte tilfeller av politirett i den perioden som omfattes av disse protokollene. Tabellen omfatter ekstrarettsprotokollene fra 1757-1766 og 1766-1771 og i tillegg noen få innførsler om politirett fra Gjerdrum og Eidsvoll i de ordinære tingbøkene (Tingbok 60 1763-1768 og tingbok 61 1769-1772). I året 1759 var det ingen saker bokført som politirett, og dette året er derfor utelatt i tabellen, selv om det i tingbok 58 (1757-59) er det noen ekstraretter om brennevinsaker som var holdt med to lagrettemenn. De er imidlertid vanskelig å identifisere, og de er ikke markert spesielt i protokollen. Det er ikke referert til «politirett» i disse sakene, så selv om det er

¹⁸⁶ Hilde Sandvik, "Umyndige" kvinner i handel og håndverk : kvinner i bynæringer i Christiania i siste halvdel av 1700-tallet" (H. Sandvik, 1985), 55-57.

¹⁸⁷ Imsen og Winge, *Norsk historisk leksikon : kultur og samfunn ca. 1500-ca. 1800*, 317.

brennevinssaker, har jeg utelatt dem. Enkelte saker på de ordinære ting ble benevnt som justissaker er heller ikke telt med.

Tabell 14 Politirett i tingbøkene for Øvre Romerike og Odalen 1760-1771

	1760	1761	1762	1763	1764	1765	1766	1767	1768	1769	1770	1771	Sum
Odalen			6	2		7		1					16
Nes	2		19	7	8	6			4	2	3		51
Eidsvoll	9	1	7		2		4	1		2	2		28
Ullensaker	5		2		9	12						2	30
Nannestad	3		6	4									13
Gjerdrum			6	1		1				3	1		12
Sum	19	1	44	14	21	26	4	2	4	7	6	2	150

Det er flere innførsler om politirett i de ordinære tingbøkene, men langt færre enn i ekstraretsprotokollene. Det jeg har telt opp, er innførsler om enten sak eller dom i sak som omhandler brennevin med referanse til politirett i den ordinære tingboka. Jeg har også tatt med noen saker der retten ble satt med to lagrettemenn og der saken handlet om brennevin. Det er enkelte saker som ble satt med to lagrettemenn og som ikke er brennevinssaker, disse har jeg ikke telt med i denne oversikten. En del brennevinssaker ble også behandlet og pådømt på det ordinære tinget. I de tilfellene kan det være hel lagrette (8 mann), og ikke den summariske med to lagrettemedlemmer, som er brukt. Det ser også ut til at politirett ble satt i tilknytning til det ordinære tinget, enten under det ordinære tinget på slutten av en tingdag, eller etter at det ordinære tinget var avsluttet.

Som det fremgår av tabellen var aktiviteten høy til å begynne med, og det var en topp i 1762 da det var saker i alle prestegjeld i sorenskriveriet, til sammen 44 saker. Senere ble det færre saker, og det kan henge sammen med at kjelene var inndratt og virksomheten ulovlig. Det kan også skyldes at lensmennene og fogden ble mindre nidkjære etter hvert, slik vi også skal se at dommeren ble.

Jeg skal gå gjennom de ulike tingene for hvert enkelt år.

6.4 Ekstraretsprotokollen 1759-66

I denne ekstraretsprotokollen er det mange brennevinssaker, ofte summarisk gjennomført og i mange saker med Jacob Pilger som dommer. Han var fullmektig hos sorenskriveren og var konstituert i sorenskriver Wisløffs sted også i andre saker på grunn av Wisløffs sykdom. Det er alltid oppgitt at dette skjer etter amtmannens konstituering med angivelse av dato for

denne. Det ser ut som det er Pilger selv som fører protokollen, for håndskriften er lett kjennelig i tillegg til at han ved innledningen til sakene skrev «...af mig, Jacob Pilger...».

Den første brennevinssaken ble holdt som ekstrarett og ble satt på Kjølstad i Nes med to lagrettemenn. Det var ikke spesifisert politirett, men saken ble ført på samme måte som senere saker der dette var nevnt. Saken var mot Willum Deggerdahlen og datteren Margrethe. Saken endte med at Margrethe ble dømt mens faren gikk fri på grunn av mangel på bevis. Mangel på bevis var i dette tilfellet at Willum benektet å ha gjort noe galt og at det ikke ble ført vitner som kunne bekrefte anklagen. Imidlertid kunne flere vitner bekrefte at de hadde kjøpt brennevin av Margrethe. Bøtene er i denne saken ikke spesifisert, og det vises bare til reskriptet av 8. mars 1757 og forordningen av 15. desember 1758. Dermed ble Margrethe dømt til 20 rd for salg av brennevin og i tillegg omkostninger.¹⁸⁸

Den 28. juli 1760 ble retten igjen satt, denne gangen på Hammerstad i Eidsvoll og med Jacob Pilger som dommer. Denne gangen var det til sammen seks saker med litt ulikt innhold som var opp til behandling i ekstrarett, og det er spesifisert at det er politirett. Den første saken var mot Gulbrand Hoel som hadde fraktet noe «varsck»¹⁸⁹ brennevin for noen bønder på Hedemarken. Han mistet hest og redskap som ble inndratt til deling etter forordningen, og måtte i tillegg svare for sakens omkostninger.¹⁹⁰

Den neste var Thore Jacobsen Kind som hadde en uforseglet brennevinskjel hos seg. Han påstod «...at den hos ham fundne Brendeviins Kiedel har hand kiøbt til at opbruge til Smids arbeide og til at samme beise Bieller og desslige med». Dette trodde ikke retten noe på, og han måtte levere in redskapen og ble idømt omkostninger i tillegg. Thore slapp bot, men trolig var det surt nok å måtte levere inn kjelen.¹⁹¹

Denne dagen ble det behandlet ytterligere fire saker i politiretten i Eidsvoll, hvorav bare en ble pådømt, mens tre ble utsatt til senere.¹⁹²

I protokollen kommer så en sak fra 29. april i Nes. (Dette må være skrivefeil for 29. juli, fordi Pilger skriver i protokollen at han er konstituert i følge von Storms konstitusjon av 26. juli.)

¹⁸⁸ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fc/Fca/L0001: Ekstrarettssprotokoll 1, 1759-1766, 11a.

¹⁸⁹ Det refereres flere steder til «varsckt brendeviin», men jeg har ikke lyktes med å skaff rede på hva det var.

¹⁹⁰ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fc/Fca/L0001: Ekstrarettssprotokoll 1, 1759-1766, 17a.

¹⁹¹ Ibid., 17b-18a.

¹⁹² Ibid., 18b-19b.

Saken dreide seg om Christopher Bollerud som ble dømt for brennevinssalg til 20 rd i bot pluss omkostninger på 3 ½ rd i tillegg.¹⁹³

Deretter følger to saker fra Ullensaker som begge ble utsatt til behandling senere¹⁹⁴ og to saker fra Nannestad. Den første av disse sakene fra Nannestad var mot Anne Kneppestuen som tilsto:

«... at have brendt Brendeviin noget for Sergiant Laackes hustrue og børn og noget lidet for sig sielv, og var den Redskab som hun dertil brugte icke hendes egen men hendes Sviiger Søn tilhørende som er gevorben Soldat, og da hand i denne vace reiste til Holsteen tog hand med sig Kiedlen til byen for samme at afhænde.»

At hun tilsto medførte tilsynelatende ingen annen fordel enn at det ikke ble ført vitner, og dom falt:

Da den indstefnte Anne Kneppestuen selv har tilstaaed at have brendt og solgt Brendeviin, saa bør hun for saadan hendes forlovene, i følge Forordningen af 8 Martii 1757 dens 1st Articul for Brendeviins Brenden at bøde 10 rd til Sognets Fattig Cassa samt til Christiania Tugthuus for overhørighed 1 rd og ligesaa meget til Justitz Cassen, [...] ¹⁹⁵

I tillegg måtte hun bøte 20 rd for salg og 3 rd i omkostninger. Til sammen måtte Anne Kneppestuen altså bøte 35 rd. Det er ikke usannsynlig at det kunne være vanskelig å skaffe så mye penger i kontanter for en husmannskone som Anne Kneppestuen var, men jeg har ikke gått inn i regnskapene for å undersøke om hun betalte. Kneppestuen var trolig en plass under gården Kneppe like ved Gardermoen hvor det var ekserserplass, noe som kan forklare at hun kanskje holdt et upriviligert (ulovlig) skjenkested for soldatene. I det tilfellet kunne det være at hun tjente nok til at hun greide å betale boten.

I Eidsvoll forklarte David Iversen Strand i retten at da han hadde kommet hjem «...og fick høre hands hustrue havde ladet brende, eller selv brendt, slog hand Brendeviins Redskaben sønder og solgte den strax.» Dommeren mente likevel dette kvalifiserte til bot på 10 rd og i tillegg omkostninger og inndragning av 3 potter brennevin.¹⁹⁶

Til sammen er det ført 19 brennevinsaker i 1760, hvorav noen er gjentatte saker. I bare fire av sakene ble det frikjennelse. I 1761 ble det bare ført en sak for ekstraretten, og den tiltalte Børger Ømarck tilstod og ble idømt bot. Jeg har ikke kunnet undersøke om det er ført

¹⁹³ Ibid., 20b.

¹⁹⁴ Ibid., 21a-21b.

¹⁹⁵ Ibid., 22a.

¹⁹⁶ Ibid., 22b.

brennevinssaker i den ordinære tingboka for denne er gått tapt, og bare registeret hvor disse sakene ikke er oppgitt, finnes.

Tabell 15 Politirett i 1762 Øvre Romerike og Odalen

Kategori	Antall saker	Merknad	Antall møter
Avvist og overført bergamtet	1 sak		1 møte
Avgjort med dom i første rettsmøte	14 saker		14 møter
Frifinnes eller henlegges etter to rettsmøter	3 saker	En sak hvor en tiltalt ble frikjent mens kona ble dømt	6 møter
Dømmes i andre rettsmøte	6 saker		12 møter
Dømmes etter flere rettsmøter	1 sak	Saken mot Marte Hansdatter i Nes (dom påfølgende år)	10 møter
Ukjent resultat (sakene er overført til det ordinære tinget og tingboka er kommet bort)	4 saker		4 møter
Summer	29 saker		46/47 møter ¹⁹⁷

I «toppåret» 1762 ble det ført til sammen 46 rettsmøter som politirett med to meddomsmenn i ekstraretsprotokollen. Av disse knytter 10 seg til saken mot Marte Hansdatter Wogstad som er tiltalt for brennevinsbrenning og salg og som jeg vil komme tilbake til. Den ble ikke avsluttet før året etter. Sakene fordeler seg som i tabellen.

Den første saken gjelder Christopher Petersen Glaback «...for brenneviinsbrenden samt opinia¹⁹⁸ opførsel...». Han stiller imidlertid med attest fra verkseieren, Jagtjuncker Schlanbusch ved Eidsvoll jernverk, og slipper straff fordi han hører inn under verkets jurisdiksjon.¹⁹⁹

I alt 14 saker avgjøres i første rettsmøte, og de fleste av dem må karakteriseres som kurante og mer eller mindre summariske slik forordningen foreskrev. Det brukes to lagrettemenn i alle saker og det er mulig flere av disse politirettene ble ført som et «vedheng» til det ordinære tinget. Det er imidlertid ikke spesifisert noe sted og tingboka for 1762 eksisterer ikke lenger. Det er dermed umulig å kontrollere dette.

I tre saker ble det frifinnelse eller henleggelse. Det skjedde normalt av mangel på vitner som kunne bekrefte tiltalen. I den ene av disse sakene, mot Christen Nordbyehaugen i Nes, ble det avhørt to vitner, og Christen benektet å ha solgt. Andre gang saken kom opp, ser det ut til at saken ble henlagt, og amtet forespørres om hva som skal gjøres. Den andre frifinnelsen

¹⁹⁷ I en sak blir det presisert at mannen frikjennes mens kona dømmes, så denne saken er oppført i to kategorier.

¹⁹⁸ *opiniat* betyr trolig egenrådlig, obsternasig

¹⁹⁹ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fc/Fca/L0001: Ekstraretsprotokoll 1, 1759-1766, 60a.

gjelder i saken mot Mogens Fossen fra Nes som var tiltalt sammen med hustruen. To av vitnene opplyste at hustruen hadde solgt brennevin, men ikke Mogens selv. Hustruen ble dermed dømt mens Mogens ble frikjent.²⁰⁰

I saken fra Gjerdrum mot Svend Hønsi og hustru som var den tredje av frifinnelsessakene dette året, ble det i første rettsmøte avhørt 6 vitner. Bare ett av disse vitnene kunne opplyse å ha hørt om at de tiltalte kunne ha brent eller solgt brennevin. I det andre møtet mente fogdens fullmektig Sass at

..den indstefnte icke er sicker , thi hand meente at ingen var animeret til at angive en for brendevinsbrenden og sahl med mindre hand derudi var delagtig, Comparenten har dog icke kundet erholde den oplysning som hand hafde ventet, icke desto mindre udfinder vel Dommeren at hand bør være sig skyldig, og paa hvilken sagskyldighed han paastod Dom.²⁰¹

Det var antagelig vanskelig å få noen til å angi noen for brenning eller salg når man ved å anmelde gjorde seg selv medskyldig, i allefall sett fra aktors side som hadde problemer med bevisene i denne saken. Svend møtte selv på egne og hustruens vegne og sa at han hadde ikke brent eller solgt og at redskapen hans var under forsegling hos Lars Henni. Dette førte til frifinnelse.

I de saker som ble pådømt etter at saken hadde vært utsatt, var det normale at vedkommende ble dømt fordi tilstrekkelig mange vitnet om det samme, i disse tilfellene at de hadde sett at vedkommende hadde solgt brennevin.

En sak med forgreninger til flere prestegjeld var en sak der Even Frilset fra Eidsvoll var tiltalt for å ha lånt bort sitt destillasjonsapparat til Tosten husmann under gården Ihle, og han hadde brent brennevin. Tosten tilsto å ha brent brennevin av en halv tønne malt som han hadde fått av sin husbonde Erick Ihle, for å brenne til arbeidsfolkene til husbonden. Tosten ble dømt, men husbonden lovte å betale boten. Even Frilset ble dømt i en senere sak fordi det var vitner som kunne bevitne at kjelen var hans. Even mente den var ubrukelig, men ble dømt til å betale kjelens verdi 2 rd som skulle deles mellom angiveren og de fattige, samt 3 rd til de fattige og i tillegg omkostninger til fogden 3 rd, til dommeren 3 rd og til lensmannen 1 rd-1 ort-8 sk. Det interessante her er at vi får rede på hva verdien av et brennevinsapparat kunne være, nemlig i dette tilfellet 2 rd.²⁰²

²⁰⁰ Ibid., 68b.

²⁰¹ Ibid., 128b.

²⁰² Ibid., 131a,133b, 147b.

6.4.1 Nedgang i antall saker i 1763

I 1763 var det 14 saker fordelt på 2 saker i Odalen, 7 i Nes, 4 i Nannestad og 1 i Gjerdrum. I Ullensaker og Eidsvoll var det ingen politisaker i det hele tatt dette året. Gården Wogstad i Nes var igjen i begivenhetenes sentrum, og denne gangen var det både Gulbrand Wogstad og hustruen Marte Hansdatter Wogstad som var tiltalt, bare et halvår etter siste dom. Saken mot Gulbrand Wogstad, som er tiltalt både for brenning og salg og for å ha lånt ut kjelen sin til andre som også har brent, endte med at han måtte bøte for både brenning og salg med de standardiserte bøter. Saken mot Marte Hansdatter Wogstad, som for andre gang var tiltalt ble tatt opp til behandling 12. juli og med dom den 9. september. Hun ble dømt til å bøte 10 rd, som er boten for brenning, i tillegg ble kjelen inndradd og verdien delt mellom angiveren (som ikke angis) og de fattige, og 1 rd til tukthuset samt 2 rd til aktor, 1 rd til dommeren og 2 rd 4 ort 4 sk til lensmannen.²⁰³

I 1764 var det sju saker i Nes og ni i Ullensaker. Brennevinssakene kan omtales som rutinemessige. Til sammen 20 personer ble tiltalt og saken behandlet i politirett. Ni saker ble utsatt, sju personer ble dømt, en ble frafalt og en ble frikjent av mangel på bevis.

6.4.2 Usømmelig opptreden i Oberste Sehesteds Huus

I tillegg til brennevinssakene kom det opp en sak som også omtales som *politisak*, og som jeg derfor kort skal omtale her, nemlig tukthussaken mot Christian Nielsen Arndal som hadde oppført seg usømmelig i Oberste Sehesteds hus, og manglet de nødvendige papirer som viste at han hadde gått til alters. Han var omreisende og omtalte seg som skjebinder.²⁰⁴ Vitnene kunne fortelle at han hadde vært full, og dessuten utgitt seg for å være både «Wassemæster» og teglbrenner i tillegg til at han skulle være Christian Dorphs bror. Et vitne fortalte også at han hadde tilbudt ham å lære ham å lage penger hvis han bare fikk en ort. Attesten ble etterlyst hos sognepresten i Spydeberg, og saken utsatt til den forelå, men ble underkjent, og Christian ble dømt til tukthus for så lang tid som direktørene bestemte, men ikke til åpenbart skrifte. Han er heller ikke innført i kirkeboka for Ullensaker under *publice absolverede* for 1764 eller de nærmeste år. En tilsvarende sak der et omstreifende par ikke hadde gått til alters

²⁰³ Ibid., 160b-163b, 166b, 168b, 175a.

²⁰⁴ Skjebinderen laget *vevskjeer* som er en del av veven renningen går igjennom og som brukes til å slå islettet sammen. I Hurdalsjøen på grensen mellom Nannestad og Hurdal er det en tange som heter Skjebindertangen fordi det en gang i tiden bodde en skjebinder der.

på lang tid endte, med at de måtte gå til åpenbart skriftemål i tillegg til straffarbeid. Det slapp Christian selv om forordningen som opphevet plikten til åpenbart skriftemål ved nattverdsforsømmelse, ikke kom før i 1767.²⁰⁵

6.4.3 Årene 1765 og 1766 – utsatte og gjentatte saker

Alle de tre utsatte sakene fra 1764 kom opp igjen i politirennen i Nes den 25. januar 1765, denne gang sammen med to nye saker. Av totalt 14 personer som var tiltalt, ble 8 dømt i løpet av dette året, to personer fikk sakene sine frafalt og flere personer hadde fortsatt ikke fått saken sin avgjort før nyttår.²⁰⁶

Det går igjen som et mønster at de som tilstod fikk dommen på stedet, og da fungerte systemet slik det skulle i henhold til forordningen. Altså kort og summarisk. Dersom det ikke forelå tilståelse, var straks saken ute «på vandring», og det var vanlig at når saken ikke ble pådømt med en gang, så kunne den bli utsatt både to og tre ganger. Saken mot Ole Jersaas i Odalen ble behandlet i fire møter og ble frafalt i det siste.

I 1766 var det bare to saker som var innført som politirett, den ene var mot en gjestgiver i Gjerdrum som ikke hadde de nødvendige tillatelse og derfor ble dømt til å bøte 20 rd pluss omkostninger, og enken Kari Henriksdatter i Ullensaker som også ble dømt for salg og som fikk samme straff.

6.5 Ekstraretsprotokollen 1766-1771 og tingbok A61 1769-1772

I ekstraretsprotokollen for årene 1766-1771 er det en rekke innføringer av politirett, men det endte sjelden med at sakene ble summarisk behandlet slik intensjonen var i reskriptet. Noen av sakene omfatter et stort antall anklagede, og det føres et stort antall vitner i flere av sakene. I den ordinære tingboka finner vi også noen saker som jeg skal komme tilbake til.

Et eksempel fra ekstraretsprotokollen er brennevinssakene i Nes i 1768-69. Disse sakene startet med politirett den 11. juli 1768. Der ble til sammen ni menn og en kvinne anklaget for å ha brent og solgt brennevin. Saken ble utsatt til 19. august hvor den igjen ble behandlet for politirett. Til sammen 11 vitner ble avhørt. Noen hadde intet å tilføye, mens andre bevitnet at

²⁰⁵ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fc/Fca/L0001: Ekstraretsprotokoll 1, 1759-1766, 184b, 185a/b.

²⁰⁶ Det kan finnes saker i tingbok A60 for årene 1763-1769, men det er trolig få. Den 2. mars på vårtinget i Odalens første tingdag er det ført inn i ekstraretsprotokollen at saketinget på grunn av en politisak, beror til i morgen, 3. mars. Også 3. mars er det en politisak.

en eller flere av de tiltalte hadde solgt brennevin. Saken ble imidlertid utsatt til det ordinære høsttinget hvor ytterligere flere vitner ble gitt laugdag til å møte. Saken kom imidlertid ikke opp på høsttinget som ble holdt den 17. og 18. november 1768, men etter tinget i politirett som ble satt den 18. november med to lagrettemenn. Der ble saken igjen utsatt, denne gang til 20. desember. Retten ble denne gangen satt på Frydenlund i Nes, men saken ble igjen bare utsatt, nå til 8. februar. Da saken kom opp igjen på plassen Frydenlund, ble tre vitner avhørt. Vitne nr 4 og 5 møtte imidlertid ikke, og saken ble igjen utsatt, denne gangen til vårtinget. Den kom ikke opp på det ordinære vårtinget, men på en politirett samme dag som vårtingets første dag, 6. mars. Der ble det opplyst at saken ville bli pådømt den 9. mars på tingets siste dag. Av de ti opprinnelige siktede var det kun en som ble domfelt, nemlig Joen Wilhelmsen Wormenes som bevislig hadde solgt brennevin. Han måtte bøte 20 rd til deling etter forordningen, i tillegg til 4 rd hver til aktor og dommer, 1 ½ rd til «lænsmanden for hands hafte umage». Bøtene skulle normalt gå til sognets fattigkasse, hvilket de trolig gjorde også i denne saken.²⁰⁷

I 1766 og 67 er det bare en sak i denne protokollen, og den er mot Simen Sundgaarden i Eidsvoll. Saken ble ikke pådømt, men utsatt. Det er mulig denne saken er den samme som kom opp igjen tre år senere i 1769, og som endte med at Simen Sundgaarden ble dømt til bot på 20 rd pluss omkostninger på 4 rd for salg av brennevin.²⁰⁸

I 1768 er det også bare en sak i ekstraretsprotokollen, og det er igjen en forholdsvis omfattende sak mot ti personer i Nes. Den ble ikke avsluttet før i 1769. Noen var tiltalt for tobakkshandel i tillegg til brenning og/eller salg av brennevin. I dommen i denne saken er begrunnelsen at de dømte har forbrutt seg mot Christiania Byes Privilegier ved sin handel med brennevin og tobakk. Av de opprinnelig ti siktede blir fem frikjent av mangel på bevis, mens kun en ble dømt for salg.²⁰⁹

I Eidsvoll var det to saker om brennevinsbrenning i 1770. Den ene var mot Lars Wengerbacken som ble dømt etter vitneførsel til vanlig bot i følge forordningen, 10 rd til de fattige og omkostninger.²¹⁰

²⁰⁷ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fc/Fca/L0002: Ekstraretsprotokoll 2, 1766-1771.

²⁰⁸ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fb/L0061: Tingbok 61, 1769-1772, 19a, 21a.

²⁰⁹ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fc/Fca/L0002: Ekstraretsprotokoll 2, 1766-1771, 53a, 55a, 60a.

²¹⁰ Ibid., 106b.

I samme politirett den 29. juni ble også Jøran og Cathrine Larsdøtre Aamodt dømt for brenning, men ikke for salg, selv om de var tiltalt for det også. De slapp dom for brenning fordi de hadde blitt tvunget til å utføre brenningen av tyven Christoffer Stavi med korn han hadde stjålet og brennevinskjel han hadde skaffet og som ikke var deres. For dette skulle de få noe drank, dermed var dette gjort av nød og ikke for vinnings skyld. De ble likevel dømt til å betale 10 rd til de fattige pluss omkostninger.²¹¹

6.5.1 Brennevinssakene i Nes 1770

Brennevinssakene i Nes i 1770 var av en annen karakter enn i Eidsvoll. Men i likhet med dommene i Eidsvoll så også her dommeren sakene på sin egen måte

[...] Derfor, som det er klart af Forordningerne, at det er det overdrevne som fordærver Folket og forspilder Guds god Gaver, der egentlig sigtes til, med fra nyttige og alvorlige Anordninger, saa er Politiet ingenlunde indrettet for at Tugte med lidelse paa Velfærdt, men at rette Fejlene til Forbedring, derfor viger de slags Sager baade fra den Allmindelige Rettergang og de extra ordinaire Justits Sager [...].²¹²

Det er helt tydelig i denne dommen at det er åpnet for mere skjønn og at sakene ble behandlet mindre sunnmarisk enn tidligere. Om dette skyldtes at den nye sorenskriveren, Scheitli, hadde et annet syn på dette enn tidligere dommere er ikke godt å si. Faktum er uansett at dommene var mildere og dommeren mer forståelsesfull overfor allmuens behov enn i den første tiden etter at forbudet ble innført.

Det var til sammen 10 tiltalte og de fikk følgende dommer:

Amund Hønsedahlen hadde åpnet et uautorisert vertshus, midt mellom to privilegerte på hovedveien mellom Christiania og Kongsvinger, der han serverte egenprodusert brennevin, for som det står i dommen: «[...] saa er Amund Hønsedahls forseelse af den beskaffenhed, at han , istedenfor at forestille sine Giæster den korte distance atf 1 ½ Miil jmellem for Priviligerede Giæstgiver Stæder, har sadt Hans Majestæts Allernaadigste Forbud til Siide, og for en Lunpen Vinding betient sig af deres Daarlighed [...]». Han måtte bøte 20 rd til like deling mellom kongen og angiveren.

Den andre dommen var Gulbrand Erichsen Wogstad som hadde innkvartert noen soldater i sitt hus og hadde traktert dem med brennevin. Han slapp straff fordi han «[...] overlod for 2sh

²¹¹ Ibid., 107a.

²¹² Ibid., 140a.

Brændeviin til et sygt Menniske, thi skulle der følge straf paa saadant, saa maatte all Menniske Kiærlighed ophøre [...]».

Mot Gulbrand Stahaug ble saken frafalt for intet tilstått og intet bevist.

Niels Smedsbodding hadde mange arbeidsfolk som måtte ha brennevinog «[...]et skrøbeligt Qvinde Menniske, hvorom er prøvet, at den gamle Qvinde jevnlig maatte Bades med Brændeviin [...]».

Han slapp med en bot til Nes sogns fattigkasse på 2 rd.

Amund Drognes har en ganske original, men ikke desto mindre legitim, årsak til å ha brent brennevin av korn. Han måtte ha drank, altså kornrester etter maltingen som han kunne føre sine kyr med. Dessuten måtte han ha brennevin til sine skogsarbeidere fordi de måtte ha drikke som ikke kunne fryse, slik øl gjorde. Han ble dømt til å betale 1 rd til de fattige i Nes.

Hans Drognes måtte av samme grunn bøte med 1 rd til de fattige, det gjaldt også Engebret Larsen som også hadde brukt brennevinsbrenning for å skaffe drank til kuene, og også slapp straff.

Lars Uesundets forseelse var av samme art som Amund Hønsedahlens, han hadde også satt opp et upriviligert gjestgiveri med skjenking av brennevin. Dette fikk han beskjed om å stenge, og han måtte bøte 20 rd til deling mellom kongen og angiveren.

Hans Fugleruds forseelse var av nesten samme art som Amund og Hans Drognes og han måtte bøte 2 rd til de fattige.

Ole Finskudt Tangens kvinne hadde tatt i kommisjon noe brennevin fra noen omreisende bønder fra Hedemarken. Dette hadde blitt solgt til andre, men dette var altså forbudt og hadde vært det siden 1687. Men siden kvantumet var så lite at det knapt kvalifiserte for et vertshus, slapp ekteparet med å bøte 3 rd til de fattige i Nes.

Ole Eggum hadde brent til sine arbeidsfolk og, som det står i dommen:

[...] da det er begribeligt, at hans Huuses brøstfeldighed, og det forestaaende Arbeides nødvendighed kunde længe forud sees, hvor under den tid som blev anvendt paa Materialiers anskaffelse, tillige kunde anvendes paa at indkiøbe Brændeviin til Arbeidsfolkene, fald det var af nødvendighed at de endelig skulle have Brændeviin [...]

som er dommerens sarkastiske kommentar og dommen lød på bot på de foreskrevne 10 rd til de fattige i Nes, pluss omkostninger.

Disse sakene fra Nes ville ganske sikkert blitt pådømt summarisk ti år tidligere, men tiden hadde gått og dommeren brukte sitt skjønn når han skulle utmåle straffen. De som hadde tjent

penger på sin forbrytelse slik som Amund Hønsedahlen og Lars Uesundet, fikk strengere straffer enn de som hadde gjort dette for å skaffe for til dyra eller hadde traktert soldater.²¹³

6.5.2 Brennevinssakene i Gjerdrum 1769 og 1770

Sakene som verserte i to år i Gjerdrum startet med at Anne Jacobsdatter Svendsrud ble anklaget for produksjon og salg av brennevin. Denne saken ble behandlet på til sammen seks tingsesjoner, og ble til sist pådømt på det ordinære tinget hvor faren til Anne, Jacob Svendsrud, ble dømt til bøter, mens datteren gikk fri fordi hun hadde handlet på ordre fra faren. Dette var i motsetning til saken som er omtalt fra Nes i 1762 mot Willum Deggerdahlen og datteren Margrethe, der datteren ble dømt mens faren gikk fri fordi vitnene pekte på henne, men ikke på ham. Det er åtte år mellom disse sakene og vi kan se at behandlingen av sakene ikke var like summarisk i 1769-70 som den var tidligere.

Saken i Gjerdrum der flere personer var tiltalt for brenning og salg bare dom mot ovennevnte Anne Jacobsdatter og mot klokkerenken Anna Beata Smidt, også for brenning og salg, men flere tiltalte ser ut til å ha gått fri for sakene deres finnes ikke igjen senere.

Det interessante med sakene fra Gjerdrum er at de er innført som politirett dels i den ordinære tingboka og dels i ekstraretsprotokollen. Politiretten ble også holdt i forbindelse med de ordinære tingene, slik at det er mulig dette rett og slett var arbeidsbesparende for sorenskriver og fullmektiger, og at de førte sakene i de protokollene som var for hånden.²¹⁴

6.5.3 «...naar Forordningen læses med de rette Øyne...»

De siste sakene jeg vil gå igjennom, var i Ullensaker i 1771. Der var seks personer innstevnet for politiretten for å ha brent og solgt brennevin. I denne dommen hadde dommeren en forklaring på både saksbehandling og straffereaksjon som var mild og ikke i henhold til forordningen, slik han også hadde i Nes.

Forordningen forlyder saadant og tilføyer anseelige Bøder ; men naar Forordningen læses med de rette Øyne, saa har den egentlig Øye paa Dem som oppretter almindelige Skiænke Huuse, og ødsler Landets Velsignede Brød, til Tab for de nødtørftige, og Begiærlighed eftter den skadelige Gevinst, som falder af den Drikfældiges Lastefulde Levnet; Øfrigheden er sadt at holde Haand over saadant, men Majestæten har trocket baade Undersøgning og Dom fra den almindelige Rættergangs Løb, under Poletie Administration, hvor gierningen fornufttig maae

²¹³ Ibid., 126b, 137b, 140a-141b.

²¹⁴ Ibid., 96a/b, 97a.

dryftes, til Rættelse, og icke Velfærds oppofrelse, hvor ingen haardnacket Overtrædelse kand Spores.²¹⁵

Dommer i denne saken var trolig sorenskriver Leonhard Scheitli som hadde vært fullmektig og prokurator i distriktet tidligere. Tilsvarende ordlegger dommeren seg i en sak foregående år i Nes, der de som solgte og hadde uautoriserte gjestgiverier fikk strenge straffer mens de som brant til eget nødtørft ikke ble behandlet så strengt. Dette står naturligvis i motsetning til den summariske måten sakene ble behandlet på i den første tiden etter at forbudet trådte i kraft. I denne dommen, og den tilsvarende fra Nes, gjør dommeren seg umake med å utdype at det ikke var vanlig brenning til eget forbruk man ville til livs, men derimot den virksomheten som både var skadelig for kongens avgiftsinntekter og som ødet Guds gaver, og der dommeren dessuten kommenterer «den drikkfældiges lastefulle levnet». Dommeren kommenterer også saksgangen i politisakene som beskrives som en unntaksbestemmelse.

6.6 Annen forskning på feltet

Det kunne være interessant å sammenligne med andre undersøkelser, men det foreligger lite relevant å sammenligne med. I følge Erling Sandmo var det på tinget i Rendalen tre saker om brennevinssalg i årene 1763 til 1772, mens det i hele perioden han undersøkte frem til 1797 var totalt seks slike saker. Sandmo opplyser at tallene for saker er absolutte tall, men ikke om sakene omfatter en eller flere personer. Det er imidlertid bare saker om salg, ingen om brenning alene. På Øvre Romerike og Odalen var det 18822 innbyggere i 1769 og i Rendalen var det 1391 samme år. Det er en faktor på 13,54, og dersom vi ganger opp antallet saker om brennevinssalg i Rendalen med denne faktoren, får vi det resultat at vi kunne forvente 40,62 saker på Øvre Romerike og Odalen. I vårt område var det 150 saker i samme tidsrom med ca 100 personer tiltalt for brenning og salg.²¹⁶ Når vi tar i betraktning at det i Rendalen bare var saker om salg og i vårt distrikt er en blanding av saker, er dette kanskje ikke helt urimelige tall, noe høyere for flatbygdene der tilgangen på korn var bedre.

Det kan se ut som det var mer brenning på flatbygdene enn i Rendalen, men at ingen ble tiltalt for brenning til eget bruk alene i Rendalen, tyder på enten at dette var akseptert, eller at alle brennevinnsapparater var innlevert og forseglet. Sandmo rapporterer ikke om politirett i Rendalen.

²¹⁵ Ibid., 159b.

²¹⁶ Sandmo, *Tingets tenkemåter : kriminalitet og rettssaker i Rendalen 1763-97*, 45.

Aud Mikkelsen Tretvik har undersøkt samme periode, men ikke undersøkt brennevins sakene. Hun skriver at politirett ble satt en gang i Ålen, men det var så sent som i 1800 i forbindelse med en voldssak, og den er dermed langt utenfor det tema jeg har beskrevet her.²¹⁷

6.7 Sammendrag og drøfting

Det midlertidige brennevinsforbudet fra 1756 ble erstattet av et permanent forbud i 1757, og straffereaksjonene fastsatt i reskript fra 1758 hvor det ble bestemt at brennevins saker skulle behandles som politisaker, noe som betydde enkel og summarisk rettergang. Det ble vist til politiforordning for Christiania av 12. feb. 1745 i en av de første sakene. Denne forordningen satte forbud mot å bruke prokuratorer i politiretten.

Sakene ble ført med dommer, som regel sorenskriveren, og i de tilfelle der sorenskriveren ikke er dommer er dette spesifisert, slik som i tilfellene der fullmektigen hos sorenskriveren, Jacob Pilger eller Henrick Hejer var konstituert som dommer. Videre var aktor, to lagrettemenn og stevnevitner til stede i retten.

Fogden opptrådte i så godt som alle saker med fullmektig, altså førte han ikke sakene i egen person. I 1760 og fremover var det Knud Sass som var fullmektig hos fogden, og i flere senere saker var det lensmannen som førte sakene på fogdens vegne. Det er også prokuratorer som førte sakene på vegne av fogden. Hvorvidt fogden selv var til stede er ikke oppgitt, men det er lite trolig.

Det ble i innledningen av saken referert til amtets ordre med dato, altså en tiltalebeslutning fra overordnet myndighet. Den var forkynt til de impliserte av stevnevitnene som gjerne var lensmannen og en til, gjerne underlensmannen, i alle fall to personer. I noen saker var det tilståelse, og dom ble felt uten ytterligere vitner, men i andre saker kunne det være opptil 20 vitner. Ofte ble sakene utsatt fordi enten tiltalte eller ett eller flere av vitnene ikke møtte. Det ble i disse tilfellene gitt «laugdag», altså varsel om å møte og avgi vitneprov «under falsmaals straf».

Det var alltid to lagrettemenn tilstede, men de var ikke nødvendigvis de samme fra sak til sak om det var flere saker i politirett i samme prestegjeld et enkelt år. Det kan være flere årsaker

²¹⁷ Tretvik, *Tretter, ting og tillitsmenn: en undersøkelse av konflikthåndtering i det norske bygdesamfunnet på 1700-tallet*, nr 32, 41.

til det, en kan være at dette gikk på rundgang mellom de som var oppnevnt for dette året, men noe sikkert kan vi ikke vite om dette.

Plikten til å møte for retten eller for tinget og avgi vitneprov ble tatt alvorlig, og det er flere tilfelle av anmeldelse og straff for å ikke ville avlegge vitneprov. Etter vitneavhørene fulgte noen ganger sluttprosedyre fra aktor, og deretter ble saken tatt opp til doms. Noen ganger fulgte dommen umiddelbart, mens i noen saker ble dommen lest opp på domsting senere. I de fleste kurante brennevinnssakene ble dommen lest opp umiddelbart, og den dømte måtte betale bøtene i løpet av 14 dager.

De som var tilgodesett med bøter var fogden, angiveren og de fattige i sognet. Det var altså et motiv for angiveri at også angiveren kunne tjene på dette, ved at han eller hun fikk sin andel av bøkene. Hensikten fra lovgivers side var trolig å gi et insitament for allmuen til å angi sine egne, men det er bare i et fåtall av sakene at det er angitt at bøkene skulle deles slik at angiveren også fikk sin del. Bare i en enkelt sak er det angitt hvem angiveren var ved at angiveren i sitt vitnemål innrømmer dette.

Omfanget av hjemmebrenning har trolig vært stort. Det ble i saken mot lensmannen Samuel Saxe opplyst at det var 97 kjeler som var forseglet og innlevert og lagret på Hvam i Nes og senere på kirkeloftet i Nes kirke. Det betyr at det var en lovlig brennevinskjel hos omtrent hver tredje bonde hvis vi antar at alle leverte inn sine kjeler.²¹⁸

Dette var en forordning som rammet de mange i bygda, og den rammet respektable bønder. Blant de tiltalte og dømte i disse sakene finnes også bønder som hadde vært lagrettemenn noen år tidligere. I Nes gjaldt dette blant annet Hans og Amund Drognes som var lagrettemenn i 1769 og ble tiltalt for brenning i 1770, men som fikk lave bøter fordi de trengte fôr til dyra.. Amund Hønsedahlen var lagrettemenn i 1762 og ble dømt for å ha etablert et ulovlig gjestgiveri og fikk bøter både for brenning og salg.

Da brennevinnssakene startet i 1759 ble behandlingen tilsynelatende samvittighetsfullt gjennomført, der enkeltsakene ble behandlet både summarisk og konsekvent. Kravene var enten tilståelse eller to samstemmige vitner. Noen saker saker går over mange tingmøter og verserer for retten uten avgjørelse i ett til to år, og som dermed ikke kan sies å være

²¹⁸ Det var registrert ca 200 matrikkelgårder i Nes. Om vi bruker samme beregning som i Ullensaker, kommer vi til at det var omkring 300 bønder i prestegjeldet.

summariske. Alt i alt er omkring 100 personer tiltalt for brenning og salg i løpet av årene fra 1759 til 1771, som er de årene jeg har undersøkt.

Behandlingen i retten skiftet karakter etter hvert, og sakene i Nes og Ullensaker i 1771 fikk en behandling som var mer nyansert enn den var 10 år tidligere. I de siste sakene som ble behandlet i den perioden jeg har undersøkt, ble flere frikjent og bare noen få bøtelagt i tråd med forordningen, fordi dommeren tillot seg å tolke intensjonen bak forordningen og dens ordlyd slik at ikke vanlig brenning til privat bruk rammes, men bare hvor «... haardnacket Overtrædelse kand spores».

Behandlingen av blant annet sakene mot Willum Deggerdahlen og datteren Margrethe fra 1760, og mot Jacob Svendsrud og datteren Anne Jacobsdatter i Gjerdrum fra 1769, kan også belyse hvordan behandlingen endret seg fra de første sakene som ble håndtert summarisk. I den første saken i Nes ble datteren dømt og faren gikk fri, fordi han benektet alt og det ikke var noen vitner til at han hadde solgt brennevin. I saken fra Gjerdrum gikk datteren fri, og faren ble dømt fordi hun bare var en tjener i sin fars hus, og dermed uten ansvar.

I noen saker ble brenningen begrunnet med behov for å bruke drank, altså avfall etter maltingen av kornet, som fôr til husdyr, og i den forbindelse er det interessant å vise til hva kanselliråd Christopher Hammer skrev i en bok om norske akevitter i 1780, altså ti år etter disse sakene:

Det var til stor Nytte for Landmannen paa Oplandet i sær i harde Foer-Aar, om Brændeviinsbrændingen blev enhver Gaardemand tilladt til Huus-behov; men de store Brændeviinsbrændere der opbrænder mange Tønder Korn til Udsal og Udførsel af Bøjgden, burde haardelig straffes; thi saadant er til Rigets Skade.²¹⁹

Jeg har ikke undersøkt hvordan forbudet ble håndhevet utover 1771, men Herstad skriver i sin artikkel at forbudet varte ved til 1816 da Stortinget opphevet det. Opphevelse av forbudet mot bønders brenning av brennevin var altså blant de første sakene Stortinget brukte den nyvunne friheten til.

Selv om sakene fikk stort omfang og over 150 tilfeller av politirett ble holdt i distriktet i løpet av disse årene, er det grunn til å tro at det bare var en liten andel av de som drev med brennevinsbrenning som ble stilt for retten. Hvor det ble av de 97 brennevinskjelene som ble innlevert i Nes i 1756 vites ikke, men de kan ha blitt bygget om, solgt til noen som hadde

²¹⁹ Christopher Hammer, *Chymisk-Oeconomisk Afhandling om Norske Akeviter, Bær-Tinkurer og Bær-Safter*, vol. d. 1, Hammer, Christopher (Christiania: S. C. Schwach, 1780), 5.

lovlig bruk for dem i byen, eller de kan ha vært skipet ut og solgt i Danmark. Stein Tveite skriver at i 1400 kjeler ble fraktet til Akershus i forbindelse med forbudene, men muligens hadde dette sammenheng med en innskjerping som kom i 1771.²²⁰

Dersom vi ser hele distriktet under ett og regner med at det var like mange kjeler i de andre bygdene som det var i Nes, kan vi trygt gange antallet med fem, men vi kjenner ikke til hvordan innleveringen av kjeler foregikk i de øvrige prestegjeld.

²²⁰ Tveite, "Norsk tørst," 387.

7 Drøfting og konklusjon

[...] at de i ingen dennem bevidste vrang og uretfærdige Sager vilde lade sig bruge: Ingen Uretvisheder i Rettergang, Vidners Føringer, eller anderledis videndis drive: Ikke med Kroglover, Udeblivelser, Forhalninger, unødige eller søgte Skudsmaal, uden billige Aarsager, Sagen opholde: Ingen vitløftige indviklede Stævninger, eller Forsætter, skrive, og dermed Aarsag give, at Dommene vitløftigere, end tilbørligt er, skulle forfattis [...] ²²¹

Det var en betydelig utvikling av tinget i de årene jeg har undersøkt, og omfanget av tingvirksomheten slik den fremgår av tingbøkene, ble nær tre ganger så stor fra den første til den andre perioden i mine undersøkelser. Dette førte ganske sikkert til økt belastning på aktørene, både embetsmennene som skulle forberede og lede tinget, og bønder som måtte stille som lagrettemenn, som vitner eller fordi de var part i sakene. Undersøkelse av de bakenforliggende årsakene til dette er ikke tema i denne oppgaven, søkelyset har vært på konsekvensene for aktørene ved at det var flere møter man måtte være med på.

At prokuratorerne gjorde sitt inntog er tolket på ulike måter. Noen mener de ble de egentlige drivere av prosessene, og mine undersøkelser kan tyde på at de ble det i noen saker.

Prokuratorerne hadde ervervet seg et dårlig rykte, ved at de i egeninteresse halte ut sakene for å kunne innkassere høyere honorar. Jeg har funnet flere saker som tyder på at dette kunne være tilfelle, hvor særlig saken om takkestykket tyder på at prokuratorernes egeninteresse var en drivkraft. Også Christianias politivedtekter inneholder lite smigrende omtale av prokuratorernes virksomhet i så måte, og i politiretten er det forbud mot prokuratorer av den grunn.

Imidlertid ble det fra 1736 også innført kompetansekrav til prokuratorerne, ikke bare til dommere, og det må ha ført til at i allefall på sikt ble representasjonen de kunne tilby allmuen bedre og mer faglig. At allmuen tok i bruk prokuratorer til å føre sine saker, trenger ikke tyde på at bøndene ble mindre selvstendige, men snarere på kunnskap om hvordan systemet fungerte slik at de kunne ivareta sine interesser på best mulig måte.

²²¹ Kong Christian den femtes norske lov: 15 de april 1687 med Kongeloven 1665, 1-7-10 (del).

Tinget fikk flere og mer spesialiserte former etter hvert. Tidligere hadde de aller fleste saker vært til behandling på det alminnelige tinget, men etter hvert ble antallet forskjellige ekstraretter svært stort. Tingreisen i 1769 tok omkring tre ganger så mange dager som 30 år tidligere, og den største delen av økningen var økning i saker utenom det ordinære tinget.

Jeg har undersøkt praksis med oppnevning av lagrettemennene, og funnet at både oppnevning og oppmøte på Øvre Romerike og Odalen både fra 1738-40 og 1768-1770 var etter loven og fulgte matrikkelens rekkefølge. Det er derfor vanskelig å se at det kunne være noen bygdeelite som rekrutterte til lagretten, eller lagretten ble rekruttert fra, fordi alle voksne bofaste menn før eller siden ville måtte tjenestegjøre som lagrettemann. Dette er i motsetning til hva andre historikere har funnet.

Vervet som lagrettemenn var sikkert av en del oppfattet som en byrde, men det kunne også være en kilde til innsikt i rettens prosesser, og være med å gi kunnskap om hvordan man kunne bruke tinget til å fremme sine saker.

Det er ikke husmenn blant lagrettemennene så langt jeg har kunnet bringe på det rene.

Økningen i antallet husmenn er et uttrykk for at de økonomiske forskjellene økte på bygdene, og siden husmennene ikke fikk del i den innsikten vervet som lagrettemann kunne gi var dette trolig med på ytterligere å utdype forskjellene og skape skiller i samfunnet.

Jeg har også funnet at plikten til å avlegge eden som lagrettemann ble tatt alvorlig, og at det forekom bøtelegging dersom dette ikke ble gjort. Jeg har funnet og referert flere tilfeller der retten ikke kunne settes fordi det manglet lagrettemenn, men ikke at noen ble bøtelagt for ikke å møte. Også når det gjaldt vikarer ble de hentet fra de som tidligere hadde avlagt eden, og hadde tjenestegjort tidligere.

Andre forskere har hevdet at det ikke forekom at lagretten dømte mot dommeren, og at dette skyldtes at lagretten var redusert til rettsvitner. Jeg har funnet at lagretten i en sak om bygsel var uenig med dommeren, og felte dom til fordel for leilendingen, og ikke med sognepresten som var motpart. Lagretten i besiktigelsessaker kunne dessuten være hentet fra nabosognet fordi rekvirenten av forretningen ikke hadde tillit til en lagrett fra egen bygd, noe som tilsier at det ble tillagt betydning hvordan den var sammensatt. Jeg har ikke lest alle saker og må ta forbehold om at det kan være flere.

I enkelte tingsvitnesaker i forbindelse med leiermål og eventuelle bøter ble allmuen og lagretten spurt om tiltaltes økonomiske evne, og ga et svar på det som fikk betydning for om

det ble idømt bøter eller annen straff. I andre saker er det bare allmuen som ble spurt. I slike saker er det trolig lagretten eller lensmannen som svarer på vegne av allmuen.

I tingboksreferatene er tinget som lokaloffentlighet dokumentert, men sett gjennom skriverens øyne. Men noen av de sakene jeg har trukket frem der allmuen blir konsultert av øvrigheten eller selv tar initiativet til en protest eller henvendelse, er tegn som tyder på en samordning bygdene imellom. At allmuen på tiendetingene i 1770 ble spurt om de ville være med på å bekoste innkjøp av lovbok og forordninger, tyder også på at embetsmennene mente allmuen hadde behov for å kunne orientere seg i lovene. At allmuen selv godtok dette uten videre og gikk med på å bekoste innkjøpet tyder på at allmuen selv så fordelene av dette tiltaket.

Politirett var en ny prosessform på landet som ble innført i forbindelse med brennevinsforbudet som ble innført i 1757, og som ifølge forordningen skulle pådømme disse sakene raskt og summarisk; det skulle bare være to lagrettemenn, ingen prokuratorer og bøtene skulle være standardiserte. Med dette var en variant av politiretten tatt i bruk på landet, men uten at hele politiforordningen var gjort gjeldende. I byen var det byens mektigste som var dommere, og den var en apelldomstol. Det var det ikke på landet, det var sorenskriveren eller en fullmektig som var dommer.

Forbudet mot brennevinsbrenning gjaldt en rettighet bøndene hadde hatt i lang tid, og som nå ble betraktet som en forbrytelse som skulle straffes med bøter og inndragning. Rettergangen var kort og summarisk til å begynne med, men mot slutten av perioden er det tydelig at dommeren så nyansene i forseelsenes alvorlighetsgrad og ikke lenger ila de standardiserte bøtene. Jeg har gått gjennom bruken av politirett i hele sorenskriveriet og funnet at praktiseringen av regelverket endret seg med tiden, men at politiretten likevel må ha fungert som en enklere og litt mindre omfattende domstol enn en vanlig ekstrarett.

Hvorfor det ble valgt å bruke en slik rett og ikke bare bøter slik tilfellet var i leiermålssaker, kan ha hatt med utgangspunktet for forbudet å gjøre. Leiermål var en adskillig eldre forbrytelse der forbudet ikke var nytt, men etablert allerede i det sjette bud som lyder «Du skal ikke bryte ekteskapet». Forbudet var altså gitt av Gud og håndhevet av sognepresten, og dessuten av fogden i de tilfelle det ble ilagt bøter. Bare når bøtene ikke ble betalt kom disse sakene på tinget. Det er grunn til å tro at årsaken til at det ble valgt å bruke politirett var at dette både hadde med økonomisk virksomhet, altså næringsliv og privilegier, og orden i samfunnet, altså «god politie» å gjøre, og at det var greit å gripe til et regelverk som på dette tidspunkt var kjent, slik politiretten eller politikammerretten var fra byen.

Selv om forbudet mot brennevinsbrenning også hadde en moralsk side, ved at det kunne stride mot Guds bud å bruke hans gaver til å brenne brennevin og ikke til mat når det var mangel på korn, og en sosialpolitisk side ved at det var en del fyll og misbruk i et allerede forholdsvis fattig samfunn, og dessuten hadde med næringsdrift å gjøre, var retten bøndene hadde til å brenne til eget bruk så innarbeidet at det var vanskelig å håndheve dette forbud. Det synes også særlig på de siste sakene som ble behandlet, at brenning bare til eget bruk ble straffet med symbolske bøter, mens salg av brennevin i strid med privilegiepolitikken der bare privilegerte vertshus hadde anledning til å selge brennevin, ble straffet i tråd med forordningens påbud og strenge bøter. Dommerens betraktning i de seneste sakene om at man måtte se forordningens forbud med de rette øyne forklarer hvordan dette endret seg. Noen slik bemerkning fra dommeren fantes ikke i de første sakene.

Konklusjon

Jeg begynte med å spørre om hva slags offentlighet tinget var. Svaret på det er sammensatt. Tinget var både den offentligheten som kommer direkte til syne i tingbøkene gjennom sorenskriverens ofte knappe og saklige innføringer, og som hadde til hensikt å ivareta lov og orden i samfunnet, og en offentlighet der allmuen møtte øvrigheten til overlegninger som ikke ble nedtegnet i tingbøkene. Denne offentligheten var en asymmetrisk offentlighet der øvrigheten representerte makten og allmuen var den underlegne parten. Men av og til kommer det til syne konkrete eksempler på at makten tapte mot allmuen, selv om dette må ha vært sjeldent. Men også det faktum at lagretten ble hentet fra andre steder i enkelte saker, tilsier at lagretten kunne ha innflytelse, men det er ikke direkte nedtegnet i tingbøkene, det må leses ut fra situasjonen.

Hva man kan lese ut av tingbøkene om allmuens rolle på tinget og hvordan denne rollen endret seg må også sees i lys av at spillereglene endret seg, og prokuratorerne gjorde sitt inntog på tinget. Det ble vanskeligere for allmuen å fremme sine saker på tinget, både av økonomiske årsaker og fordi allmuen ikke behersket det nye språket og prosedyrene. Den økende tendensen på tingene i dette distriktet til at alle saker ble ført med prokurator, tilsier at allmuen kunne bli «statister i egne prosesser», og det faktum at prokuratorerne brukte et latinisert språk og snirklete juridiske vendinger, gjorde at det ble skapt en avstand til vanlige bønder. De førte ikke lenger sine saker selv uten risiko for å tape saken i møte med de elegante og selvsikre prokuratorerne. På den annen side var det rasjonelt å tilpasse seg de

endrede krav og begynne å bruke prokuratorer til å føre sakene for seg, slik kan innsikten i rettssystemet ha blitt brukt til egen fordel også for allmuen.

Tingbøkene avspeiler en virkelighet, og det er grunn til å tro at det som står i tingbøkene i all hovedsak er korrekt i den forstand at det ikke er lagt til noe eller at det som står bare er uttrykk for skriverens egen oppfatning. Tingbøkene avspeiler imidlertid ikke hele virkeligheten slik den var i alle dens fasetter. Den virkeligheten som Anne Gudmundsdatter opplevde da hun løp ut av retten, antagelig fordi hun var redd, og siden ble dømt til to måneders tukthus må vi selv skape ut fra de nøkterne rettsreferatene.

Slik er det også med lagrettemennene og deres rolle på tinget. I en enkelt sak om ødegården Sand i Ullensaker dømte lagretten, slik den kunne gjøre i følge loven, mot sorenskriver og sogneprest til fordel for en leilending.

Den rådende oppfatning synes å være at lagrettemennene utover på syttenhundretallet ikke hadde noen annen funksjon enn som rettsvitner på tinget. Kanskje er det en for enkel oppfatning av deres rolle. Svært mange saker på tinget på syttenhundretallet handlet om eiendom, slik saken på ødegården Sand gjorde. Kanskje vil en grundigere undersøkelse av dette rikholdige materialet avdekke at dette skjedde også i andre saker.

Siden det i de aller fleste saker ikke står noe om lagrettens mening, så utlegges dette som at lagretten ikke hadde noen betydning, og var kuert under den mektige dommeren. Dette mener jeg ikke nødvendigvis er en riktig konklusjon. Et slikt fravær av tegn på medvirkning kan altså ikke tydes utelukkende som at medvirkning ikke fant sted, men like gjerne som et tegn på at samvirket fungerte. Det er viktig å ha *in mente* at skriveren har skrevet ned det som var nødvendig ut fra de juridiske behov, og dermed kan vi ikke utelukke at om det hadde vært uenighet av juridisk betydning mellom dommeren og lagretten, så ville det havnet i protokollen, slik vi har sett med bygselsaken fra Ullensaker.

Tinget var både en «maktens arena» der det var synlig hvordan maktforholdene i samfunnet var, men også en «sosial arena» der allmue og øvrighet hadde et konstruktivt samvirke til å løse lokalsamfunnets administrative gjøremål.

8 Vedlegg

8.1 Ting og lagrettemenn Øvre Romerike og Odalen 1738 – 1740²²²

År	Dato	Side	Prestegjeld og ting	Tingsted	Lagrettemenn
1738	1. juli	1a	Odalen	Odalens tingstue	(Vanskelig lesbart)
1738	7. july	1a	Ullensager almindelig Sage og Skatteting	Frogner	Peder og Hans Haagensen Kolbye Hans Jensen Kolbye Arne og Christoffer Sundbye Hans Aasrud Baard Tauglen Peder Tauglen
		6a		Egen avskrift	
1738	9. juli	10a	Gierdrum almindelig skatte og sage Ting	Wang	Hans Gautteru Christofer og Hauger Rogstad Gulbrand og Lars Løfstad Halvor Trulsnes Ole Hvall Christen Nereløs (?)
1738	11. juli	10b	Nannestad, almindelig Sage og Skatte-ting	Nordbye	Jacob Hvem Erik og Søren Austad Ole Wester Austad Lars Dahl Gulbrand Noreg Ole og Christoffer Leerberg
1738	14. juli	12a	Edswold almindelig sage og skatteting	Dønnum	David, Steffen Niels og Ole Biørnestad Niels Jonsen Broshoug Ole, Gunmun og Jon Fleswig
1738	17. juli	17b	Næss, almindelig sage og skatteting	Hvam	Lars og Ole Greni Christoffer og Hans Scharning Casper Eggum .. Gulbrand Grenis forfald Søren FinkaltEng og med Tarald Sundbyes forfald Lars S.... Gillum
1738	30. juli	25b	Næss ekstrarett ?	Hvam	«betient med forutindførte laugrette.»
1738	4. august	26b	Ullensager besigt.	Randbye	Christoffer Stanger, ---Holum, Guttorm Isingrud, Anders Hilleren, Lars Bogstad og Christoffer Oppen
1738	19. august	27b	Nes besigt.	Leerengen (?)	Gulbrand og Lars Greni, Knudh Giellum, Casper Eggum, Tarald Sundbye og Hans Scharning
1738	20. august	28b	Ullensaker besigt	Ullensaker Prestegaard	Efterskrevne laugrettesmænd af Gierdrums sogn, Halvor Trolsnes, Lars og Gulbrand Løfstad,

²²² SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fb/L0053: Tingbok 53, 1738-1741.

					Christoffer og Haagen Kogstad, Ole Hval, Hans Gautterud og Christen Nereløs
1738	12. september	30a	Eidsvoll Ekstrating	Dønnums tingstue	Steffen, David, Ole og Niels Biørnstad, Gunmund, Ole og Svend Flesvig og Niels [Biørnstad]
1738	30. september	34b	Besigtigelse (?)	Edsvold	Gunnar (?), Ole og Jon Flesvig, David, Niels og Ole Biørnstad
1738	1. oktober	35b	Besigtigelse Jøndal	Edsvold	
1738	2. oktober	36b	forts.	Edsvold, Bøen	
1738	4. oktober	38b	Nannestad	Nordre Kringler	Gullik, Michel og Gulbrand Økren Ole Døhli Ole Grinager Halvor Hofkringle
1738	6. oktober	38b	Besigtigelse og taxering, Ullensaker	Hallingstad	Hans Haagensen, Peder Knudsen, Hans Jensen Kolbye Ilen Baard og Peder Taugland
1738	7. oktober	40a	Besigtigelse	Fladbye i Gjerdrum	Gulbrand Hønsi, Willum Fielstad, Christen Sønder Fladbye, Halvor Kulsrud, Even Asch og Claus Smestad
1738	18. oktober	40a	Besigtigelse (?)	Tveten i Nes	Halvor Smetzboding, Gulbrand Klotzboding, Ole og Hans Finholt, Søren Finholt Eng og Gunner Steensboding
1738	30 oktober	40b	Besigtigelse (?)	Edsvold (?)	Steffen, David, Ole og Niels Biørnstad, Gunmun, Ole og Jon Flesvig samt Niels Braaehaug
1738	7. november	44a	Do	Odalen, Haagenstuen	Hans og Anders Kiølstad, Ole og Erik Øyen, Gunner og Jan Wesbye, Gunner Ruud den Eldre og Peder Greager
1738	10. november	45b	Oudahlen, almindelig sage og skatteting	Skjulstad	Amund Garvig Ole og Erik Oen (Øen) Jon og Guner Wesby ved Peder Sannes svagheds forfald Lars Paulsen Øen og indi Ole Sæters forfald Cornelius Spigsidt Den const. foged Hr. Christian Juul og bygdelenmanden Ole Nielsen Skjulstad
1738	14. november	53a	Ullensager, alminnelig Sage og Skatte Ting	Frogner	Peder og Hans Haagensen Kolbye Christoffer Sunbye Hans Austad Bard og Peder Tauglen indi Hans Jensen Kolbyes svagheds forfald Tosten Steffensen Kolbye og indi Arne Sundbyes Svagheds forfald Ole Nielsen Ruud
1738	17. november	61b	Næss sogn, (feilskrevet skal være Gierdrum) almindelig Sage og Skatte Ting	Gaarden Wang	Hans Gautterud Christoffer og Haagen Kogstad Gulbran og Lars Løfstad Halvor Trolsnes Ole Hval Christen Nereløs (?) (se også 10a)
1738	19. november	63a	Nannestad almindelig Sage og SkatteTing	Norbye	Jacob Hvem Erich og Sven Øster Oustad Ole Wester Oustad

					Lars Døli Gulbran Noreg Christofer Leerberg indi Ole Leerbergs svagheds forfald Ole Nielsen Humle
1738	21. november	65b	Edswold, almindelig Sage og Skatteting	Dønum	David, Steffen Niels og Ole Biørnstad Niels Broshoug Ole Gunmund og Jan Fleswig
1738	22. november	69a			
1738	24 November	70a	Næss almindelig Sage og Skatteting	Hvam	Lars Greni Christoffer og Mons Olsen Scharning Casper Eggum Knud Gellum Gulbrand Greni indi Ole Grenis forfald Guner Ingeborrud og indi Tarald Sundbyes svagheds forfald Hans Tomter
1739	5. marti	74b	Oudahlen, almindelig Sage og Skatteting	Skiulstad	Otte Herud Ole Lillefolj (?) Søren Øster Øysett indi Syr... Nyhuus svaghed forfald fa... Ole Nyhuus Hans Østergaarden indi Amund Siønesen Nordset sted Anders Auli indi Tosten Glomstad sted Hans Kiølstad og Johan Østgaarden
1739	12 marti	84b	Ullensager, almindelig Sage og Skatteting (oplyst: Forordning om skolehold på landet)	Frogner	Lars Laake Ole Erlandsen Kius Niels Kius Christen Kius Hans Toresen Kius Truls og Biørn Hallingstad Knud Toresen Biørningstad
1739	14. marti	91b	Gierdrum, almindelig Sage og Skatteting	Wang	Lars Rockstad Gulbrand og Erick Sannum Tore Sannum Willum og Gulbrand Foshaug Hans Gieri Tore Smestad
1739	16. marti	94a	Nannestad ,almindelig Sage og Skatteting	Norbye	Hans Haagensen Døhli Christofer Nannestad Tosten Kagsrud Tore Olsen og Christopher Olsøner Engelstad Tore Christophersen Engelstad Tore Hyni Haagen Langerud
1939	19. marti	97a	Edswold, almindelig Sage og Skatteting	Dønum	Christian Fagernes Hans Aarnes Ole Fagernes Tron Wenger Jørgen Aas Johannes Elstad Halvor Elstad

					Amun Elstad
1739	2. april	103a	Næs, almindelig Sage og Skatteting	Hvam	Mogens Scharning Ole og Knud Baahoug Ingell og Jon Frogner Ole Eier Guttorm Herberg Lars Aas
1739	30. juni	108a	Oudalen, almindelig Sage og Skatteting	Schulstad	Otte Herud Ole Lille Fulu Søren Neder Øysedt Syver Nyhus Hans Øfstegaarden Amun Siønesen Nordseid Hans Kjølstad Johan Østgaaren
1739	6. july	119a	Ullensager, almindelig Sage og Skatteting	Frogner	Lars Laake Ole Evensen Wester Kius Niels og Christian Kius Hans Toresen Kius Truls og Biørn Hallingstad Knud Toresen Biørningstad
1739	8. july	130a	Gierdrum, almindelig Sage og Skatteting	Wang	Gulbrand og Erich Sannum Tore Sannum Willum og Gulbran Foshaug Tore Smestad Lars Rockstad udi Hans Gieris fraværelse Lars Smestad
1739	10 july	132a	Nannestad, almindelig Sage og Skatteting	Norbye	Hans Døhli Tore Hyne Christopher Nannestad Christofer, Tore og Torer Christofersen Engelstad Haagen Langerud Tosten Kaxrud
1739	13. july	135b	Edswold, almindelig Sage og Skatteting	Dønum	Hans Aarnes Ole Fagernes Tron Wenger Jørgen Aas Johannes Elstad Halvor og Amun Elstad indi Christian Fagernæs Svagheds forfald Halvor Olsen Dønum
1739	16. july	141a	Næss, almindelig Sage og Skatteting	Hvam	Magnus Scharning Lars Aas Knud og Ole Baarhaug Jon og Ingel Frogner Ole Eijer (Eyer) Guttorm Herberg
1739	24. august	147a	(Besigtigelse)	Leerengene i Nes prestegjeld	Ole Eie, Gutorm Herberg, Jon og Ingel Frogner, Mogens Scharning og Lars Aas
1739	25. august	148b	Besigtigelse (se over)	Randbye i Ullensaker	Christofer og Even Børgen, Torger, Halvor og Gunner Nafstad, Vallentin Willersrud
1739	1. oktober	150a	Extratingsholdelse over Anders Pedersen	Dønnum Tingstue	Johannes, Amun og Halvor Elstad, Tron Wenger, Jørgen Aas, Christian Fagernes, Ole Fagernes og Hans Aarnes.

1739	6. oktober	161a	Aastedssag	Sønder Husmoe i Nes sogn	Erik Knebrøt, Bent Aamodt, Ole Eie, Guttorm Herberg, John og Ingel Frogner, Ole Borhaug og Lars Aas
1739	9. november	161d	Oudalen, almindelig Sage og Skatteting	Schiulstad	Otte Herud Ole Lille Fulu Søren Neder Øysedt Syver Nyhus Hans og Johan Øfstegaarden Amun Norsedt Hans Kiølstad
1739	14. november	175b	Ullensager , almindelig Sage og Skatteting	Frogner	Lars Laake Ole Erlansen Norder Kius Hans Toresen Sønd Kius Niels og Kristen Kius Truls og Biørn Hallingstad Knud Erichsen Biørningstad
1739	17. november	187b	Gierdrum, almindelig Sage og Skatteting	Wang	Gulbrand og Tore Sannum Willum og Gulbrand Toshau Tore Smestad Lars Rockstad Hans Gieri indi Erich Sannums svagheds forfald Christopher Rogstad
1739	18 November	188b	Nannestad Alminnelig Sage og Skatteting	Gaarden Norbyes anordnede tingstue	Hans Døhli Tore Hyni Christopher, Tore Olsen og Tore Christophersen Engelstad Haagen Langerud Tosten Kagsrud Ole Aarstad
		198b			
1739	21 november	198b	Almindelig Sage og Skatteting Edsvold	Dønnum Tingstue	Hans Aarnes Ole og Christen Fagernes Tron Wenger Johannes og Amun Elstad udi Halvor Elstads forfald Halvor Dønnum og udi Jørgen Aas sted Steffen Biørnstad Kongl Majts Foged Michael Gamborg Bøygde Lensmanden Peder Christoffersen Dønnum
1739	24. November	203a	Almindelig Sage og Skatteting for Næss	Gaarden Hvams anordnede tingstue	Mons Schaaring Knud og Ole Baarhaug Ole Eie Guttorm Herberg indj Ingel Frogners Svagheds forfald Anders Wogstad indj Lars Aas sted Ole Ottersen Strøm Jan Frogner Fogden Micael Gamborg Bøigde Lænsmanden Helle Christensen Hvam

8.2 Oversikt over oppnevning av lagrettemenn på tingene 1769-70²²³

År	Dag	Side	Ting	Tingsted	Lagrettemenn
1769	2den Martii	1a	Oudahlens Vaar Sage og Skatte Ting	Lænsmandsgaarden Nordre Niust	Amund Gulbrandsen Toner, Ole Eriksen Øyen for Siønne Gulbrandsen Østgaarden, Arne Andersen Spetalen Lars Eriksen L[ekvam] Harald Finsen Døhlii Knud Tordsen Lekvam Torger Tordsen [?]Lekvam Engebret Tiøstelsen Spetalen Fogden Jens Kiønig og Lænsmanden Ms Henrich Højer
1769	6te Martii	5a	Næss Sogns Vaar Skatte og Sage Ting	Lænsmandsgaarden Houg	Ole Hunstad Niels Folmo for Christen Runi Ole Skøyen Hans Drognæs Amund Drognæs Niels Folvel Tore Wennevold Gunders Hansen for Gulbrand Runi Tilstæde Kongel. Maits.Foged Lænsmanden Ole Knudsen og menige Tingsøgende Almue
1769	9de Martii	9b	Doms Ting Næss	Houg	Retten betient med samme Laugrettesom ved Tinget er tilstede....
1769	10de Martii	10a	Almindelig Vaar Sage og Skatte Ting Ullensager	Lænsmandsgaarden Oppen	Torger Ihle Henrik Ihle Ole Trøgstad Anders Oppe Saxe Flindrum Ole Lund Ole Romsaas Lars Plogstad Tilstæde Kongelig Maits Foged Velædle Velbyrdige Hr Regiments Qvarteer Mæster og Foged Købke Lænsmanden Anders Madsen
1769	12te Martii	11b	Gjerdrum Almindelige Vaar Skatte og Sage Ting	Lænsmandsgaarden Gjerdrum	Joen, Ole, Hans Sørum Søren Ruud Hans Flatner Joen Braate Ole Asmyhr i stæden for Hans Asmyhr,

²²³ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fb/L0061: Tingbok 61, 1769-1772.

					Lars Tvedt tilstede Kongel. Maitts Foged Hr Adrian Købke, Lænsmanden Haagen Olsen
1769	14de Martii	11b	Nannestad Vaar Skatte og Sage Ting	Lænsmandsg aarden Laache	Torer Hansen Røtterud Paal Engelstad Ole Kopperud Haagen Ruud Erik Langerud Ole Syversen Voloug der alle foreviste Attest fra Laugmanden om deres Laugrættes Eede Aflæg. Istedenfor Steffen Grenager Siønne Ingelsen Kiønstad, og isteden for Elling Hoel sad Ole Bræihe Tilstæde Kongl: Maitts: Foged, Lænsmanden Gulbrand Engebretsen og menige....
1769	17de Martii	12b/ 13a	Edsvolds Sogns Vaar Skatte og Sage Ting	Lændsmands gaarden Baadshoug	8te sorne Laugrettes Mænd Lars Gulbrandsen Tøndsem Lars Pedersen Baalsrud Ole Joensen Baalsrud Ole Joensen Solberg Hans Davidsen Biørndahlen Ole Larsen Langgaard Ole Olsen Bæchedahl ? Gulbrand Amundsen Biørndahlen blev andmelt syg og i hands stæd taget Anders Aass Tilstæde Fogden Hr Regiments Qvarter Mæster Købke den Constituerede Lænsmand Peder Eng, og menige ...
1769	29de Martii	13a	Doms Ting Oudahlen	Tingstædet Gaarden Niust	Lars, Knud og Torkel Legvam Harald Døhli Amund Thoner Ole Eriksen Øyen den Yngre Johan Kiølstad Ole Aarstad (?)
1769	4de April Fortsat 15 April	14a/b	Odelssag	Laake i Ullensager	Lars Hage Lars og Knudt Ulleren Amund Bierke Gulbrand Liøg[odt] Ole Jacobsen Trøgstad Christopher Dølie Lars Plogstad
1769	5te April	16a	Domsting (Ekstrarett)	Ingier i Ullensager	8te Laugrettesmenn: Lars og Knud Ulleren Henrik og Torger Ihle Ole Lund Anders Oppen

					Ole Trøgstad Saxe Flindrum
1769	15de April	16a	Dom	Laake i Hovind Annex i Ullensager Præstegield	Den forhen benævnte Laugrætte...undtagen i stædet for Lars Plogstad mødte Amund Bierke
1769	6te Maii	16b	Odelssag	Aaserud i Edsvold	Lars Jacobsen og Anners Olsen Aas Iver Doknæs Ole, Iver og Gulbrand Docken Ole Askim og David Opsahl Tilstæde den Constituerese Lænsmand Peder Eng
1769	8de Maii	17b/ 19a	Cont. Edsvolds Vaar Ting	Baadshoug	
1769	8de Maii	19a	Ekstra Poleti Rætt paa Baadshoug	Baadshoug	Iver Doknæs og Ole Docken
1769	9de Maii	19a/b	Domsting Edsvold	Baadshoug	Samme lagrettemenn som forrige gang tilstede
1769	9de Mai	19b	Odelssag på Baadshoug	Baadshoug	Lars Doknæs Gulbrand, Iver og Ole Docken Lars og Anders Aas David Opsahl Ole Askim
1769	19de Maii	19b	Extra Tingsvidnesag	Giæstgiverga arden Risebrobach en	Ole Bæckedahl Ole Hansen Bæckedahl Ole og Hans Baalsrud Hans og Gulbrand Biørndahl Lars Tandsum Gulbrand Olsen Hellestad Tilstæde den Constituerede Lænsmand Peder Eng
1769	19. mai	21a	Dom	Risebrobakk en	2 laugrettemænd
1769	3de Julii	21a	Odelssag Findstad i Nannestad	Findstad i Holter Annex til Nannestad Sogn	Lars Loverud Torero Døhlie Lars Døhlie Jacob og Ole Kiønstad Tron Holter Hovel Foss .. og Ole Edseth tilstede Lænsmanden Gulbrand Engebretsen Laache
1769	6te Julii	22a	Oudahls Præstegields Vaar Sommer Ting	Lændsmands gaarden Nordre Niust	Lars, Torkel og Knud Lekvam Engebret og Arne Spetalen Amund Toner Harald Døhli Ole Eriksen Øyen Tilstæde Kongl Maits Foged hr Jens Kiønig, Lænsmanden Monr Henrik Hejer og menige Tingsøgende Almue
1769	10de Julii	25a	Næss Sogns Sommer	Lænsmandsg	Hans og Amund Drognes

			Ting	aarden Houg	Gulbrand Runi Toror Vennevold Niels Folmoe Ole Skøyen Niels Folvel Ole Hunstad
1769	13de Julii	27b	Ullensagers Sommer Skatte og Sage Ting	Gaarden Oppen	Torer og Henrik Ihle Ole Romsaas Anders Oppen Saxe Flindrum Lars Plogstad Ole Jacobsen Trøgstad Ole Lund Tilstæde KMF H Adrian Købke Lænsmanden Anders Madsen
1769	15de Julii	29a	Gierdrum Sommer Ting	Lændsmads gaarden Gierdrum	Samme som seneste Ting undtagen for Hans Asmyr som syg sad Gulbrand Braadahl Tilstæde Lænsmanden Haagen Gierdrum
1769	15de Julii	29a	Poleti Rætt paa Gierdrum	Gaarden Gierdrum	2de Laugrettes Mænd Ole og Joen Sørum
1769	17de Julii	29b	Nannestad Sommer Ting	Gaarden Laache	Paul Engelstad Erik Langerud Haagen Ruud Toror Røtterud Ole Kopperud Skjønne Kjønstad Ole Kringler Ole Syversen Lille Volloug Tilstæde Lænsmanden Gulbrand Engebretsen
1769	20de Julii	30a	Edsvolds Sommer Ting	Baadshoug	Anders Myhrer Ole Hansen og Ole Olsen Bæchedahl Ole Jonsen Baalsrud Lars Tordsen Ole Selberg Hans og Gulbrand Bjørndahlen Tilstæde den Constituerede Lænsmand Peder Eng
1769	2den Augustiii	31a	Odelssag Oudahlen	Gaarden og Soldater Lægdet Houcherud	Niels Hansen og Jacob Spigsedt Ole Baglie Toror Børgen Hans Øvre Øyen Anders Ilgoe Hans Krattebøl Ole Hee Tilstæde Lænsmanden Henrich Hejer
1769	3de Augustii	32a	Doms Ting Oudahlen	Niust	Niels, Jacob, Svend og Peder Spigsedt Ole Baglie Toror Børgen

					Ole Øyen den yngre Torchel Lekvam Tilstæde Lænsmanden Hejer
1769	19de Augustii	32b	Poleti Rætt paa Gierdrum	Lændsmands gaarden Gierdrum	samme Laugrette som seneste gang vare tilstæde
1769	21te Augustii	33b	OdelsSag paa Lille Strøm i Næss	Gaarden og Dragonqvart eret Lille Strøm	Ole og Knud Fyri Iver Frogner Anders Hvam Niels Folvel Iver Bøhler Ole Hunstad Anders Mørdre Paa Lændsmand Knudsens vægne var tilstæde Joen Broe Tangen
1769	22dre Augusti	34a	Odelssag paa Laaveg i Næss	Gaarden og Dragon Qvarteret Laaveg i Fenstad Annex	Anders Braarud Ole Grinkelsrud Gulbrand Flagstad Amund Biørtomt Gutorm og Jens Aurstad Ole og Halvar Holter Tilstæde Lænsmanden Ole Knudsen
1769	26te August	34b	Continuation av Odelssagen paa Findstad		Samme som sist med unntak for Lars Døhli som er syg sad Ole Laavæg Tilstæde Lænsmanden Gulbrand Engbretsen
1769	29de Augustii	35a	Continuation av XtraSagen andragende Tømmeret i Hurdahlen	Morch i Edsvold	Samme som sist med unndtag for Gulbrand Hellestad sad Ole Langaard
1769	30te Augustii	35b	Cont. af Edsvolds Sommer Ting	Baadshoug	Samme som sidst var tilstede undtagen for Ole Hansen Bæckedahl sad Ole Langaard Tilstæde den Constituerede Lænsmand Peder Eng
1769	4de September	36b	Odelssagen paa Stormoen		Anders Saugnæs Anders Ilgoe Henrik Hanord Niels, Kield, Hans, Iver og Ole Øyen Joen Morterud Lænsmanden Monsr Hejer
1769	5te September	38b	Femte Stevne Sag	Gaarden Stor Moen i Moe Annex	Hans, Ole og Iver Øyen Anders Saugnæs Anders Ilgoe Henrik Hanor Niels Field og Joen Morterud.- Tilstæde Lænsmanden Henrich Hejer
1769	19de Septembr=	39b	Aasteds Tings Vidne Sag paa Kulnæs	Kulnæs i Ullensager Sogn	Anders Vikberg Lars Lie Hans Helgebogstad

					Christen Fustulrud Gulbrand Liøgodt Hans Giestad Ole Jacobsen Hovel Trøgstad Tilstæde Lænsmanden Anders Madsen
1769	18de October	41a	Besigtelse og Taxation paa Rudstad Saugen	Rudstad Saugen i Hurdahlen	Efterskrevne 6 Laugrettesmend Christopher og Halvar Giødding Joen Bundelie Hans og Ole Ruud Knud Sand Tilstæde UnderLænsmanden Gullik Børresen Giødding
1769	13de Novbr=	41b	Oudahles Høste Ting	Niust	Amund Toner Harald Døhlie Engebret Spetalen Lars, Knud og Torkel Lekvam Ole Øyen Povel Engebretsen Westbye Tilst. KMF Kiøning, Lænsmanden Hejer
1769	13de November	42a	Continuuation av Odelssagen paa Stormoen	Tingstedet Niust	Amund Toner Anders Ilgoe Anders Sanner Niels Field Joen Morterud Hans og Ole Øyen Jacob Spigset Tilstæde Lænsmanden Hejer
1769	13de November	42a	Continuation av Fæmte Stevne Sagen paa Stormoen	Niust	som i Odels sagen er Nefnt
1769	13de November	42a	Extra Rætt paa Niust	Lænsmandsgaarden Niust	Amund Toner Harald Døhlie Engebret Spetalen Lars, Knud og Torkel Lekvam Ole Øyen Povel Engebretsen Westbye Tilstæde Lænsmanden Hejer
1769	14de November	42b	Cont. av Høst Ting for Oudahlen	Niust	Samme som i går
1769	16 November	46a	Almindeligt Høste Sage og Skatte Ting for Næss Sogn	Lænsmandsgaarden Houg	Lars Løken Gulbrand Runi Torner Vennevold Amund Drognes Niels Folvel Ole Skøyen Ole Hustad Hans Drognes KMF og RMQ Købke, Lænsmanden Knudsen og menige
1769	20	51b/	Almindeligt Høste Sage	Lænsmands	Henrik og Torger Ihle,

	Novembr	52a	og Skatte Ting for Ullensager	gaarden Oppen	Ole Lund Lars Plogstad Saxe Flindrum Anders Oppen Ole Romsaas Ole Jacobsen Trøgstad Tilstæde KMF, Lænsmanden Madsen og menige tingsøgende almue
1769	22 Novembr	53b	Gierdrums Høste Ting	Lændsmands gaarden Gierdrum	Joen, Ole og Hans Sørum Joen Braate Søren Ruud Hans Flatner Ole Fieldstad Torger Fladbye istedenfor Ole Asmyhr Tilstæde Kongel. Maits. Foged Hr Adrian Købke Lænsmanden Haagen Olsen
1769	22. november	54a	Politirett	Lænsmandsg aarden Gierdrum	Joen Sørum og Ole Fielstad
1769	24de Novbr	54b	Nannestads Høste Ting	Lænsmandsg aarden Laache	Erik Langerud Torger Røtterud Ole Kopperud Siønne Kiønstad [?] istedenfor Steffen Grinager Haagen Ruud Elling Hoel Joen Volloug istedenfor Ole Volloug
		55b			Til Laugrætte for næste aar blev udnefnt Jacob Kringler, Torer og Tosten Nordbye=Viig, Ole Hoel, Haagen Sunbye, Lars Laaverud, Jacob Hansen Brotnov og Jacob Økeren
1769	27de Novembr	55b	Edsvolds almindelige Høste Sage og Skatte Ting	Baadshoug	...og blev Retten betient med eftterskrevne 8te Laugrettes Mænd neml. Hans og Gulbrand Biørndahlen Ole Solberg Lars Tandsum Lars Baalsrud Ole og Ole Bæckedahl Anders Aas Tilstæde KMF H Adrian Købke Den const Lænsmand. Peder Eng
1769	1st December	59b	Odels Sagen paa Findstad	Westre Krogfos	Torer Døhli Tron Holter Lars Døhlen Ole og Jacob Brustad Lars Laaverud

					Hovel Foss Ole Laaveg Tilstæde Lænsmanden Gulbrand Engebretsen
1769	3de Decbr	60a	Odels Sag paa Findstad	Øvre Foss	samme Laugrette som seneste Session, undtagen for Tron Holter sad Ola Loueg
1769	8de Decbr	60b	Deelingsforretning på Øvre Foss	Øvre Foss	Lars Kierstad Lars Østbye Hans Fevig Hans Erpestad Tron Elton Bryniild Hvem
1769	12te Decembr	61b	Continuation af Odelssagen paa Laaveg	Laaveg (i Næss)	Samme som sidst var til stæde
1770	29de Januari	62a	Continuation av Odels- Sagen paa Laaveg	Odels- Tomten Laaveg (i Næss)	Anders Braarud Gulbrand Flagstad Iver Unildstad (?) Engebret Vedset Halvord Skøyen Amund Bjørtomt Jens og Guttorm Tirstad Lænsmanden Knudsen var til stæde
1770	30te Januari	64b	Continuation av Odels- Sagen paa Baadshoug	Baadshoug i Edsvold	Anders og Lars Aas Joen, Ole og Gulbrand Dokken Lars Tansum Iver Doknes David Opsahl
1770	5te Februari	65a/b	Continuation av Ullensager Høste Ting	Lændsmads gaarden Oppen	Henrik og Torger Ihle Ole Lund Saxe Flindrum Ole Trøgstad Lars Plogstad Ole Romsaas Anders Oppen lensmanden var tilstede etc.
1770	9de Februar	68a	Extra Rætt	Nordre Niust	Ole Baglie Poul Ingebretsen Westbyemoen Lars Andersen Kiølstad Peder Peersen Lucher Ole Hansen Aarstad Tor Pedersen Borgen Knud Olsen Bielker Poul Poulsen Westbye
1770	2den Marti	72a	Almindelige Vaar Sage og Skatte Ting for Oudahlen	Lændsmads gaarden Niust	Henning Berger Arne Olson Spetalen Christopher Kjelsbøl O..er Hernæs Lars Yttere Hernæs Jens og Ole Nyrud samt Aril Moen [?]
1770	3d. Marti	76a	Extra-Rætt over Tyven Peter Jonsøn	Niust	

1770	6te Marti	78a	Almindelig Vaar Skatte og Sage Ting for Næss	Lendsmands gaarden Houg	Povel Boddning Hans Lie Gudmund Gudmundsen Gudmund Clemetsen Oulie Sven Oulie Christopher Bollerud i hands Stæd Amund Hunsmeoe Ole Harsoug i hands Stæd Nils Ro??? Clemet Lie i hands Stæd Sven Hovin
1770	10de Marti	89b	Almindelig Vaar Skatte og Sage Ting for Ullensager	Lændsmands gaarden Oppen	Christopher Kios Gulbrand Kios Hans Vogstad Halvord Vogstad Christopher og Lars Algrim Carl Stogstad Ole Berg
1770	12 Marti	91b	Almindelige Vaar Skatte og Sage Ting	Lænsmandsgaarden Gierdrum	Hans Asmyr Lars Fielstad Sven, Lars, Amund og Lars Østere Hønsi Erich og Hans Vestere Hønsie
1770	14 Marti	93b	Almindelig Vaar Skatte og Sage Ting for Nannestad	Lændsmands gaarden Laache	Jacob Brotnov Torero Viigen Jacob Kringler Ole Hoel Haagen Sundbye Tosten Viigen Lars Loverud Jacob Økrie i hvis Stæd var Torero Røtterud
1770	17 Marti	95b	Almindelig Vaar Skatte og Sage Ting for Edsvold	Lensmandsgaarden Bodshaug	Ingebrigt Lium Lars Bjertnes Anders Ørbek Jens Sannerud Christopher Byrud Gulbrand Steenshoel Ole Myrer Gulbrand Dytterud
1770	6 april	96b	Continuation av Ullensagers Vaar Ting		Samme som sist
1770	7 april	99a	Continuation av Gierdrums Vaar Ting		Samme som sist
1770	20 april	101a	Continuation av Edsvolds Vaar Ting		Samme som sist, unntatt for Anders Ørbek satt Jens Krogvold
1770	6 julii	110b	almindelige Skatte og Sage Ting for Oudahlen	Niust i Opstad Annex	Arne og Ole Schirud Arne Spetalen, for Lars Hernæss Poul Embretsen Westbye Henning Berger, for Erich Moen Asmund Hougsæt Christopher Kiælsbækk Otto Hernæss

1770	9 jului	119a	Almindelig Skatte og Sage=ting for Næss	Kiølstad	Poul Boddig Ole Stahoug Anders Braarud for Hans Finholt Svend Ouli Gumund Ouli Gumund Clemetsen Ouli Clemet Lie
1770	13 jului	129a	Almindelig skatte og Sage Ting for Ullensager	Dragvold i hoved Sognet	Ole Andersen Berg Christopher Olsen Algrim Hans Arnesen Wogstad Lars Tostensen Algrim Christopher Olsen Aass Carl Pedersen Stochstad Gulbrand Larsen Aass Halvor Olsen Wogstad
1770	16. juli	136b	Gjerdrum Sommerting	Søndre Gierdrum	Hans Gulbrandsen Asmyhr, Lars Hansen Fieldstad, Erich Olsen, Hans Clemetsen, Svend Henrichsen, Amund Christophersen, Lars Gulbrandsen Hønsi, Rasmus Helgesen Kulsrud (møtte for sistnevnte som var svag)
1770	18. juli	139b	Nannestad Alminnelig skatte og saketing	Laache	Jacob Kringle, Ole Hoel, Torger Nordbyewiig, Tosten Nordbyewiig, Jacob Brotnow, Haagen Sundbye, Lars Lov... , Schjønne Kjønstad, Jacob Øchrisstad
1770	20. juli	142b	Edsvold, alminnelig skatte- og saketing	Aass i hovedsognet	Jens Tranum, Ole Myhrer, Gudbrand Dotterud, Gulbrand Steenshoel, Embret Lion, Christopher Bojerud, Jens Krogwold, Lars Bjertnes
1770	13. november	157a	Oudahlen, alminnelig skatte- og saketing	Niust i Opstad Annex	Tore Borgen Poul Engebretsen Westbye Ole og Arne Schyrud Christopher Kielsbøll Erich Moen Henning Berger Otto Hernæs
1770	16. novembris	165b	Nes, alminnelig skat- og saketing	Kiølstad	Ole Stakoug Poul Boding Hans og Clemet Lie Gundmund Clemetsen

					Gundmund Gundmundsen Svend Ouli Christopher Olsen Bollerud (ikke indfundet sig)
1770	21. novembris	176b	Ullensager alminnelig skate- og saketing	Dragvold i hovedsognet	Christopher og Lars Algrim Ole Berg Carl Stogstad Gulbrand og Christopher Aass Hans og Halvor Wogstad
1770	23. novembris	186a	Gierdrum alminnelig skatte- og saketing	Lendsmands gården søndre Gierdrum i hovedsognet	Svend, Lars og Lars, Hans Amund og Erich Hønsi Lars Fieldstad Hans Asmyhr
1770	26. novembris	189a	Nannestad, alminnelig skatte- og saketing	Laache i hovedsognet	Haagen Syndbye Lars Loverud Jacob Brodtne (?) i stedenfor Jacob Øcheren som avdød Schjøanne Kjønstad, Ole Hoel Thore Ween Thosten Wiigen Jacob Kringle
1770	28. novembris	194b	Edsvold alminnelig skatte- og saketing	Aass i hovedsognet	Gulbrand Dytterud Jens Krogvold Christopher Byrud Gulbrand Stenshoel Engebret Liom Jens Trannum Lars Biercknæss Ole Myhren
1770	17. desember	205b	Ekstrarett i Nes	Kjølstad	Som tidligere
1771	2. martii	207a	Oudalen alminnelig skatte og saketing	Niust i Opstad annex	Søren og Ole Melstrøm Gulbrand Tougel Hans og Gulbrand Stenerud Knud Hansen Kjelsbøel Ola ...rdisen
1771	6. martii	212a	Næss Alminnelig skatte og saketing	Bruestad i hovedsognet	Ole Larsen Sandager (....) Niels Larsen Sandager Niels Gulbrandsen Klodsbooding Tron Anandsen (?) Præsterud Ole Poulsen Wandsem Jacob Larsen Wandsem I Jørgen Pedersen Fenstads sted og : Anders Olsen Aarnæss Tarald Olsen Waaler Niels Gundersen Findschud
1771	11. martii	223b	Ullensager alminnelig vaar, sageting	Dragvold i hoved sognet	Halvor Jacobsen Ihle Ole Larsen Furusædt Henrik Hansen Onsrud Thorer Amundsen Berg

					Peder Gulbrandsen Ihle Hans Amundsen Furusædt Gulbrand Aalbjørnsen Støvre og i Mads Støverens Thosten Pedersen Schedsmoe
1771	13. martii	225a	Gjerdrum Alminnelig vaar, skatte og sake ting	Gjerdrum i hovedsognet	Truels og Mogens Asch Jacob og Willum Asch Michel og Jacob Krogvold Ole og Gulbrand Braadahl
1771	15. martii	226a	Nannestad, alminnelig vaar, skatte og saketing	Laache i hovedsognet	Haagen Sundbye i Michel Nordbyes sted Hans Gutu Gunder og Ole Biercheg Hans Houg Michel Gresaaager Hans Harstad Ole Gangflødt
1771	19. martii	231a	Edsvold, alminnelig vaar, skatte og sage ting	Aass i hovedsognet	Anders Olsen Aass istedenfor Mattis Torchilsen Haugli Ole Borgersen Bogsrud Ole Hansen Bæchedahl Ole Olsen Bæchedahl for Knud Rongstad Tarald Olsen Sæter Dahl (?) Lars Andersen Oppegaard Ole Christensen Disserud Jens Andersen Oppegaard
1771	10. aprilis	241b	Næss alminnelig skatte og sage ting, continuation av vaartinget 6. martii	Brustad i hovedsognet	Torger Fenstad (?) Tarald Waaler (?) Halvor Ovold (?)
1771	15. aprilis	246a/ b	Ullensager, continuation	Dragvold	Ole Larsen Furusædt Tor Amundsen Furusædt Peder Gulbrandsen Ihle T... Jacobsen Ihle Mads og Gulbrand Albiørnsen Støfre T.... Torsen Onsrud Amundsen Berg
1771	5. juli	252b	Oudahlen,	Sander i Strøm... sogn	Søren og Ole Medstrøm Anders og Jens Oppen Søren Grimslund Otto Stomperud
1771	6. julii	253b	Oudahlen almindeligen sommer skatte og sageting	Medstrøm Ous (?)	Jens Oppi Gulbrand Tauget Søren og Ole Melstrøm Knud Kielsbøel Gulbrand og Hans Steensrud Ole Nordisen
1771	9. julii	258b /259a	Næss sogns almindelige sommer skatte og sage ting	Wormenæs	Niels Findschud Niels Sandager Tarrald Waaler Niels Klodsbodding Jørgen Fendstad

					Tron Kvesterud (?) Ole og Jacob Wandsum
1771	13. julii	269a	Ullensager alminnelig skatte og sage ting	Dragvold	Thore Berg Ole og Hans Furuseth Henrich Onsrud Gulbrand og Mads Støvve Peder og Halvor Ihle
1771	16. julii	277a	Gierdrum alminnelig sommer skatte og sage ting	Gierdrum i hoved sognet	Truls Asch Mongs Asch Jacob Asch Willum Asch Jacob Krogvold Michel Krogvold Gulbrand Braadahl Istedenfor Ole Braadahl, Lars Hansen Fieldstad
1771	18. julii	278a	Nannestad alminnelig sommer skatte og sage ting	Laake i hovedsognet	Gunder Biercheeg Michel Græsager Hans Houg Michel Nordbye Jens Harstad Hans Gudtu Ole Biercheeg Ole Gangfløtt
1771	22. julii	283a	Edsvold alminnelig sommer sage ting	Østere Aass	Ole Bogsrud Ole og Ole Bæchedahl Lars og Jens Oppegaard Ole Disserud Tarald Sæterdahl Anders Aass
1771	15. octobris	299a	Oudahlen alminnelig skatte og sage ting	Synden Ouli, Oudahlens hovedsogn	Gulbrand Steenerud Niels Hansen Spigseth Hans Stensrud Søren og Ole Melstrøm Ole Nordisen Jens Oppi Gulbrand Tangel Knud Kielsbøl
1771	16. novembris	307b	Næss almindelige ...ting	Wormenæs i hoved sognet	Tron Præsterud Jørgen Fendstad Niels Findschud Ole og Jacob Wansem for Niels Sandager, Ole Grindchielsrud og for Tarald Waaler, Amund Bjørcheiet (?), forent Niels Klodsbodding
1771	21. novembris	320b	Ullensager almindelige høste skatte og sage ting	Maastad i hoved sognet	Mads og Gulbrand Støvve Hans og Ole Furusædt Henrich Onsrud Thorer Berg Peder og Halvor Ihle
1771	26. novembris	328a	Nannestad alminnelig høste skatte og sage ting	Laake	Ole Gangfløtt Michel Græsager

					Jens Harstad Hans Houg Hans Gutu Ole og Gunder Biercheg istedenfor Michel Nordbye, Schjønne Kiønstad
1771	30 novembris	334a	Edsvold alminnelig høste skatte og sage-ting	Østere Aass	Ole Bogsrud Jens og Lars Oppegaard Ole Disserud Anders Aass Tarald Sæterdahl Ole og Ole Bæchedahl
1772	10. januari	347a	Oudahlen almindelig skatte og sage-ting	Semb i Opstad annex	Anders Oppi Niels Findsen Syloust Ole Jensen Scharvenæs Hans Larsen Lille Ullern Christopher Thoresen Galdterud for Anders Pedersen Lychen Anders Pedersen Saugnæs Tron Findsen Linderen for sig Over, og for Lars Findsen Middelfield Hans Andersen Østmoen
1772	6. martii	354a	Næss almindelig skatte og sage-ting	Wormenes i hoved sognet	Sven Eje Sven ..mildstad Ole og Guttorm Ring Borger og Gulbrand Brødter Anders og Christen Bodding
1772	10. martii	366a	Ullensager skette og sage-ting for vaar Terminen	Maastad i hoved Sognet	Christopher Wettal Halvor Nafstad Michel og Peder Kolbye Ole og Hans Tougland Haagen Tougland Eric Kauserud
1772	12. martii	371b	Gjerdrum almindelig skatte og sage-ting	Gierdrum i hoved Sognet	Christopher og Joen Kulsrud Rasmus og Hans Fossum Jens Aamodt Lars Eckeberg Christopher og Niels Kogstad
1772	14. martii	372a	Nannestad alminnelig skatte og sage Ting	Laake i hoved Sognet	Christopher Hansen Tronrud Amund Amundsen Hofkringler i Ole Toresen Hofkringlers sted sedter sig Schjønne Christophersen Kiønstad som sagde at Ole Toresen undskylder sig med at være svag, da hand med de skulle indreise til Christiania for at aflægge Laugrættens Eeden. Wiidere: Hans Olsen Buraas I Christopher Larsen Rodtnæses sted sadte sig Ole Nielsen Bierdnæs Gulbrand Jonsen Amundrud

					Christopher Michelsen Stenseth og Christopher Christophersen Løvaasen, som heller ikke har aflagt Laugrettes Eeden sadte sig Lars Amundsen Dahls broder Ole Nordmyren (Om ekstraskatten)
1772	17.martii	376b /377a	Edsvold almindeligen vaar skatte og sage-ting	Østre Aass i hoved Sognet	Eric Bradtli Ole Houg Ole Trollerud Engebret Sundbye Henric Østerud Ulric Buraas I Gullic Burasases sted sadte sig Ole Hansen Bæckedahl og for Lars Øvre Holtet, sad Anders Ørbæck
1772	10. junii	387b	Oudahlen alminnelig skatte og sage –Ting	Semb i Opstad	Hans Andersen Anders Luker Anders Oppi Christopher Galterud Hans Ulleren Ole Scharvenæs Niels Solaust for Tron Linner, Joen Mordterud
1772	9. julii	398a	Næss almindelig sommer skatte og sage-ting	Wormenæs	Guttorm Ring
1772	13. julii	411a	Ullensager almindelig skatte og sage-Ting	Maastad	Samme som på næste vaar ting blev indsadt, unndtagen i Ole og Hans Touglands sted sadt in Engebret Sørbye og Hans Navstad
1772	15. julii	414a	Gierdrum alminnelig Sommer Ting	Gierdrum	samme Laugrette Mænd som på næste Waar Ting blev anførte, undtagen i Christopher Kulsruds Sted, sadt Jacob Asck
1772	17. julii	415a	Nannestad almindelig Sommer Skatte og Sage-Ting	Laache her i hoved=Sogn et	...som vaar tinget... untagen Ole Hofkringler foreviste Seddel at have aflagt Laugrette Eeden, ligesaa sad Christopher Rodtnæs Christopher Løvaas var tilstæde med dette(ditto?) for hvilken ??ragningen blev oplæst, han sagde den er ham af Lændsmanden bekienntgiort, men han har endnu ikke aflagt Laugrettes Eeden, og han paa skylder at være Landværne Mand, og siger han sagde det samme til Lændsmanden da han blev tilsagt. Thi blev nu atter i Christopher Løvaases Sted indsadt Lars Amundsen Dahl,

					<p>hvilken Fogden saa med forige som denne Session befalte de i Loven paabudne ... for at sidde i andens Sted. Dommeren tilspurgte Christopher Løvaas, om han vil tilbagebetale de 32 sh. til den Mand som i hans Sted har sadt sig? Dertil Christopher Løvaas svarede Nej, ikke føren han have talt med sin Oberster.</p>
1772	20de Julii	419a	Edsvold Alminndelig Sommer Sage=Ting	Østre Aass i hoved Sognet	.. de selvsamme som sadt sidst Waar Ting, undtagen i Ulric Buraases Sted, Ole Rasmussen Myhrer, og for Lars Øver Holtet, Ole Olsen Bæchedahl
1772	15de Octobris		Oudahlens almindelige Høste Ting	Semb i Opstad Annex	Niels Solaust Anders Langnæs Tron Linner Tosten Moen Jens Oppi Christopher Guldterud Ole Scharrenæs og Istedenor Jens Ulleren som var syg sad sig Thord Borgen.
1772	19de Octobris	439a	Tiende Angivelses Ting med Næss Sogn	Wormenæs i Hoved Sognet	Niels Folmoe Erich Hundstad Hans Drognæs Erich Hundsmoe Ole Skøyen Guttorm Fjug Gulbrand og Børger Brøter
1772	21 Octobris	441a	Tiende Angivelses Ting for Ullensager	Maastad i Hoved Sognet	Christopher Wettal Michel Kolbye Haagen Taugland Embret Sørbye Halvor Navstad Peder Kolbye Erich Kauserud
1772	23 Octobris	441b	Tiende Angivelses Ting for Gjerdrum	Gaarden Gjerdrum	Christopher Kulsrud Jacob Asch istedenfor Joen Kulsrud, Rasmus og Hans Fossum Jens Aamodt Lars Egeberg Christopher og Niels Kogstad
1772	16 Novembris	442a	Almindelig Høste-Ting for Næss	Wormenæs	Samme som sidste Sommer Ting
1772	20 Novembris	459a	Alminnelig Høst- Sage og Skatte- Ting for Ullensaker	Maastad	Samme Laugrette, som sadt Sommer- Tinget

8.3 «Tingreisen» i 1739 på Øvre Romerike og Odalen

Dato	Tingbok	Type	Gård	Prestegjeld	Merknad
5. mars	53	Vårting	Skiulstad	Odalen	
6. mars	53	Vårting	Skiulstad	Odalen	
12. mars	53	Vårting	Frogner	Ullensaker	
13. mars	53	Vårting	Frogner	Ullensaker	
14. mars	53	Vårting	Wang	Gjerdrum	
16. mars	53	Vårting	Norbye	Nannestad	
19. mars	53	Vårting	Dønnum	Eidsvoll	
20. mars	53	Vårting	Dønnum	Eidsvoll	
2. april	53	Vårting	Hvam	Nes	
30. juni	53	Sommerting	Schulstad	Odalen	
1. juli	53	Sommerting	Schulstad	Odalen	
6. juli	53	Sommerting	Frogner	Ullensaker	
7. juli	53	Sommerting	Frogner	Ullensaker	
8. juli	53	Sommerting	Wang	Gjerdrum	
10. juli	53	Sommerting	Norbye	Nannestad	
13. juli	53	Sommerting	Dønnum	Eidsvoll	
14. juli	53	Sommerting	Dønnum	Eidsvoll	
16. juli	53	Sommerting	Hvam	Nes	
17. juli	53	Sommerting	Hvam	Nes	
24. aug	53	Besiktigelse	Leerengene	Nes	
25. aug	53	Besiktigelse	Randbye	Ullensaker	
1. okt	53	Ekstrating	Dønnum	Eidsvoll	
6. okt	53	Åstedssak	S. Husmoe	Nes	
9. nov	53	Høstting	Schulstad	Odalen	
10. nov	53	Høstting	Schulstad	Odalen	
14. nov	53	Høstting	Frogner	Ullensaker	
16. nov	53	Høstting	Frogner	Ullensaker	
17. nov	53	Høstting	Wang	Gjerdrum	
18. nov	53	Høstting	Norbye	Nannestad	
19. nov	53	Høstting	Norbye	Nannestad	
21. nov	53	Høstting	Dønnum	Eidsvoll	
24. nov	53	Høstting	Hvam	Nes	
25. nov	53	Høstting	Hvam	Nes	

8.4 «Tingreisen» i 1769 på Øvre Romerike og Odalen

Dato	Tingbok	Type	Gård	Prestegjeld	Merknad
13. januar	A60	Fortsettelses høstting	Baadshaug,	Eidsvoll	På den konstituerte lensmann Peder Engsgård
13. januar	ER	Domsting	Baadshaug,	Eidsvoll	
16. januar	ER	Kont. Odelssak	Frøhaug,	Eidsvoll	
17. januar	A60	Besiktigelse	Morch,	Eidsvoll	
25. januar	A60	Domsting	Morch	Eidsvoll	Fogdegården
3. februar	ER	Kont. Odelssak	Hee,	Odalen	
4. februar	A60	Høsttinget	Nordre Niust	Odalen	Utsettelsesting
6. februar	ER	Dom i odelssak	Niust,	Odalen	Baarstad
8. februar	ER	Politirett	Frydenlund,	Nes	
10. februar	A60	Ekstrarett	Haug,	Nes	Tre arrestanter
20. februar	ER	Ekstrarett	Baadshaug,	Eidsvoll	(selvmord)
20. februar	ER	Ekstrarett	Baadshaug	Eidsvoll	(tyveri)
2. mars	A61	Vårting	Niust,	Odalen	
3. mars	A61	Kont. vårting	Niust	Odalen	
6. mars	A61	Vårting	Haug	Nes	
6. mars	ER	Politirett	Haug	Nes	
7. mars	A61	Vårting kont.	Haug	Nes	
8. mars	A61	Vårting kont.	Haug	Nes	
9. mars	A61	Domsting	Haug	Nes	Privat gjeldssak
9. mars	ER	Politirett	Haug	Nes	
10. mars	A61	Vårting	Oppen	Ullensaker	
11. mars	A61	Vårting kont.	Oppen	Ullensaker	
12. mars	A61	Vårting	Gjerdrum	Gjerdrum	
14. mars	A61	Vårting	Laake	Nannestad	
15. mars	A61	Vårting kont.	Laake	Nannestad	
17. mars	A61	Vårting	Baadshaug	Eidsvoll	
29. mars	A61	Domsting	Niust	Odalen	
4. april	A61	Odelssak	Laake	Ullensaker	
5. april	ER	Odelssak	Ingier	Ullensaker	
5. april	A61	Domsting/ekstrarett	Ingier	Ullensaker	
7. april	ER	Ekstrarett	Baadshaug	Eidsvoll	
8. april	ER	Dom ekstrarett	Eidsvollsbakken	Eidsvoll	
11. april	ER	Odelssak	Wogstad	Ullensaker	
15. april	A61	Dom (odelssak)	Laake	Ullensaker	
29. april	ER	Odelssak	Frøhaug	Nes	
3. mai	ER	Odelssak	Plogstad	Ullensaker	
6. mai	A61	Odelssak	Aaserud	Eidsvoll	
8. mai	A61	Vårting kont.	Baadshaug	Eidsvoll	
8. mai	A61	Ekstra politirett	Baadshaug	Eidsvoll	
9. mai	A61	Domsting	Baadshaug	Eidsvoll	Aaserud

9. mai	A61	Odelssak	Baadshaug	Eidsvoll	Baadshaug
19. mai	A61	Ekstra tingsvitnesak	Risebrobakken	Eidsvoll	(tømmer i Hurdal)
19. mai	A61	Dom	Risebrobakken	Eidsvoll	(mot Simen Sundgården)
26. juni	ER	Ekstrarett	Haug	Nes	
27. juni	ER	Dom i ekstrarett	Haug	Nes	
28. juni	ER	Dom odelssak	Haug	Nes	(Frøhaug)
3. juli	A61	Odelssak	Finstad i Holter	Nannestad	
6. juli	A61	Sommerting	Niust	Odalen	
7. juli	A61	Sommerting kont.	Niust	Odalen	
10. juli	A61	Sommerting	Haug	Nes	
11. juli	A61	Sommerting kont.	Haug	Nes	
13. juli	A61	Sommerting	Oppen	Ullensaker	
15. juli	A61	Sommerting	Gjerdrum	Gjerdrum	
15. juli	A61	Politirett	Gjerdrum	Gjerdrum	
17. juli	A61	Sommerting	Laache	Nannestad	
20. juli	A61	Sommerting	Baadshaug	Eidsvoll	
26. juli	ER	Odelssak	Vestre Aas	Eidsvoll	
27. juli	ER	Odelssak	Baadshaug	Eidsvoll	
29. juli	ER	Odelssak	Ingier	Ullensaker	
2. august	A61	Odelssak	Houcherud	Odalen	
3. august	A61	Domsting	Niust	Odalen	
7. august	ER	Odelssak	Wogstad	Ullensaker	
19. august	A61	Politirett	Gjerdrum	Gjerdrum	
21. august	A61	Odelssak	Lille Strøm	Nes	
22. august	A61	Odelssak	Laaveg	Nes	
26. august	A61	Odelssak	Finstad	Nannestad	
29. august	A61	Ekstrasak (tingsvitne)	Morch	Eidsvoll	Tømmer
30. august	A61	Sommerting kont.	Baadshaug	Eidsvoll	
4. sept.	A61	Odelssak	Stormoen	Odalen	
5. sept.	A61	Femtestevne	Stormoen	Odalen	
19. sept.	A61	Åstedssak/tingsvitne.	Kulnes	Ullensaker	
26. sept.	ER	Besiktigelse	Rommen	Nes	Kapellangården
30. sept.	ER	Tiendeting	Baadshaug	Eidsvoll	
3. oktober	ER	Tiendeting	Haug	Nes	
4. oktober	ER	Tiendeting	Oppen	Ullensaker	
5. oktober	ER	Tiendeting	Gjerdrum	Gjerdrum	
7. oktober	ER	Tiendeting	Laache	Nannestad	
9. oktober	ER	Besiktigelse/taksering	Brøhaug	Eidsvoll	
18. okt.	A61	Besiktigelse/taksering	Rustadsaugen	Eidsvoll	Hurdal
26. okt.	ER	Besiktigelse	Tiaberget	Eidsvoll	
28. okt.	ER	Odelssak	Ingier	Ullensaker	
30. okt.	ER	Odelssak	Aas	Eidsvoll	
3. nov.	ER	Besiktigelse	Buraas	Nannestad	
6. nov.	ER	Taksering	Nordre Romsaas	Ullensaker	Avtagts-Forretning
10. nov.	ER	Besiktigelse kont.	Rommen	Nes	
13. nov.	A61	Høstting	Niust	Odalen	

13. nov.	A61	Odelssak kont.	Niust	Odalen	
13. nov.	A61	Femttestevne kont.	Niust	Odalen	
13. nov.	A61	Ekstrarett	Niust	Odalen	Dommer
14. nov.	A61	Høstting kont.	Niust	Odalen	
16. nov.	A61	Høstting	Haug	Nes	
17. nov.	A61	Høstting kont.	Haug	Nes	
20. nov.	A61	Høstting	Oppen	Ullensaker	
20. nov.	ER	Confiscationssag	Oppen	Ullensaker	
21. nov.	A61	Høstting kont.	Oppen	Ullensaker	
22. nov.	A61	Høstting	Gjerdrum	Gjerdrum	
22. nov.	A61	Politrett	Gjerdrum	Gjerdrum	
22. nov.	A61	Politrett	Gjerdrum	Gjerdrum	Md. Smidt
24. nov.	A61	Høstting	Laache	Nannestad	
25. nov.	A61	Høstting kont.	Laache	Nannestad	
27. nov.	A61	Høstting	Baadshaug	Eidsvoll	
28. nov.	A61	Høstting kont.	Baadshaug	Eidsvoll	
1. des.	A61	Odelssak	Vestre Krogfoss	Nannestad	Finstad
3. des.	A61	Odelssak	Øvre Foss	Nannestad	Finstad
8 des.	A61	Delingsforretning	Øvre Foss	Nannestad	
12. des.	A61	Odelssak	Laaveg	Nes	
16. des.	ER	Confiscationssag	Oppen	Ullensaker	kont.
18. des.	ER	Dom	Hovind	Ullensaker	i ovenst. conf.sak.
18. des.	ER	Ekstrarett	Oppen	Ullensaker	(tyveri)

8.5 Oversikt over saker i politiretten

Tabell 16 Politirett i Nes og Ullensaker 1764

	Kategori	Merknad	Dom
Nes 7. mar 1764	Mot Ole Dytterud for brenning og salg	Tilstår	Bøter 20+10+omk
Ullensaker 24. mar 1764	Embret Olsen Allergot		Frikjennes, mangel på bevis
do	Berte Tranum		Frafalles
do	Hans Mickelsen Helgebostad		Utsettes til sommertinget
Ullensaker 26. apr 1764	Michel Elstad og hustrue	Vitneavhør	Utsettes til neste ting
do	Halvor og Lars Fløgstad med hustruer		Utsettes til neste ting
do	Arne Jøgo og hustrue		Utsettes til neste ting
do	Mot Chr. Nielsen Arndahl for usømmelig opptreden i oberste Sehesteds hus.	Tugthusrett/politirett. Må skaffe attest fra sognepresten for å ha gått til alters.	Dømmes den 7. juni til tugthus for så lang tid som directeurene bestemmer
Nes 9. juli 1764	Ole Abrahamsen Jellum		Bøter 20+10+omk
do	Gisle Amundsen Biertnes	Laugdag til 3. okt	Utsettes
do	Gulbrand Torhaug	do	Utsettes
do	Christen Knudsen Biertnes og hans stefar Gulbrand Baarhaug	do	Utsettes
do	Svend Iversen Arnestad og kona Marte Hansdatter		Bøter 20rd+omk
Ullensaker 4. sep 1764	Utsatt sak mot Michel Olsen Elstad og hustrue		Frafalles – mangel på bevis
do	Utsatt sak mot Halvor og Lars Fløgstad med hustruer		Utsettes til neste alm. høsteting
do	Utsatt sak mot Arne Ljøgodt og hustrue		Bøter 10rd+redskap+omk
Nes 3. okt 1764	Gisle Bjertnæs, Gulbrand Baarhaug og Christen Biertnæs	«...for utilladelig Negotie med Varskt brendeviin...»	Utsettes til høsttingets tredje dag

Tabell 17 Brennevinssakene 1765 i Nes, Ullensaker og Odalen

1765	Kategori	Merknad	Dom
Nes 25. jan 1765	Utsatt sak mot Gisle Biertnæs	Tilstår	Utsettes til vårtinget
do	Utsatt sak mot Christen Biertnæs	Mener bare å ha solgt i eget hus, noe han som gjestgiver er berettiget til. Har dessuten solgt på tingstedet, i likhet med foregående.	Utsettes til vårtinget
do	Utsatt sak mot Gulbrand Baarhaug		Utsettes
do	Mot Halvr Paulsen Kullerud		Utsettes til vårtinget
do	Mot Ole Christoffersen Mørdre		Utsettes til vårtinget
Ullensaker 4. feb 1765	Utsatt sak mot Hans Hegebostad		Utsettes
do	Mot Thomas Helgebostadstuen	Mangler vitner	Utsettes til vårtinget
do	Utsatt sak mot Halvor og Lars Fløgstad	Flere vitner innkalles	Utsettes
Nes 6. mar	Utsatt sak mot Gisle Biertnæs		Bøter 10rd+redsk+omk

1765			
do	Utsatt sak mot Christen Biertnæss		Bøter 20rd+omk
do	Utsatt sak mot Halvor Povlsen Kullerud		Bøter 10rd+20rd+omk
Nes 8. mar 1765	Utsatt sak mot Ole Christoffersen Mørdre		Dom faller 15. april
do	Utsatt sak mot Gulbrand Borhaug	Intet bevist	Frafalles
Ullensaker 12. mar 1765	Utsatt sak mot Hans Helgebosta		Utsettes
do	Utsatt sak mot Halvor og Lars Fløgstad		Utsettes til 22. april
Ullensaker 22. apr 1765	Utsatt sak mot Halvor og Lars Fløgstad	Vitner avhøres	Utsettes
Odalen 6. juli 1765	Mot Lars Hansen Kjølstad	Tilstår	Bøter 10rd+20rd+omk
do	Mot Hans Pedersen Krattebøl	Tilstår	Bøter 10rd+20rd+omk
do	Mot Ole Hansen Jersaas	Vitner avhøres	Utsettes til 14. september
Nes 9. juli 1765	Utsatt sak mot Ole Mørdre		Bøter 10rd+ omk
Ullensaker 13. juli 1765	Utsatt sak mot Hans Helgebostad	Tilstår	Bøter
do	Utsatt sak mot Halvor Fløgstad		Skal pådømmes den 29. juli
Odalen 14. sep 1765	Utsatt sak mot Ole Jersaas		Utsettes
Odalen 15. nov 1765	Utsatt sak mot Ole Jersaas		Utsettes til 11. desember
Nes 18/11	Mot Tron Præsterud		Utsettes til 6. desember
Ullensaker 20. nov 1765	Mot Jens Hage	Tilstår	Bøter 10rd+omk
do	Mot Amund Haugerstuen		Utsettes til vårtinget
do	Mot Mathis Asper	Tilstår	Bøter 10rd+20rd+omk
Odalen 11. des 1765	Utsatt sak mot Ole Jersaas		Frafalles

Tabell 18 Brennevinssakene 1766 fra ekstraretsprotokoll 1 1759-66

1766	Kategori	Merknad	Dom
Gjerdrum 8/1	Mot gjestgiveren Søren Løer Hagen		Bøter 20rd+omk
Ullensaker 7/4	Mot enkekvinden Kari Henricksdatter		Bøter 20rd+omk

Tabell 19 Brennevinssakene 1768-69 i Nes

1768	Kategori	Merknad	Dom
Nes 11. juli 1768	Mot : Gulbrand Folberg, Gunder Wennevold, Ole Eriksen Oulie, Lars Kius, Joen Wormesund, Herman Strøm, Svend Grindkelsrud, Mari Svindahlstuen, Gulbrand Waalerstuen og Ole Myhrerud		Utsettes til 19. august
Nes 19. august 1768	Utsatt sak mot ovennevnte	Omfattende vitneavhør	Utsettes til høsttinget
Nes 18. nov 1768	Mot Gulbrand Folberg med fl.		Utsettes til 20. des.
Nes 20. des. 1768	Utsatt sak mot Gulbrand Folberg m.fl.		Utsettes til 8. feb. 1769

Nes 8. feb 1769	Utsatt sak mot Gulbrand Folberg m.fl.	Vitneavhør	Utsettes til vårtinget
Nes 6. mars 1769	Utsatt sak mot Gulbrand Folberg m.fl.		Tas opp til doms 9. mars
Nes 9. mars 1769	Dom i saken mot Gulbrand Folberg, Gunder Wennewold, Ole Eriksen Oulie, Lars Kius, Joen Wormesund, Herman Strøm, Svend Grindkelsrud, Mari Svindahlstuen, Gulbrand Waalerstuen og Ole Myhrerud.	224	Dom i saken. Av de ti tiltalte frifinnes fem, fire nevnes ikke i dommen og bare Joen Wilhelmsen Wormesund blir dømt til bøter for salg, altå 20rd + omk.

Tabell 20 Brennevinssakene i Gjerdrum i 1769 og 70

	Kategori	Merknad	Dom
Gjerdrum 15. juli 1769	Politirett mot Anne Jacobsdatter Svendsrud	Skal ha brent og solgt brennevin	Utsettes til 19. august
Gjerdrum 19. aug 1769	do	Det avhøres vitner som bekrefter at Anne har brent og solgt. Hun selv sa at det var på farens ordre	Utsettes til høsttinget
do	Jacob Svendsrud, Jens Kaagstad og Lars Gierdrum ble innstevnet for brennevinsbrenning og salg	Alle mener de har brent til eget bruk	
do	Anna Beatha Sal Smidt instevnet for brennevinsbrenning	Innrømmer å ha brent litt til medisinsk bruk for sin helbreds skyld	
Gjerdrums (høstting) 22. nov 1769	Politirett mot Jacob Svendsrud, Jens Kaagstad og Lars Gierdrum		Utsettes
do	Politirett mot Mad: Smidt		Utsettes til 19. des
Gjerdrum 12. mars 1770	Politirett mot Mad: Smidt		Utsettes
do	do mot Hans Henni		Utsettes til 7. apr
do	do mot Jacob Sagen		Opptas til doms 7. april
do	do mot Anne Jacobsdatter		Frafaller tiltalen fordi hun bare er en tjener
Gjerdrum 7. apr 1770	do mot Jacob Sagen	Dømmes for brenning og salg	Bøter 20rd+10rd+omk
do	do mot Madme Smidt	Dømmes for brenning og salg etter vitneavhør	Bøter 20rd+10rd+redsk+omk

²²⁴ SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fc/Fca/L0002: Ekstraretsprotokoll 2, 1766-1771, 60a (dom).

Kilder og litteratur:

Utrykte kilder

- RA, Rentekammeret inntil 1814, Realistisk ordnet avdeling, N/Nb/Nbf/L0093: Øvre Romerike eksaminasjonsprotokoll, 1723.
- RA, Rentekammeret inntil 1814, Realistisk ordnet avdeling, N/Nb/Nbf/L0094: Øvre Romerike matrikkelprotokoll, 1723.
- SAO, Ullensaker prestekontor Kirkebøker, F/Fa/L0010: Ministerialbok nr. I 10, 1733-1776, .
- SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fb/L0050: Tingbok 50, 1723-1726.
- SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fb/L0053: Tingbok 53, 1738-1741.
- SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fb/L0058: Tingbok 58, 1757-1759.
- SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fb/L0060: Tingbok 60, 1763-1769.
- SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fb/L0061: Tingbok 61, 1769-1772.
- SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fb/L0062a: Tingbok 62a, 1772-1775.
- SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fc/Fca/L0001: Ekstraretsprotokoll 1, 1759-1766.
- SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, F/Fc/Fca/L0002: Ekstraretsprotokoll 2, 1766-1771.

Trykte kilder

- Finne-Grønn, S. H., og Tore Vigerust. "Rentekammerets norske bestallinger." Oslo: Norsk Slektshistorisk Forening. 1932/2005.
- Kong Christian den femtes norske lov: 15 de april 1687 med Kongeloven 1665. Oslo: Universitetsforlaget ; Pensumtjeneste. 1995.
- Nissen, Martinus, og Norge Danmark. *Extract og Register over Deres Kongelige Majestæters til Dannemark og Norge &c. &c. Forordninger, Forbude, Placater, Ordonancer, Fundatzer, Reglements, Laugs-Artikler, Privilegier, Rescripter og Placater som fra Aaret 1670 til 1768 ere udgangne ...* : H. 1. Vol. H. 1, Tronhiem: Trykt hos J.C. Winding paa Autors Bekostning. 1768.
- Ostermann, H. "Examinati Juris 1736-1814 " In, (2005). <http://www.genealogi.no/examinati-juris-1736-1814/>.
- Schmidt, Julius August S. *Forordninger, aabne Breve, Placater m. m. for kongeriget Norge i Tidsrummet fra 1648-1813 : til Brug for den Lovstuderende : 1 : 1648-1770.* Vol. 1, Christiania 1851.
- Schou, Jacob Henric. *Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og aabne Breve samt andre trykte Anordninger som fra aar 1670 af ere udkomne : Som indeholder K. Christian VI Frr. fra 1730 til 1746.* 2. Udg. ed. Vol. 3, Kiøbenhavn: Breum. 1795.

———. *Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og aabne Breve samt andre trykte Anordninger som fra aar 1670 af ere udkomne : Som indeholder K. Friderik V Frr. fra 1746 til 1765*. 2. Udg. ed. Vol. 4, København: Breum. 1795.

Statistisk sentralbyrå. "Norges første folketelling 1769 = The first population census in Norway 1769." 368 s. : tab. Oslo: Statistisk sentralbyrå. 1980.

Wessel-Berg, Fr Aug. *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge : i Tidsrummet 1660-1813 : 2 : 1746-1780*. Christiania: Cappelen. 1842.

Litteratur

Appel, Hans Henrik. *Tinget, magten og æren : studier i sociale prosesser og magtrelasjoner i et jysk bondesamfund i 1600-tallet*. Odense University studies in history and social sciences. Vol. vol. 219, Odense: Odense Universitetsforl. 1999.

Aschim, Øystein. "Var det en bondeelite i Hole prestegjeld? : en nærstudie av matrikelbøndene i Hole i perioden 1647-1723." Oslo: Ø. Aschim. 1998.

Dobbe, Jorunn. "Blant granner og myndigheter : konfliktløsning og disiplinering på bygdetinget i Nordhordland." Oslo: Tingbokprosjektet. 1996.

Erichsen, Bodil Chr. *Kriminalitet og rettsvesen i Kristiania på slutten av 1600-tallet*. Publikasjoner fra Tingbokprosjektet (trykt utg.). Vol. nr 4, Oslo: Universitetet i Oslo, IKS, Avdeling for historie, Tingbokprosjektet. 1993.

Espeli, Harald, Hans Eyvind Næss, og Harald Rinde. *Våpendrager og veiviser: advokatenes historie i Norge*. Oslo: Universitetsforl. 2008.

Finne-Grønn, S. H., Magnus Mardal, og sakførerforening Den Norske. *Norges prokuratorer, sakførere og advokater 1660-1905 : biografiske opplysninger : B. 1 : De embedsmæssige utnævnte prokuratorer 1660-1814*. Vol. B. 1, Oslo: Den Norske sakførerforening. 1932.

Fladby, Rolf, Edvard Bull, O. M. Sandvik, Eirik Sundli, og bygdebokkomite Eidsvoll. *Eidsvoll bygds historie : 1:2 : Bygdehistorien 1700-1914*. Vol. 1:2, Oslo: s.n. 1952.

Gausdal, Ole. *Bygdetingets betydning på begynnelsen av 1700-tallet : en undersøkelse av aktiviteten på tinget i Vats tinglag 1700-1714*. Oslo: O. Gausdal. 2006.

Grøndahl, Ulf. *Ullensaker 1660-1840*. Vol. 2, Ullensaker: Bygdebokkomiteen. 1989.

Hammer, Christopher. *Chymisk-Oeconomisk Afhandling om Norske Akeviter, Bær-Tinkurer og Bær-Safter*. Hammer, Christopher. Vol. d. 1, Christiania: S. C. Schwach. 1780.

Herstad, John. "Brennevinspolitikk i Norge 1735-1757." I *Skog och brännvin : studier i näringspolitiskt beslutsfattande i Norden på 1700-talet*, redigert av Kalle Bäck. Publikation / Det nordiska forskningsprosjektet Centralmakt och lokalsamhälle - beslutsprocess på 1700-talet, 385 s. Oslo: Universitetsforlaget. 1984.

Herstad, John, Kristin M. Røgeberg, Tor Ulset, Gerd Mordt, og Margit Løyland. *Norge i 1743 : innberetninger som svar på 43 spørsmål fra Danske Kanselli : 1 : Akershus stift og amt : Østfold, Akershus*. Vol. 1, Oslo: Solum. 2003.

Hutchinson, Alan "Bygdetingets sosiale vesen." *Heimen*, nr. 02 (2015): 169-178.

- Imsen, Steinar. *Norsk bondekommunalisme: fra Magnus Lagabøte til Kristian Kvart*. [Trondheim]: Tapir. 1990.
- Imsen, Steinar, og Harald Winge. *Norsk historisk leksikon : kultur og samfunn ca. 1500-ca. 1800*. 2. utg. ed. Oslo: Cappelen akademisk forl. 1999.
- Kaldal, Ingar. *Historisk forskning, forståing og forteljing*. Samlagets bøker for høgare utdanning. Oslo: Samlaget. 2003.
- Kiil, Alf. *Arkivkunnskap: statsarkiva*. Vol. 3, Oslo: Universitetsforlaget. 1969.
- Kirkeby, Birger. *Gardene på vestsida av Vorma*. redigertt av bygdebokkomite Eidsvoll. Vol. 2:2, Oslo: s.n. 1958.
- . *Gardene på vestsida av Vorma (forts.)*. redigertt av bygdebokkomite Eidsvoll. Vol. 2:3, Oslo: s.n. 1960.
- . *Nannestad bygdebok*. 4 b. vol [Nannestad]: Nannestad kommune. 1962.
- . *Nannestad bygdebok : 2 : Gardshistorie for Holter sokn*. Vol. 2, Nannestad: Nannestad kommune. 1964.
- . *Nord-Odal bygdebok : 1-2 1 : Gards- og slektshistorie for Sand sokn*. Vol. 1-2 1, Sand: Kommunen. 1969.
- . *Odalsboka : fellesbind for Nord- og Sør-Odal : bygdehistorie inntil 1819*. Lørenskog: Kommunene. 1966.
- Marthinsen, Liv. *Tingboka som kilde : en seminarrapport*. Skrifter fra Norsk lokalhistorisk institutt (trykt utg.). Vol. 22(1990), Oslo: Norsk lokalhistorisk institutt. 1990.
- Myking, John Ragnar. "Førebuing til 1814? Bøndene si deltaking i formelle lokale institusjonar før 1814." I *Folkestyre? : kritisk lys på 1814-demokratiet*, redigert av Anne-Hilde Nagel og Ståle Dyrvik. Bergen: Bodoni. 2014.
- . "Lagrettemenn og bygdeelite ca. 1650-1750. Eit eksempel frå Nordhordland." *Heimen* 33, nr. 33/1996 (1996).
- Nesten, H. *Ullensaker : en bygdebok : 2*. Vol. 2, Ullensaker: Komitéen. 1949.
- . *Ullensaker : en bygdebok : 3*. Vol. 3, Ullensaker: Komitéen. 1951.
- Næss, Hans Eyvind. *Vel forlikt: Forlikrådene i Norge 200 år : 1795-1995*. Stavanger: Kulturkonsult i samarbeid med Justisdepartementet. 1995.
- Næss, Hans Eyvind, og Tor Falch. *For rett og rettferdighet i 400 år: sorenskriverne i Norge 1591-1991*. [Oslo]: Justisdepartementet i samarbeid med Fabritius. 1991.
- Olafsen, Arnet. *Våre sorenskrivere : sorenskriverinstitusjonen og sorenskrivere i Norge : et bidrag til den norske dommerstands historie : 1 : 1591-1814*. Vol. 1, Oslo 1940.
- Rian, Øystein. *Maktens historie i dansketiden*. Rapportserien / Makt- og demokratiutredningen 1998-2003. Oslo: Makt- og demokratiutredningen 1998-2003. 2003.
- Sandmo, Erling. *Tingets tenkemåter : kriminalitet og rettsaker i Rendalen 1763-97*. Publikasjoner fra Tingbokprosjektet. Oslo: [Universitetet i Oslo], IKS, Avdeling for historie, Tingbokprosjektet. 1992. elektronisk ressurs.
- Sandvik, Hilde. "'Umyndige' kvinner i handel og håndverk : kvinner i bynæringer i Christiania i siste halvdel av 1700-tallet." H. Sandvik, 1985.

- Tretvik, Aud Mikkelsen. ""...med mig tiltagne 2de edsvorne Lagrettesmænd..." Om bønders deltagelse i lokalforvaltningen på 1700-tallet." *Heimen* 33, nr. 33/1996 (1996).
- . *Tretter, ting og tillitsmenn: en undersøkelse av konflikthåndtering i det norske bygdesamfunnet på 1700-tallet*. Vol. nr 32, Trondheim SN - 82-7765-033-7: Historisk institutt, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet. 2000.
- Tveite, Stein. "Norsk tørst." I *Festskrift til Kristof Glaman*, redigert av Niels Thomsen. Odense: Odense Universitetsforlag. 1983.
- Österberg, Eva. "Kontroll och kriminalitet i Sverige från medeltid till nutid. Tendenser och tolkningar." *Scandia: Tidskrift för historisk forskning* 57, nr. 1 (2008).